

მ ლ ა მ გ ე

თ ვ ი უ რ ი ქ უ რ ნ ა ლ ი

წელიწადი მეექვსე

№ IV

ა კ რ ი ლ ი, 1899

ტფილისი

საბჭოთავო დასავლეთი კავშირის ტიპოგრაფია

1899

6 8 6 6 0 6

Доволено цензурою. Тифлисъ, 7 Мая 1899 г.

შ ი ნ ა ო რ ს ი

I—ნავარდოზა. —ნაწილი პირველი. —მოთხრობა მ—ასა	33. 1
II—* *. —ლექსი გ. რუსჰამას	38
III—გარიბალდიელები. —ისტორიული რომანი, ვიტორიო ოტოლინისა, თარგმანი (გაგრძელება)	39
IV—დამონებულნი. —რომანი ბოლგართა ცხოვრებიდან, ივ. ვაზოფისა, თარგმანი (გაგრძელება)	83
V—მასხარა კამფალონი. —ძველებური მოთხრობა, თარ- გმანი ზ. ს.-ასა	111
VI—უკანასკნელი ღამე იუდასი. —საღდგომო ამბავი, ე. ჭებჭატისა, თარგმანი თ. სახვაციასი	132
VII—აფხაზები. —ეტნოგრაფიული მასალები, ნიკო ჯანა- შასა	1
VIII—ომერ-ვაზა სამეგრელოში. —კ. ა. ბარბუდიანი- სა, თარგმანი თ. ს.-სა	11
IX—ძველი და ახალი სკოლა. —ნინო ჭურაბაშვი- ლისა	29
X—უცხოელების დაბინავება საქართველოში. —ის- ტორიული წერილი ა. ე—მესა	44
XI—სალიტერატურო შენიშვნები. —ს. ნ—ღასა	53

ნ ა ვ ა რ დ ო ბ ა

(მოთხრობა)

ნაწილი პირველი

I

ქ ა ხ ა

ქოხი, რომლის შესახებაც ახლა ვიამბობთ, თვისი აგებულებით არ ეკუთვნოდა ქოხების წრეს—არც ქოხად უწოდებდა ვინმე, სოფლად რომ ყოფილიყო. იგი წამოსკუპებულებიყო რამდენსამე ეშხიანად გამოკიმულ, ორ-სართულიან, ქვითკირის სახლებ შორის, რომელნიც ამაყად გადაჰყურებდნენ მალლობიდან მთელ ქალაქს; რომელ ქალაქს, სახელს არ ვაცხადებ, რადგანაც მნახველი მისი ამბიდანაც გაიგებს და ვისაც არ უნახავს, იმისთვის არც საჭიროა სახელის ცოდნა.

ქოხი ქალაქის იმ ნაწილში იმყოფებოდა, რომელიც რამდენისამე ხნის წინად ცალკე სოფელს შეადგენდა. ახლა კი გარდაქცეულიყო ქალაქის ნაწილად და ქალაქის ფერის მიღებას შესდგომოდა: ძველი სოფლური სახლების ადგილზე აღმოცენებულიყვნენ ახალი, უფრო ხშირად ორ-სართულიანი ქვითკირის სახლები ისეთ გეგმაზე აშენებულნი, რომლის მზგავსნიც თვით შუა-გულ ქალაქშიაც ძვირად მოიპოვებოდა. მგონია შეუტრაცხყოფა იქნებოდა ამ სახლებისათვის, ბეციაშვილის შენობისათვის რომ სახლი დაგვეძახნა.

ქობი უკანდან წინ იყო წაქანებული ისე, რომ შიგ შემსვლელს თავი უკვე სახლში ჰქონდა შეყოფილი მაშინ, როდესაც ჯერ ფეხები არ გადაეტანა კარების ღირეზე. რასაკვირველია, დიდი ხნის დანგრეული იქნებოდა იგი, თუ წინაღონ ბოძები არა ჰქონოდა მიყენებული. ჭერი ჭერობას და კედლები კედლობას აღარ უშვრებოდნენ ქობს; ჩალა, რითაც დახურული იყო ჭერი, ისე გასცვეთოდა, რომ მუკნები ნახევრამდის ჩანდნენ და ზოგან ციცნათელებიც ჩადიოდა. კედლებიც აქა-იქა გამონგრევოდა და ზოგან ქვები, ზოგან თივა და ზოგან ძონძები ჰქონდა დაჩურთული. დერეფანს ორი წყვილი კავილა შერჩენოდა ჩალით დახურული, თითქმის ადლ-ნახევარი ცარიელი საყვავე და ლაქნები გასწეოდა წინ.

ქობი პატარა იყო, მაგრამ მოზრდილი და ყალთალიანი ეზო კი ჰქონდა წინ. აქა-იქ დარჩენილი ნამარგილავეები ამტკიცებდნენ, რომ ეზო როდესღაც შემოღობილი იყო და იქნება ხეხილითაც საესე, როგორც ეზოები მეზობლად მყოფი სახლებისა; ეხლა კი გამხდარიყო დიდ-ყურა და ხმა-მაღალა ცხოველთ საძოვრად და სათოხარიკოდ. ეზოს ნაპირზედ ჩაუდიოდა საქალაქო გზა. ყველა მიმავალ-მომავალი ამ გზაზედ გაიგონებდა ყოველთვის კარებ გამოხურულ ქობიდან საფეიქრო ყდის რახარუხს.

II

კოჭლი ანანო

კოჭლი ანანო—იგივე ფეიქარი ანანო—პატრონი იყო ამ ქობისა. ანანო ბუნებითი კოჭლი იყო. თავისი მახინჯი აგებულობის შესაფერად და სახერხოდ ეცნო ფეიქრის ხელობა და ისევ ქალობაშივე შეესწავლა იგი ხელობა.

ხელობის ცოდნამ ტყუილად არ ჩაუარა. მოქალაქე მიხა ბეციაშვილმა, რომელსაც ვირით სოფელ-სოფელ ხამები დაჰქონდა გასასყიდად, ორჯერ-სამჯერ იყიდა ანანოსაგან ხამები და

ძლიერაც მოსწონდა მისი ნაქსოვი ხამები. როცა გადაუშლიდა მუშტარს ანანოსეულ ხამებს, რაღაცა იღუმალი სიამოვნება უმჭვალავდა გულს და თითონაც ვერ გამოერკვია საქონლის ღირსება იყო ამისი მიზეზი, თუ სხვა რამ უხილავი ძალა. მხოლოდ იმას კი კარგადა გრძნობდა, რომ ანანოსეული ხამები გასასყიდად არ ემეტებოდა, თუმცა კი პირველადეე ამ ხამებს გადაუშლიდა ხოლომე მუშტარს.

ერთხელ, გაზაფხულის პირზედ, როდესაც უკანასკნელი ნაჭერი ანანოსეული ხამებისა გაყიდა, მიხა ერთი სოფლიდან მეორე სოფელში მიემგზავრებოდა დანარჩენი ხამების გასასალეზლად. გზის ნაპირები პატარ-პატარა ტყის კორომებით იყო მოცული. სრულიად თავის-და გაუგებრად მივიდა მიხა ერთი კორომის პირში, მოწყვიტა რამდენიმე თხილის ფოთოლი, დაიღო თავზედ და ქუდი ზემოდან დაიხურა: რადგანაც თავში სიცხესა გრძიობდა, თუმცა დღე ღრუბლიანი იყო და არა ცხელოდა; მუხლებიც ისე ეკეცებოდა, თითქოს რამდენიმე დღე და ლამ დაუსვენებლივ უვლიაო. არც ყურთ ესმოდა რამე, ვერც თვალითა ჰხედავდა, თუმცა წინანდებულად ყურებიც და თვალებიც საღი ჰქონდა. რამდენიმე კაცი შემოხვდა წინ, „გამარჯვებას“ ეუბნებოდნენ, მაგრამ, თითქოს აქ არაფერი ამბავიაო, ხმაც არავისთვის გაუცია — მოძრაობდა, როგორც მანქანა; თითქოს მისი სიცოცხლის ძალა ანანოსეულ უკანასკნელ ხამის ნაჭერს გაჰყვაო.

ის სოფელი, სადაც უნდა გაესაღებინა დანარჩენი ხამები, ისე გაიარა, რომ სრულებით არ გაუგია: ვერ გამოაფხიზლეს ვერც ძაღლების ყეფამ, ვერც მუშტარების ძახილმა, რომელთაც უნებლიედ უპასუხებდა „არა მაქვსო“ მაშინ, როდესაც რამდენიმე ნაჭერი ხამი კიდევ ეღო ხურჯინში. სოფელს რომ გასცილდა, ისევ, თვისდა შეუმჩნეველად, პირი იმ სოფლისკენა ჰქონდა, სადაც ანანო ცხოვრობდა, და მხოლოდ მაშინ გამოფხიზლდა, როცა მიუახლოვდა სოფელს. ძალიან უამა მიხას, რომ ანანოს სოფელს მიახლოვებოდა და მაშინვე გარდასწყვიტა მისუღიყო და ეყიდნა მისგან ხამები. ახლა გონზე იყო მოსუ-

ლი და ძლიერ გაუკვირდა, რომ თავზე ქულ შვეშ თხილის ფოთლები ეფარა. იფიქრა: ვინ მიხუმრა ისე, რომ ვერ გავიგეო; გზაზე მე არა მძინებია და არაფერიო. ფოთლები გადაყარა, და გულის ფანცქალით და პარ-მოცინარი სახით უახლოვდებოდა სოფელს. სოფლის მისაველში, გზის პირად, ერთი-დიდი კაკლის ხე იდგა. მიხამ დაინახა: კაკლის ხეზე ორი გვრიტი ზის, ერთი ღულუნებს, მეორე კი ყელყელაობით გავა ცოტა განზე და ისევ მოუახლოვდება; ხან მეორე მხარეს გადაფრინდება და ისევ ამასვე შერება, და, თავის ქნევით, ხანდისხან, იძახის; „და! და!..“

ამ გვრიტებმა შეიპყრეს მიხას ყურადღება. წამოწვა კაკალ ქვეშ გულ-აღმა და სიმშურნით შეჭყურებდა მათ. მანამ გვრიტებმა არ შემოჰკრეს ფრთა ფრთას და არ გასრიალდნენ—მხოლოდ მათთვის—ვრცელსა და შემოუზღულდავ სამყაროს სხვა მხარეს, მიხამ კაკლის ქვეშიდან ფეხი არ მოიცივალა; მაშინ კი გაუდგა ისევ თავის გზას. მხოლოდ პირდაპირ ანანოსთან არ მისულა ხამების სასყიდლად, როგორც შერებოდა წინად, ჩამოხდა მეზობლისას.

მეორე დღეს მთელი სოფლის სალაპარაკო ისლა იყო, რომ მიხა მეხამემ ანანოს „ხელი დასდოეო“.

III

ამბავი ქორწილისა

საქორწილოდ მიხამ ძველი მამა-პაპეული სახლის მაგივრად ჩადგა ის სახლი, რომელსაც ჩვენ „ქოხი“ ეუწოდეთ. მართალია, ქალაქის ახალ ნაწილში მიხას სახლის მხარდამხარ გამოიქიმა კიდევ რამდენიმე სახლი ქალაქის გემოვნებაზე აშენებული, მაგრამ მიხამ კი ისევ სოფლური გემოვნების სახლი აიშენა: რადგანაც იმდენი შეძლება არა ჰქონდა, რომ გამკლავებოდა მეზობლებს. არც კი დიდადა ჰქონდა მიდრეკილება მოქალაქურ ცხოვრებისადმი. თვისი სკოლობის წყალობით მომეტებული

ნაწილი სიცოცხლისა სოფლად გაატარა მიხამ: ამისთვის სოფ-
 ლელი ხალხი უფრო უყვარდა, ვიდრე თვისი მეზობელი მო-
 ქალაქენი, და ქორწილშიაც სულ სოფლელები და თავის მე-
 ზობელთაგანაც იმისთანა ხალხი ამოარჩია მაყრებად, რომელ-
 ნიც მარტო სახელით იყვნენ მოქალაქენი.

თუ რანაირი ქორწილი გადაიხადა მიხამ, ან როგორი
 შთაბეჭდილება იქონია ამ ქორწილმა ანანოზე, თვით ანანო-
 საე დაეუგდოთ ყური. იგი დიდი სიამოვნებით უამბობდა ყვე-
 ლას, სანამ პირში სული ედგა, ქორწილის ამბავს: „შაბათი
 დღე იყო—იწყებდა ხოლმე ანანო—ის იყო მზე ჩადიოდა.
 შევხედოთ და შემოაჭენა მახარობელმა ეზოში ცხენი და ცხენ
 და ცხენ დაცალა თოფი. მამა-ჩემმა გამოუტრბინა ჯამით ღვინო;
 მახარობელმა დაცალა ჯამი და მიარტყა კედელს. აუხვიეს მხარი
 ბაღდადით, ხელში სავეს ხელოდა მისცეს და გაქუსლა ისევ უკან.
 მე კი მაშინვე ოსტატთან გამაქანეს. ჩვენებისა და ოსტატიანთ
 სახლებ შუა ერთი მეზობლის სახლი იყო, ასე რომ ოსტატი-
 ანთ ეზოდან ჩვენების ეზო მთლად ჩანდა. მთელი უბნის გო-
 გოები ჩემთან მოგროვდნენ, იმ წელიწადს მთელი უბნიდან
 მარტო მე ვიყავ გათხოვილი. მიედექით ღობესთან მთელი გო-
 გოები და დავიწყეთ ყურება. რომ მოუახლოვდა ნეფე-მაყრიო-
 ნი ჩვენების სახლს, მიხამ შამოაჭენა ეზოში ცხენი. ისე შვე-
 ნოდა, ისე შეენოდა ის ცხონებული, რომ თითქო კაი სოვ-
 დაგარიო. გოგოებმა დამიწყეს ხუმრობა: მიხას მაგივრად სხვა
 ვილაცა მოსულა შენ წასაყვანადო“.

მეორე დღეს—კვირა დღით, ჯერ არ მოვერთე ოსტატს,
 რომ შევხედოთ და გავარდა თოფი და იქავ ოსტატიანთ ეზოში
 შექნა ჭყვივლი ქოსმენმა ბურვაკმა. დავაცადოთ ცოტა, მეჯვა-
 რე ექვსი მაყრით შემოვიდა ოსტატიანთ დერეფანში და დაიწ-
 ყეს სიმღერა და თამაშობა. დაფა-ზურნის დაქერა ნდომებოდა
 საწყალს, მაგრამ მაშინ სულ გაფანტულები ყოფილიყვნენ თა-
 ვადისა და დიდი ვაჭრების ქორწილებში. მამრთეს. შემოვიდა
 მეჯვარე, მისცა ოსტატს ერთი ბაჯალლო ოქრო, —ისეთი ყაჯა-
 რი შემაკერინა, რომ მართლა საქებელი, —მდადით გამომიყვა-

ნეს შინიდან და გაგვიძღვნენ წინ მაყრები სიმღერით. ორ მაყარს კი მოკლული ბურვაკი ეჭირათ ხელში. შემყვანეს შინ სახლის მარჯვენა მხარეს ჩამწკრივებოდნენ ნეფე-მაყრიონი ხორავით სავსე სუფრას. რა, არა ებადა-რა მამაჩემს თუ! ძალიან ძალზე შეძლებული ოჯახის პატრონი იყო. იჰ, ქა! საღ წავიდა უწინდელი დრო?! ეხლა რომ ხიზილალას ცეცხლი ეღება, უწინ მამა-ჩემის ოჯახში ჯამებით დავიდგამდით ხალმე. ყოველ წლივ სამ ურემს ჰგზავნიდა სალიანში. მოკვდა მამა-ჩემი და ყოველი-ფერი თან გაჰყვა. ჰო, იმას ეამბობდი—შემყვანეს და მამისეც გვერდით ყელ-მოღერებულ მიხას. მართლაც და, ის სულით განათლებელი ისე ჰშვენოდა და ისე გამოცელილიყო, რომ ველარც კი ვიცანი. იჰ, ნეტავი იმ დღეს! ყველანი იმას იძახდნენ, ნეფე ძალიანა შვენის, ვაჟი გაუჩნდებათო. დავაცადოთ ცოტა ხანს და წამოიშალნენ მაყრები. ავდექით ჩვენც. ხელსახოც გაბმულები წავედით კარებისკენ. გამოვედით გარეთ, დაყაჯრული ცხენები მზად იყვნენ. შემსვეს სადღეოფლო ცხენზედ. შეჯდა მიხაცა, დასცალეს თოფი და შემოსძახეს მაყრული. ჯვარი საწერი იმ ლამესვე მოეშორებინათ და მღვდელმა აღარ დაგვაგვიანა: მივედით თუ არა ეკკლესიაში მაშინვე გადაგეწერა ჯვარი. როცა გაათავა ჯვარის-წერა, სთქვა მღვდელმა:—აბა, ნეფე, მიულოცე დედოფალსაო.—მიხამ მოიწია ჩემკენ, მაგრამ მე გაეუხსნლტი ხელიდან და კარებისაკენ გავექანე და სახტად კი დარჩა. ხალხმა ასტეხა ერთი სიცილი და ალიაქოთი. იჰ, ნეტავი იმ დღეს! ეხლანდელი გოგოებიც იზამენ ამას!... გამოვედით საყდრიდან. შეგესხეს თუ არა ცხენებზედ, გავარდა თოფი და შემოსძახეს მაყრული. როცა მივედით ჩვენების ეზოში, კიდევ დაცალეს თოფი. ჩამომყვანეს ცხენიდან და შეგვიყვანეს შინ. მარჯვენა მხარეს გაშლილი და მომზადებული იყო ჩვენთვის ბალიშები. დაჯდა მიხა ბალიშზედ ყელ-მოღერებული, მიუჯექ მეც გვერდით, მეც განაყოფთ გოგო მომისვეს გვერდით. მაყრები შეექცევოდნენ, მიხა კი იჯდა გაბუტული, პირის გასახსნელს ელოდა. მაყრები უყვიროდნენ მამა-ჩემს: ნეფე ნუ მოგვიკალ შიმშილითაო! მოვიდა მამა-ჩემიც, აავსო ღვინით

ვერცხლის ბაღია, გვადღეგრძელო, დაგვლოცა ნეფე-დედოფალი, დაცალა ბაღია, დაგვიღვა წან და გადაგვოცნა ორივენი. მერე დედა-ჩემი მოვიდა და დაგვლოცა; მე დამოცნა, მიხას კი გვირგვინის ტოტები დაუკოცნა. ამის შემდეგ მიხამ დაიწყა პურის ჭამა. ერთმა მაყარმა ააესო ღვინით ბაღია და დაიწყა: „ნეფე ილოცება—ღვთის პირი დაილოცება—ღმერთო, გამიჭრევინე მტერზედ მოქნეულ ხმაღსაო; ნუ გამომიღვე სახლში მეომარსა და ვაჟკაცსაო; მინდორში მხენელსა და მთესველსა, თონეში—პურის მცხოვრელსაო; დასაქორწინებელ ვაჟსა და გასათხოვარ ქალსა; თონეში კუტებსაო, ქვეშავებში გოდორში ფჭვილსა, ქვერში ღვინოსაო; ორმოში პურსა, ქერსა და ფეტვსაო; გომში, ბოსელში—კამეჩსა, ხარსა და ფურსაო; ფარეხში ცხვარსა; საღორეში ღორსაო; საქათმეში ქათამსა, ბატსა, ინდაურსაო; კერას უკან მარილის ყორესა; ყუნჭულებში ყველის გულებსაო; დაულოცე მარჯვენა მუშა-კაცსა, ქედი საქონელსაო“. ეჯიფ-ნეფეს გაუმარჯოსო, და მიაწოდა ბაღია მიხას.

როცა, თვალ-ცრემლიანები, მე და დედა-ჩემი გაგვაშორეს ერთმანეთს, შემსვეს ცხენზედ, შეჯდა მიხაც, დაცალეს თოფი და შემოსძახეს მაყრული. გზაზედ, საცა ქათამს, ბატს, ან ინდაურს დაინახავდნენ, გაუწვდიდნენ ხოლმე თოფს მაყრები, ჰხოცავდნენ და მოჰქონდათ თან. ვინც გზაზედ გვხვდებოდნენ, მალლა ხმით ყვიროდნენ: „ეჯიფ ნეფეს გაუმარჯოსო!

კარგა შებინდებული იყო, როცა შინიდან მობრუნებული მახარობელი მოგვეგება სავსე ხელადით ხელში და შამფურზედ აგებული მწვადით და ლაქაშით და დაიძახა: „მოვდივარ ნასიბით, თან მომაქვს კაი აშბავიო!“. ამასობაში სოსანამაც—ძმამ—მითხრა: „გოგო, ანანო, ჰხედავ, ავე მაშხალა ანთესო!“ ისე ამიძგერდა გული ამ სიტყვების გაგონებაზედ, რომ არც ნიშნობაში და არც ჯვარის წერაში არ მომსვლია ასე. ეზოში რომ მოვედით, ჩამოგვახდუნეს ნეფე-დედოფალი ცხენებიდან და მაყრებმა დაუშინეს თოფები მაშხალას. ოცი თოფი მეტი გაეარდა, მინამ მაშხალას ჩამოაგდებდნენ. ვინც მაშხალა ჩა-

მოაგდო, იმან მეორე დღეს საჩუქრად ხილი მიიღო. ჩამოაგდეს თუ არა მაშხალა, კარებზე მოგვეგება დედ-მამიანი ვაჟი და შარბათით დაგვაბერა. მერე შემოგვიძღვნენ შინ მაყრები ამოღებული ხანჯლებით და დაიწყეს სიმღერა: „ჯვარი წინა, ჯვარი უკან, ანგელოზო, შინ შემოდის“. შემოგვატარეს დედა-ბოძს და კერას სამჯერ. აი, ამ დედა-ბოძზე კაკლით სავსე სადულარი ეკიდა. ერთმა მაყარმა დაჰკრა ხანჯალი სადულარს, კაკალი ძირს გაიშალა და დაიძახეს: „ამდენი ვაჟი-შვილიო!“ აი ემანდ— უჩვენებდა ხელით— მოემზადებინათ ჩვენთვის ბალიშები. ბალიშებზე გაწოლილიყო შაქარაანთ ივანე, რადგანაც დედ-მამიანი იყო. როცა მოგვიყვანეს დასაჯდომად და არ აღვა ივანე, მეჯვარემ უხალთუნიანი გაუკეთა ვაშლში და შეაძლივა, მაგრამ არ აღვა. უხალთუნიანის მაგივრად აბაზიანი გაუკეთა ვაშლში და ისე მიაწოდა; არც მაშინ აღვა. თავისი მამა დაჰძახოდა: „არ აღვე, შვილო, მეჯვარეს ბევრი ფულები აქვსო.“ მაყრები კი იძახოდნენ: „ნეტე-დედოფალი ნუ დაგვიხოცეთ ფეხზე დგომითაო.“ მანამ ორ აბაზიანი არ გაუკეთა ვაშლში და არ მისცა, არ აღვა. მოვიკეცე თუ არა ბალიშზე, მოიყვანეს და ჩარეკანთ მიხაკა ჩამისვეს კალთაში და დაიძახეს: „ესეთი მიჭი მოგცეთ ღმერთმაო.“ ისეთი ფუნთუშა და თეთრი იყო, რომ სანატრელი, ეხლა რომ დაშხამულსა ჰგავს.

მეორე დღეს ზოგიერთი მაყრები აღრე შეიკრიბნენ და დაიწყეს სიმღერა სამზარეულოში, — განგებ ისეთი სამზარეულო გაეკეთებინა ცხონებულს, რომ მართლა კარგი. ჩვენთან შემოვიდა დედ-მამიანი და გავგაღვიძა. მიხამ ჩაიცვა, დაიდგა გვირგვინი თავზე და გავიდა კარში. მანამ მე მამრთაედნენ, ნეტე-მაყრიონი მიიპატიეს მეზობლებმა და განაყოფებმა — შუა დღემდის დადიოდნენ სტუმრად. როცა დაბრუნდენ, რა არ მოიტანეს თან მაყრებმა. ეს ბურვაკიო, ეს ქოსმენად ნამყოფი თოხლიო; ქათამსა, ბატსა და ინდოურს ხომ ანგარიში არა ჰქონდა, იმდენი დაეხოცნათ — ეხლაც უზამენ ასე! ხილით კიდევ ჩოხის კალთები ჰქონდათ სავსე, უბე-ჯიბეში რომ აღარა სტეოდათ. იჰ, სად წავიდა, თქვენი ჭირიმეთ, ქა, უწინდელი დრო და

წუთი-სოფელი! რა სუყველაფრის გულუხვობა იყო, და ყველაფერი კი ამოკვეთეს! ჰო, იმას ვამბობდი, შუადღემდის სულ სტუმრად დადიოდნენ ხან ერთთან, ხან მეორესთან; იჰ, ნეტავი იმ ღღეს! შუადღის შემდეგ მობრუნდა ნეფე მხლებლებით და დაიწყო დაბმა და მალლა ჩამოკიდება იმ მაყრებისა, რომლებმაც დაიგვიანეს და რომელიც სადილის დროს მეჯვარეს ვაშლსა სტაცებდა ჯვრიდან; მანამდის ჩემს ხელსახოცს არ მიიტანდნენ პატიების ნიშნად, არ აპატიებდნენ ხოლმე. სადილობისას დაიწყეს ზღენების მორთმევა. ადგებოდა მეჯვარე და დაიძახებდა: მავანსა და მავანს მოურთმევია ერთი საპანე ღვინო, ფეხ-და-ფეხ საკლავი თვისი ნამცხვარით—ღმერთმა ააშენოს! და ყველანი დასძახებდნენ „ააშენოსო.“ მწვადი რომ ჩამოარიგეს, დაიწყო გადასალოცის შეგროვება მეჯვარემ: მავანსა და მავანს მოურთმევია ერთი ბაჯაღლო ოქრო, ღმერთმა ააშენოს, და ყველანი მისძახებდნენ „ააშენოსო.“ გადასალოცს სათამაშო მოჰყვა. ადგა ჩემს გვერდზე მჯდომი გოგო, ითამაშა და დამიკრა თავი. აედექი მეც და დავიწყე თამაშობა. მეჯვარე ჩადგა შუაში, ეჭირა ხელში ვაშლი და სათამაშოში გადმოლოცვილ უხალთუნებს უკეთებდა შიგ. ორი ვაშლი ისე ააესო, რომ ჭდევია არა ჰქონდათ“.

ეს ამბავი ისე არავის ასიამოვნებდა, როგორც თვით ანანოს. იმისათვის თითქო ისეთივე მნიშვნელობა ჰქონდა ამ ამბავს,—ნამეტნავად მაშინ, როდესაც სხვა-და-სხვა უბედურებათა გამო სასოწარკვეთილებას ეძლეოდა,—როგორც პურსა და წყალს; ამისთვის დაუზარებლივ და უნაკლულოდ უამბობდა იგი ყოველს, ვინც უნდა ყოფილიყო მისთან, როცა საფეიქრო ყდას უჯდა. უგდებდა ვინმე ყურს მის ლაპარაკს, თუ არა, ამისი დარდი არა ჰქონდა.

IV

ახალი ყვავილნი

გზლა ეძახოდა ანანო სახელს გარდაცვალებულ თავის ქმარს, თორემ წინად—სიცოცხლის დროს—როგორ გაბედავდა ამას. ან ვინ რას იტყოდა, რომ სახელი დაეძახნა—მთელი ქვეყნის სასაცილო გახდებოდა.

მიხას სიცოცხლის დროს, თუ მაზედ უამბობდა ვინმე რამეს, ანანო სახელის მაგიერად რომელსამე ნაცვალ სახელსა ხმარობდა, მაგალითად: „ის“ წაიღია, ანუ „იმანა“ სთქვა, ანუ ხმარობდა სიტყვას „ვაჟკაცი“, მაგალითად: ჩვენი ვაჟკაცი ხომ არ დაგინახავთ?—ჰკითხავდა ხოლმე მეზობლებლს. როცა თვით მიჰმართავდა უცხო პირების ყოფნის დროს, ხმარობდა სიტყვას „ბატონო“, მაგალითად: „ბატონო, შეშა გასჭერი;“ როცა მართონი იყენენ „ქა“-ს ხმარობდა: „სად მიხვალ, ქა?“ შემდეგში კი, ნამეტნაველ წყრომისა და გაჯავრების გამოსახატავად, ხმარობდა სიტყვას „ადამიანო“-ს: „ადამიანო, ერთი ი ბიჭ მიჰხედ!“

ქორწილის მესამე დღეს, ესე იგი სამშაბათს, მიხამ ფეხი იბრუნა. ქორწილის ხალხი, იმათ გარდა, ვინც მიხას თან გაჰყვა, წაიღიდ-წამოვიდა. პატარძალთან მართო მიხას ერთად-ერთი და-ლა დარჩა თავისი პატარა შვილებით. ეს დღე და ღამე ანანოსათვის განუქარვებელ ტანჯვის წუთებად გარდაიქცნენ. მართალია, მუღს არ უზიარებდა თავის შავს ფიქრებს და ვერც გაჰბედავდა ამას სირცხვილით, მაგრამ მოსვენებას კი არ აძლევდნენ მას შემდეგი ფიქრები: „ვამ თუ გზაზე ან ცხენიდან ჩამოვარდეს, ან შეემთხვას რამე; ვამ თუ ამაღამ მომეტებული ღვინო დალიოს, საბანი ვადიხადოს და გაცივდეს—რაღა უნდა ექნა მაშინ!“ თანაც სწყევლიდა გულში იმ ჩვეულებას, რომლის ძალითაც მიხა მოშორდა მას.

იმ დღეს ანანოს ნაწილი არ უნახავს და არც ღამე თვალზე ძილი მოსვლია. გულის ფანჯქალით მოელოდა იგი მეორე დღეს, რომელიც, თითქო მის გამოსაჯავრებლად, არა თენდებოდა. ინათა ძლიეს. ანანო მაშინვე წამოხტა ქვეშაგებიდან, ჩაიცვა ტანთ, დაგავ-დაწმინდა სახლი და ეზო; მიაღაგ-მოაღაგა ყოველიფერი; დაეძებდა კიდევ სხვა რაიმე გასაკეთებელ საქმეს, რომ გართობოდა და ამისობაში მიხას მოსვლამდის გაეფლო დროს ჩქარა და შეუშჩნევლად. მულისა რომ არა რცხვენებოდა, მთელ დღეს, სანამ მიხა მოვიდოდა, კარში იდგებოდა და იმის გზისაკენ ყურებაში დაღამებდა, მაგრამ არ უნდოდა მულისათვის გაეგებინებინა, რა ჯოჯოხეთი ტრიალებდა მის გულში. ან რა თანაგრძნობას გამოუტყხადებდა მული, რომელსაც ახლა სრულიად დავიწყებული ჰქონდა თვისგან გამოვლილი ამ გვარივე მდგომარეობა. ამისთვის ანანო მოიგონებდა ხოლმე რასმე, გამოვიდოდა გარედ, გაიხედავდა იქით, საიდანაც მიხა უნდა მოსულიყო და ისევ შებრუნდებოდა შინ.

მიხას გულშიაც არა ნაკლები ცეცხლი ტრიალებდა, თუმცა ხანდისხან იგი ცეცხლი ნელდებოდა წითელი ღვინით. მაინც მიუხედავად ამისა, ნებივრად და მხიარულად გაატარა მიხამ სამშაბათი დღე და ღამე სიდედრ-სიმამრთან. მეორე დღეს კი დანაყრებასაც აღარ იცდიდა ისე ეშურებოდა შინ წასვლას; მხოლოდ, როცა სიმამრმა ღიმილით უთხრა: „სიძე ბატონო, არ გაგიგონია, დილის საუზმე ცოლის მზითევსა სჯობიაო,“ უარი ველარა სთქვა საუზმეზედ. საუზმის შემდეგ მიხა ღვინით გაქენთილი თავისი მხლებლებით წამოვიდა შინისკენ. გზიდან ყველანი თავ-თავის სახლებში წავიდ-წამოვიდნენ, გარდა მეჯვარისა. როცა მიხამ და მეჯვარემ ცხენები შეაჭენეს ეზოში, ანანო ის იყო შებრუნდა შინ, მათი გზისაკენ ყურების შემდეგ. თქმა აღარ უნდა, რომ სიხარულით გული აუჩქროლდა ანანოს, მაგრამ მაინც ვერ გაბედა შინიდან გამოსვლა და მიგებება, მით უფრო, რომ მულის გარდა, ახლა მეჯვარის ყოფნაც უშლიდა ხელს.

ანანო გაახარა მიხას მშვიდობით შინ დაბრუნებამ, მაგრამ სამი დღის შემდეგ სიხარულის ადგილი მის გულში ისევ აუარებელმა ტანჯვამ დაიჭირა.

შევიდნენ თუ არა შინ მიხა და მეჯვარე, უკანასკნელი მიესალმა ანანოს: „გაგახაროს ღმერთმა, ნათლი-დედავ!“ რის პასუხადაც ანანომ თავი დაუკრა; ხოლო მიხამ მიჰმართა: „აბა ერთი გვაქამე რამე“. ამ უჩვეულებრივო სიტყვების წარმოთქმა, ცოტა არ იყოს, უხერხულად ეჩვენა მიხას, მაგრამ იმ ფიქრმა, რომ ახლა ჰყავს ისეთი ვინმე, ვისაც მალმალ მიჰმართავს ასე, გული გაუნათლა და დაუყოვნებლივ გამოეხატა ამისი ნიშანი სახეზედ. როცა მიხას დამ მოუტანათ ტაბაკით პური, ხახვი, კაკალი და ხელადით ღვინო, მიხამ უთხრა მას: „გოგო, შენ უნდა დაიცადო აქ ერთი კვირა მაინც, თორემ მარტოკა დარჩება, მე ქორწილში ვარ ლაპატივებული“. იმ სიტყვების გაგონებაზედ თითქოს აღუღებელი წყალი ჩამოასხნეს თავზედაო, ისე ჩაიფუფქა ანანო, მაგრამ რას გამწყობდა, წესისა და ჩვეულების წინააღმდეგობა არ შეეძლო.

როცა მიხამ ფეხი იბრუნა, მოყვრების განაყოფთ დაჰპატიჟეს ქორწილში მაყრად, როგორც სიძე. უარის თქმა ვერ შესძლო და სამი დღის შემდეგ ისევ დასტოვა ანანო მარტოდ და გაუდგა მოყვრების სოფლის გზას. მაყრად მიხა თავის სიცოცხლეში არსად ყოფილიყო და არც არაფერი გაეგებოდარა მაყრობისა, ხოლო თავის ქორწილში ცოტაოდნად გამოიცადა და, გარდა ამისა, რადგანაც სანეთო ტანისამოსი ეცვა, სულ გამოცვლილი იყო და თითქმის ყველა მაყრებს ის ამშვენებდა. ანანო ძალზე სწყევლიდა გულში თავის სანეთო ბიძაშვილს და იმ ჩვეულებას, რომლის ძალითაც თვითონ არ შეეძლო დასწრებოდა ქორწილში და დაჰნატროდა თავის მშობლებს და ნათესავებს, რომელნიც მიხას უცქეროდნენ მთელ იმ დროს, სანამ ქორწილი გათავდებოდა.

დაბრუნდა მიხა ქორწილიდანაც მშვიდობით და უვნებელად. წაუვიდა ანანოს მულიც; დარჩნენ ცოლ-ქმარნი მარტოდ-მარტო.

ახლა კი მიეცათ თავისუფალი დრო და შემთხვევა გამოეხატათ და ეჩვენებინათ ერთმანეთისათვის ყოველი გვარი თვისებანი და ნიშანი ტკბილის და ჭემპარიტის სიყვარულისა.

მაყრობის შემდეგ მიხას სრული ოთხი კვირა შინიდან ფეხი არსად გაუდგამს, — თუ გავიდოდა ბაზარში რისამე სასყიდლად, ერთ საათსაც არ იგვიანებდა, მაგრამ ეს ოთხი კვირა ბევრით მოკლე და სწრაფად გასული ეჩვენათ ორთავეს, და უფრო კი ანანოს, ვიდრე ოთხი დღე, რომელიც გაატარეს უერთმანეთოდ მიხას ფეხის ბრუნებისა და მაყრობის დროს. ოთხი კვირის შემდეგ, პირველად მიხა ერთი დღით წავიდა მახლობელ სოფელში, სადაც ხაშები წაიღო გასასყიდად; საღამოთი ისევ დაბრუნდა შინ. ეხლა ანანოს მულის ყოფნა აღარ უშლიდა, რომ მთელი დღე მდგარიყო კარებზე, მიხას გზისაკენ ეყურებინა და მისვლის დროს მიჰგებებოდა. შემდეგშიაც, თუ მიდიოდა სადმე მიხა, ყოველთვის საღამოთი ისევ ბრუნდებოდა შინ.

ნათლიღების შემდეგ, როცა დედ-მამამ ინახულეს ანანო, მიხამ მოუშადა მას საფეიქრო ყდა, ანანომაც ჩაჰკიდა ორმოში ფეხები და დაუწყო ყდას რახა-რუხი. ამის შემდეგ მიხამაც დაიწყო ხან ერთი, ხან ორი ღამის გათევა სხვაგან, რადგანაც ვაქრობისათვის აუცილებელი იყო ასე მოქცევა. ანანოც დღისით განუწყვეტლივ მუშაობდა, ღამე კი შრომის შემდეგ ეძლეოდა ტკბილ ძილს, და, თუმცა ყოველთვის ფიქრობდა მიხაზე, მაინც წინანდელ ტანჯვას არა გრძნობდა მის განშორების გამო. რაც დრო და ხანი გადიოდა, ანანო უფრო ეჩვეოდა მარტოობას.

▼

ქ ს ჯ ო ზ ე

მზე ჯერ არ ჩასულიყო. ორი პატარძალი მისდგომოდა კალოზე დაყენებულ გაღეწილი ყანის დიდ გორებს და დაჯაბ-

რებით ანიავებდნენ. გორები გაენახვერებინათ, მეტ-ნაკლებობა გორების დანარჩენს არ ეტყობოდა, მაგრამ პატარძლები კი ებაასებოდნენ ეთრმანეთს: „არა მე ცოტა-ლა დამრჩა, მე გაჯობებო, — არა, მეო“, და თანაც სიცილით ისროდნენ ნიჩბებს მაღლა.

— აბა ვინც ქალია და მზის ჩასვლამდის გაათავეებს თავის გორას! — სთქვა სახლის გასათხოვარმა ქალმა, რომელიც პურის ხეაეში იდგა და თან უსურავებდა ხეავს, თანაც აცხავებდა.

— გორები ჯერ არ გაგვინახვერებია და მზე კი ერთ შუბის ტარზე ძლივს-ლა იქნება, აბა როგორ მოვასწრობთ მზის ჩასვლამდის! — წამოიძახა ერთმა იმათგანმა.

— აბა ქალობაც ის იქნება, რომ მზის ჩასვლამდის მოასწროთ განიავება, — გამოეპასუხათ სიცილითვე მესამე პატარძალი, რომელიც კარაპნის ცოტა მოშორებით, კალოს პირზე, დასტრიალებდა ცეცხლზე შემოდგმულ საქმლის ქებას.

— მაშ ქალი არ ვიქნები, საბედავ, თუ მზის ჩასვლამდის ვერ მოვწმინდო ჩემი გორა! — სთქვა მეორემ: — აბა სიღონავ, ბოლოს მოუდექი, ქალო! ბოლო გამოვანიავოთ, თორემ დავვიძიმდებ. და მიადგნენ ბოლოს გამონიავებას.

ამავე დროს რამდენიმე ფეხშიშველა და თავშიშველა, პერანგა გოგობიჭები დარბოდნენ ხეავის წვერში და ეთამაშებოდნენ შხუილით ჩამონადენ ხორბალს; ხან წეერეოდნენ ხალმე ბზეში და ნიავს ზედ მათზე გადაჰქონდა ბზე.

კალოს პირზე — დასაველთით — წამოჰქიმული იყო დიდი ფრთე მოქცეული ძნისა, რომლის ჩრდილიც ჰფარავდა კალოს ნახვერობამდის. ჩრდილში წამოწოლილიყო მხარ-თეძოზედ ოჯახის უფროსი, რომელსაც, რძლების (შეილისი და ძმისწულის ცოლების) დაჯაბრებაზე სიამოვნებით აღსავესეს, თუმცა მათი საუბარი კი არ ესმოდა, განუწყვეტელი ღიმილი გამოჰხატოდა ტუჩებზე და თანაც ხანდისხან უკივოდათ გოგობიჭებს: „ბიჭო, თქვე ანცებო, დადექით, აღარ მოისვენებთ! ე ბზეს ნურევთ!“ მაგრამ ისინი თავისას არ იშლიდნენ.

— გამარჯობა შენი გიორგი! — დასძახა ოჯახის უფროსს თავზე წამდგარმა სტუმარმა.

— აი გავიმარჯოს ნათლია-ჩემო! სადა ხარ, ნათლი, რომ აღარა ჩანხარ? ნისიები მაინც აღარ გაგონდება!.. დაილოცოს ღვთის სამართალი: ისეთი კეთილის თვალით გადმოიხედა წელს ჩვენსკენ ღმერთმა, რომ ქვრივი და ობოლი თავის ქვრივ-ობლობას ვერ შეიტყობს წელს და ვაჭრებსაც ხომ მომღურავს არ გამყოფებთ.

— არ იცი, ნათლი-მამ, რომ ღმერთი ქვრივ-ობოლსაც და ჩვენ ვაჭარ ხალხსაც თქვენ მუშა და გამრჯელი ხალხის ხელით გვიგზიენის საჩხოს! ობოლი არა ვარ, ჩემო ნათლიმამ, მეც ჩემი შრომითა და გარჯითა ვცხოვრობ, მაგრამ, თუ შენი ღვთისაგან დალოცვილი მარჯვენა გუთანს არ ევლება, მე ჩემი ხამები კუჭს ვერ გამიძლობენ.

— მაგას რად ამობ, ნათლი! ღმერთს ერთი ერმანეთის წამლად გაუჩენივართ. მე ვხნავ და ეთესავ, რომ მეც მაძლარი ვიყო და სხვაც ვასაზრდოვო; შენ კიდევ ხამებს მაწედი, რომ ტანთ საცემელი ჩაეცვა და ისე შევეჭილო შავს მიწას. როგორც შენ უჩემოდ არ ვარგიხარ, ისე მე უშენოდ. შენ რომ არ მოგქონდეს ხამები და არ მიცვლიდე ჩემ ნაჭირისოფლარში, მე სად მედევნა უკან მებამეებისათვის! აკი ვამობ, ყველანი ერთი ერთმანეთის წამლად დაუსახივართ ღმერთს.

ამ ლაპარაკში მიხამ მოხადა ვირს ხურჯინი, რომელშიაც საცალოები ელაგა.

— ქაშნიკი ხომ მოიტანე, ნათლია-ჩემო? — ჰკითხა გიორგიმ, როცა მიხა მიუჯდა მას გვერდით.

— კარგი ქაშნიკიც მოგიტანე, ჩემო ნათლი-მამ და კაი ერთი წყვილი სათალიც.

— აი გიშველა ღმერთმა!... აბა კაი სააგაშენოსაც შენ მიიღებ.

— ღმერთმა ააშენოს შენი ოჯახი, ისე კი მაკლია რამე შენი ოჯახიდან, რა?!

— არა, ჩემო ნათლი, ხო გაგიგონია, სესხსა და ვალს უნდა მიუხაროდესო.

— აი დალოცა ღმერთმა თქვენი მშობლის ძუძუ!... ყოჩაღ პატარა ნათლიდე-დებო! კარგა ანიავებთ მა გორებს და კაი ფეშქაშებიც მოგიტანეთ: კაი კვეი მოგიტანეთ და ისეთი ნემსები, რომ თავის-თავად ჰკერავენ, — უთხრა მიხამ პატარძლებს, რომელთაც პასუხად ჩუმი გულწრფელი ხარხარი ასტეხეს.

მიხა და გიორგი შეექცნენ ლაპარაკით, რომლის საგანიც უფრო მოსავალი იყო, თანაც სიამოვნებით უცქეროდნენ პატარძლების ერთგულ მუშაობას. მათ წრეს თან და თან ემატებოდნენ მინდვრიდან დაბრუნებულნი სახლის კაცნი და შეილნი.

როცა დაბინდდა, კალო მთლად მოწმენდილი იყო: ბზე მიწეული საბძელში, ჯგლი კალოს პირზედ გატანილი, მხოლოდ ბარაქიანი პურის ხვაილა იდგა კალოზედ. ბავშვები ისევ იმავე სახით დარბოდნენ კალოზედ ზვაეის გარშემო; ხან კალოს პირას დაგროვილი ქვის ყორიდან გამოსულ, კალოზედ გასაგრილებლად, ბაყაყებს დასდევდნენ ჟრიაშულით და ერეკებოდნენ კალოდან, ხან მფრინავ ციცი-ნათელებს, მანამ არ დაიქანცნენ ისე, როს პირდაპირ ქვეშაგებში არ ჩაცვიდნენ და არ მიეცნენ ტკბილ ძილს.

ერთმა დასანიშნმა ბიჭმა კალოს ხარი გარეკა ღამე საძოვ-ნელად. დანარჩენთ მოიყარეს თავი და ელოდნენ მთვარის ამოსვლას. მთვარემ ამ საღამოს პირველად დაიეახშმა, მთვარის დავახშმებამ მისცათ ყველას, მამაკაცთაც და დედაკაცთაც, შემთხვევა ცოტაოდენი არაქათი ამოელოთ განუწყვეტელი ღლიური შრომის შემდეგ, მანამ ივახშმებდნენ. მამაკაცი შემოხვევოდნენ მიხას და ჰკითხავდნენ აესა და კარგს სხვა სოფლები-ბისას, დედაკაცები კი, გარდა იმ პატარძლისა, რომელიც საქმლის ქვას დასტრიალებდა და ახლა ეახშმის მზადებაში იყო, ზოგი მოსწოლოდა კალოზედვე გაშლილ ქვეშაგებში დასაძინებლად დაწოლილ ბავშვს, ზოგი კარაპანში მიჰყუდე-

ბოდა ჩვილი ყმაწვილის აკვანს და თვლემით აწოვებდა ძუძუს. ხოლო ჩვენი ნაცნობი პატარძლები, როგორც ჯერ ისევ უშვილოები და სახლის გასათხოვარი ქალი გამსდარიყვნენ განზედ—კალოს პირზედ, ლაპარაკობდნენ თავიანთთვის სრულებით სხვა საგანზედ და თანაც ხარხარებდნენ გულიანად, ისე კი, რომ არავის უშლიდნენ.

მთვარემ დიდ ხანს აღარ დაიგვიანა; ამოვიდა და „განანათლა ქვეყანა ბნელი“. ჩამომწკრიდნენ ყველანი კალოზედ, ჩამომწკრიეს ხონჩები და დაიწყეს შექცევა ვახშმისა. სამი-ოთხი ლუკმა რომ შექამა, გიორგიმ აიღო საღვინით ღვინო, მიხას მოტანილი და დაიწყო: „ღმერთო დიდებულო, შენა სწყალობდა აქა მბრძანებელსა, გაგიმარჯოთ, გაგახაროთ“, და იწავა საღვინე გულიანად. როცა მოიხსნა პირიდან საღვინე, ტუჩები დაიტკბარუნა და წამოიძახა: „იშვ, დაილოცა შენი გამჩინი!... კაცი ვაზის ძირში უნდა ჩაკვდეს!“ და გადასცა საღვინე მიხას, რომელიც გვერდით ეჯდა. ასე ამ ნაირად ჩამოირიგეს ყველამ საღვინე. ზოგი მამაკაცთაგანი იმეორებდა მთლად გიორგისაგან წარმოთქმულ ჩამოლოცვას, ზოგი კი ასე ილოცებოდა: „ღმერთო დიდებულო, გაგიმარჯოთ, გაგახაროთ!“ ხოლო მანდილოსანთაგანს იმათ მიაწოდეს ღვინო და ისიც ჭიქით, ვინც დედამთილის ხარისხით იყვნენ. ამათ კი დალოცვის მაგიერად პირჯვარი დაიწერეს, თავი დაუტრეს მამაკაცთ, ცოტაოდნად პირი გვერდზედ მიიბრუნეს და ისე დალიეს.

ვახშამზედ ყველანი ისევ ისხდნენ და შეექცეოდნენ მიხას მოტანილ ღვინოსა ჭ სათალს, როცა ის პატარძლები, რომელნიც გორებს ანიავებდნენ, ადვენენ ვახშიდან, მიუდგნენ ჰურის ხევისა და დაუწყეს გახვავება, სახლის ქალი კი უსურავებდა. მანამ სხვები უფროსები ადგებოდნენ ვახშიდან, პატარძლებმა გაათავეს გახვავება. მათმა ქმრებმა და მაზლებმა კიდე მიუყენეს საცალოები, ტომრები, გაავსეს და შეზიდეს კარაპანში. ამის შემდეგ ყველანი მიეცნენ ძილს კალოზედვე. ხოლო მიხა გავიდა კალოს ნაპირზედ, ქვის ყორეს ახლო, სადაც ამისი ვირი ება და ჯელღსა სქამდა, გაიშალა ქვეშ საცალოები, ხურჯინი

ყოველმედიდო და ზედ თავი დადო; ზემოდან კი საბანი და-
 ჰხურეს ნათლიდებმა.

VI

ოჯახსა ჯილაშვილებისა

მიხა ყველას, ვისთანაც კი ჰქონდა მსვლელობა თავის
 აღებ-მიცემობის წყალობით, ძლიერ უყვარდა და თითქმის ყვე-
 ლასთან ისე იყო, როგორც შინაური. მაგრამ ისე ნაირად და-
 შინაურებული, როგორც ჯილაშვილების ოჯახში, არსად არ
 იყო. როგორც ნათელ-მირონი და ამასთანავე უწყინარი და
 „პატიოსანი კაცი“—ასეთი სახელი ჰქონდა მიხას დამსახურებუ-
 ლი—მთელ ჯილაშვილების ოჯახში ძლიერ პატივცემული იყო.
 თვით მიხაც დიდ პატივსა სცემდა მთელ ოჯახობას და დიდა-
 დაც ჰსიამოვნებდა იმ წესით, რომელიც ერთხელ დამყარებუ-
 ლიყო ოჯახში და ჰსუფევდა ყოველთვის. ჯილაშვილების ოჯა-
 ხი ისეთი ოჯახი აყო, რომლის მიბაძვა ყველა სხვა ოჯახები-
 სათვის დიდად სასარგებლო იქნებოდა, მაგრამ არა რომელიმე
 ოჯახი არა ჰბაძედა, თუმცა კი ყოველი ოჯახი დაჰხაროდა
 მას.

მთელ ოჯახს ჯილაშვილებისას შეადგენდა ექვსი ალალი
 ძმა თავიანთი ცოლშვილით. დიდი-პატარამდე, კაცად-დედა-
 კაცამდე ოჯახში იქნებოდა არა ნაკლები ორმოცი სული-
 სა, ხოლო ამოდენა ხალხი მოქმედობდა ისე, როგორც ერთი
 კაცი.

ოჯახის უფროსად ყველანი ჰხადიდნენ უფროს ძმას გიორ-
 გის, რომელიც იყო გუთნის დედა. მას ეკითხოდა სახლში
 საზოგადოდ ყოველიფერი და კერძოდ გუთნისა და მიწის
 მოსავლის საქმე. მეორე ძმას მიხას ეკითხოდა ვენახის საქმე:
 შემუშავება, ყარაულობა მისი ყურძნის მოწვევის დროს, ქვევ-
 რების მომზადება, დაკრეფა და დაწურვა ყურძნისა; გაყიდვა
 და შინ მოხმარება ღვინისა. მესამე ძმა—ივანე მეცხვარე იყო

და მაზე იყო დამოკიდებული ცხერისა, მატყლისა და ყველის გაყიდვა, თუ შინ მოხმარება. მეოთხე ძმას—სოხიკოს მინაბრე-ბული ჰქონდა ხარ-ურები და მისი საქმე იყო ძნის მოტანა და შეშა-ფიჩხისა, საფქვის დაფქვა; მარილზე, ქირაზე და სალიანში თევზზე წასვლა. მეხუთე ძმა—სვიმონა მელორე იყო და ღორის საქმეც მას ეკითხოდა. სვიმონას წყალობით ყოველთვის აღებაში ორ-ორი და სამ-სამი დაკლული ღორი ერთად იყო ხოლმე ჩამოკიდებული ჯილაშვილების სახლში. მაზედვე იყო ნათქვამი და სიმღერაშიაც ხმარობდნენ; „ჯილაანთა სვიმონასა გუდით ფული მოჰქონდაო...“ მეექვსე, უმცროსი ძმა—ზაქარა მეძროხე იყო; მისი კითხული იყო, როდემდის უნდა ეწველათ ფურები, და როდის უნდა გაეტანებინათ ფურებისათვის თან ხბორები, რომ დათამამებულიყვნენ; ანუ თუ გასასყიდი ან შინ დასაკლავი იქნებოდა რამე სიბერის გამო. ძმები ერთმანერთს ხმას ისე არ გასცემდნენ, რომ არ დაეტანებინათ: „ბიჭო, შენი ჭირიმე“; მაგალითად: „ბიჭო, შენი ჭირიმე, ერთი ღვინო ამოილდე; ბიჭო, შენი ჭირიმე, ერთი ურმის შებმა მიშველე“ და სხვა.

ექვსივე ძმა ცოლ-შვილიანი იყო და მათი ვაჟიშვი-ლები შეძლებისდა გვარად, ვინ რომელი საქმისთვის აღმოჩნ-დებოდა გამოსადეგი და სასარგებლო, ეშველებოდნენ თავიანთ მამა-ბიძათ, როცა მუშაობის ასაკში მოდიოდნენ. სამი სახ-ლის შვილი დაქორწილებული იყო და მათი ცოლებიც ეშვე-ლებოდნენ დედამთილებს, როცა ეს უკანასკნელნი კვირაში იდგნენ.

ყველა რძლები—ძმის ცოლები—ჯერ-ჯერობით აკეთებ-დნენ სასახლო საქმეს მთელი კვირაობით და ამას ერქვა „კვი-რაში ღვამა“. ერთი რძალი მთელ კვირას ცოშსა ჰხელავდა და ჰურს აცხობდა; მეორე რძალს კი ამავე დროს საქმელი უნდა ეკეთებინა, წყალი ეზიდნა—ვირებით—და თავის დროზე სადილ-ვახშამი და სამხარ-საუზმე ემზადებინა. დანარჩენ ოთხ რძალს ამ კვირის განმავლობაში შეეძლოთ თავიანთი კერძო საქმე ეკეთებინათ, თუ რაიმე საჩქარო საოჯახო საქმე არ იქნე-ბოდა, როდესაც ყველას ხელი და დახმარება საჭირო იყო,

როგორც, მაგალითად: საფეკვავის მომზადება, კალო, რთველი, თესლის მომზადება და სხვა რამ ამ გვარი. სახლის ქალებისა და პატარძლების მოვალეობას კიდევ ის შეადგენდა, რომ უნდა შეშველებოდნენ კვირაში მდგომ ძალუებს, თუ დედა-მთილებს.

როგორც ძმებში გიორგის ეკუთვნოდა პირველი ხმა და პატივი, აგრეთვე მის ცოლს, სალომეს ეძლეოდა უპირატესობა რძლებში. როცა იგი კვირაში იდგა, ყველა რძლები ეშველებოდნენ და უსუმბუქებდნენ ტვირთს. მხოლოდ განსაკუთრებული მოვალეობა მისი იმაში მდგომარეობდა, რომ, ვისაც უნდა გაეკეთებინა საქმელი, იმას უნდა გაერიგებინა.

ჯილაშვილების მრავალი ხელი და ერთი პირი და მოქმედება თითოთ საჩვენებელ მაგალითად იყო გადაქცეული. ერთი სული და ერთი გული, რომელიც ტრიალებდა მთელს მრავალრიცხოვან ოჯახში, იყო მიზეზი მისი, რომ იგი ოჯახი, რაც დრო გადიოდა, უფრო და უფრო წარმატებაში შედიოდა და ყოველი მისი წარმომადგენელი ჰგრძნობდა თავის თავს ნეტარ ცხოვრებასა და ყოფაში.

სიმდიდრისა და ტკბილი ცხოვრების ხმა ჯილაშვილების ოჯახს ბევრ სხვა სოფელშიაც ჰქონდა გავარდნილი. ამისი მიზეზი კი უფრო მიხა იყო. სადაც კი დარჩებოდა ლამე, ყველას და ყოველთვის ჯილაშვილების ოჯახის ამბავს და ქებას ელაპარაკებოდა.

VII

უბედურება ზირველი

შუალამე კარგა ხნის გადასული იყო, როცა მიხას გამოეღვიძა და ჯერ არ გამორჩეულიყო ძილიდან, რომ მარჯვენა საფეთქელზე ხელი მოსევა. მოსმა ხელისა და სიმწვავის გრძნობა ერთი იყო. მეორედ რომ მიიტანა ხელი, შეამჩნია, რომ კანი

ვატარად, კობიქსავეთ, ამოჰჯდომოდა. მიხამ ყურადღებამა არ მიაქცია, იფიქრა, კოლო მიკბენდაო, და ისევ მიღო თავი დასაძინებლად; მაგრამ თვალზე ძილი არ ეკარებოდა. სიმსივნე სისწრაფით ეზრდებოდა, კანი ძალზე უცხელდებოდა და გრძობდა საშინელ სიმწვავეს. ბოლოს იქამდისაც მიაღწევინა, რომ გმინეა დააწყებინა,

ჩაეარდა თუ არა ცაში ნათელი, გიორგიმ გამოიღვიძა, წამოდგა ფეხზე, დაამთქნარა, ჩაახველა ხმის ამოსაწმენდად და დაუძახა: აბა, ადექით, ბიჭებო, გათენდა. მის ხმაზე ყველანი, ქალიცა და კაციც, წამოიშალნენ და დაიწყეს ტანთა და ფეხთ ჩაცმა.

— რადა ჰგმინავ, ნათლი? — დაუძახა მიხასაც.

— რა ვიცი, კაცო, არ ვიცი მიკბინა რამემ, რაღაცა, საფეთქელი დამისივდა და მეწვება. წუთი-წუთს თავიდან ფეხებამდის ისე გამწვავეს, თითქო გახურებულ შამფურს მიტრიალებდნენ ასო-ტანში.

მიხა იმ განზრახვით წავიდა კალოებზე, — კალოები სოფლის მოშორებით იყო — რომ აეკრიფა პური და ქერი თავის ნისიებში, მოეყარა ყოველ ამებისათვის თავი ჯღაღვიღების კალოზე და აქედან ერთად წაეღო შინ, როგორც ყოველთვის შერებოდა. ამისათვის ისე ჰქონდა ნათქვამი ანანოსათვის, რომ ორი ან სამი კვირა დარჩებოდა კალოებზე.

ანანო მიხას წასვლის შემდეგ ერთგულად ჩაუჯდა საფეიქროს, მაგრამ რაღაცა მოუსვენრობა ეტყობოდა, თითქოს მიხას წასვლა დაედარდაო; გული რაღაცას შემოჰკენესოდა და უწუხდებოდა, როცა წარმოუდგებოდა, როგორ გაქაიყელავდებოდა ორი სამი კვირა მიხას მოლოდინში. მართალია, ხშირად ჰხდებოდა, რომ სამ კვირასაც გადაამეტებდა ხოლმე მიხა სოფლებში სიარულით, ხოლო ანანოს არც ერთხელ არ უგრძენია ასეთი აღშფოთებული თვისი მდგომარეობა მისი მოშორებით, როგორიც ახლა. მიუხედავად იმისა, რომ მიხა სულ ორი დღის წასული იყო, ანანო მეორე დღესვე ნატრობდა მის შინ დაბ-

რუნებას და ისეც დაიმედიანდა თავისი ნატურის შესრულებაში, რომ საეჭვოდ აღარ მიაჩნდა: მალ-მალ გამოდიოდა სახლიდან და იყურებოდა იქითკენ, საიდანაც მიხა უნდა მოსულიყო.

მიხას წასვლის მეორე დღე ღამდებოდა. რაკი მზის ჩასვლის შემდეგ დაბნელდა სახლში, ანანომ თავი დაანება საფეიქროს; გამოვიდა დერეფანში, დაუძახა თავის სანდროს, რომელიც მეზობლის ბიჭებთან კოჭოობას თამაშობდა; მიიქცია პირი მიხას გზისკენ და გულ-ხელ დაკრეფილი იყურებოდა. წამოერივა ხშირ-ბინდი. ანანო შევიდა შინ სანდროთი, ანთო ქრაქი და ისიყო უნდა ჩაჰჯდომოდა საფეიქროს, რომ შემოესმა ხმაურობა: „მამო, მამო!“ ამ ხმაურობაზე გამოვიდა ანანო გარედ. დაინახა, რომ ურემი პირდაპირ სახლისკენ მოდიოდა. ურემის დანახვაზე ანანოს გული აუფანცქალდა შიშ-შერეულ სიხარულისაგან. იმას ის ეოცა, რომ მიხა სულადით დატვირთულ ურემზე, როგორც მას ეგონა, წინ არ მოვიდა. არც ის ეჩვენა უამბოდ, რომ მეურმე ძრიელ ჩუმად და მოდუნებით ერეკებოდა ხარებს და რალაცა იღუმალი ხმით დააყენა და დაუძახა თავის ამხანაგს: „აბა, მოდიო“. თითონ კი, მეურმე ისე შეიკრა, რომ არ იცოდა რა ექნა. როცა გამოერკვია რამდენისამე წუთის შემდეგ, ჩამოხტა ურმიდან, მივიდა ანანოსთან, რომელიც დერეფანში იდგა ისე, თითქოს გაქვავებულაო, და უთხრა: „ნათლი ჯალაბო, ნათლია ავად გახდა და მოვიტანე“. — როგორ თუ ავად გახდა! — შეჰკივლა ანანომ და ეცა ურემს, სადაც მიხა ქვეშაგებში უგონოდ მდებარე დაჰხვდა. ანანოს კივილი ცასა სწვდებოდა. მის კივილზე თავი მოიყარეს მეზობლის დედა-კაცებმა და მამა-კაცებმაც, ვინც კი შეასწრო შინ. ჩამოიღეს ურმიდან ცოცხალ-მკვდარი ავადმყოფი და შეიტანეს შინ.

მეურმემ უამბო გულ-შემოყრილ ანანოს, როგორც გახდა მიხა ავად. ანანომ მაშინვე აფრინა ერთი მეზობლის ბიჭი ექიმ დედაკაცთან, რომელიც შინაური წამლებით სწამლობდა. ნახა თუ არა ამ დედაკაცმა შესივებული და წითლად გავარვარებული საფეთქელი მიხასი, სთქვა: მორიელის ნაკბენიაო და მაშინვე

აფრინა იგივე მეზობლის ბიჭი მეორედ თავის სახლში: „გაიქე ჩვენსა და უთხარ გოგოს, თახჩაში რომ პატარა ჭიქლა დგას, ის გამომიგზავნე-თქო.

წაუსვა ექიმმა ავადმყოფს საფეთქელზე ზეთი, რომელშიაც მკვდარი მორიელი იდო, მორიელიც ზედ დაადო, მაგრამ გვიან-ლა იყო. მიხამ იმ ღამესვე მიაბარა სული მას, ვისგანაც მიი-ლო.

ბევრი ეხვეწა ანანო: „სანდროს მამავ—სახელს არც ტი-რილში ახსენებდა—ნუ გვანებებ თავს, ღვთის ანაბრობაზე ნუ გეტოვებო“, მაგრამ მიხამ არ შეისმინა მისი ვედრება.

კალოზედვე, რამწამს უნახეს მიხას შესივებული და დაწით-ლებული საფეთქელი, დიდით პატარამდე დაფაცურდნენ და დაუწყეს წამლობა, ვისაც რა გაეგონა და მოაგონდა მორიელის და გველის ნაკბენის წინააღმდეგ—ორში ერთსა სწამობდნენ, მაგრამ ვერაფერი უშველეს. როცა ურემზე დააწვინეს შინ წასაღებად, მაშინვე გამოურჩეველ სიცხეში იყო მიხა და ყველას საექვოდ მიაჩნდა მისი მორჩენა. ამისთვის ჯიღაშვილების ოჯახში მოუთმენელად ელოდნენ მეურმის დაბრუნებას. დაბრუნდა იგი და მოუტანათ მიხას გარდაცვალების ამბავი, რაზედაც გიორგიმ წამოიძახა: „ოოვაჰ!—და შემოჰკრა ხელი ხელს.—რა გამოუ-ვარდა საწყალს ისე ანაზდეულად. ჩვენ მაინც არ გაგზდომოდით საწყალს მიზეზად“,—წარმოსთქვა მეორე ძმამ. მანდილოსანთ მუხლებში წაიშინეს და იძახოდნენ: „უი, საწყალი! რა ანა-ზდეულად გამოუვარდა ისიკვდილი, ქა!“ პატარძლებმაც, რომელ-ნიც მხიარულად უქცევდნენ კალოს, სიცილი შესწყვიტეს და ჰნანობდნენ მიხას.

მეორე დღეს გიორგიმ დაადებინა ურემზედ სულადი, რაც მიხას ერგებოდა ნისიებში; ერთი ტომარა ფქვილი და ერთი ცხვარი—შესაწვევად და გაგზავნა ანანოსთან. თანაც გააყოლა თავისი ძმა სოსიკო, რომელსაც ყური უნდა ეგდო დასაფლავე-ბის დროს.

VIII

შეგარდობა

შვიდი სრული წელიწადი გაატარეს ტკბილად მიხამ და ანანომ; მერვე წლის შესრულება აღარ აცალათ წუთი სოფელმა.

მიხა არ იყო დიდი მოგების პატრონი და არც ცდილობდა ამას. იგი სცვლიდა მხოლოდ თავის და ანანოს ნაშრომ ხაშებს სულადზედ: ერთი გადაჭრილი ფასი ჰქონდა, ყველამ იცოდა ეს ფასი და არც კი ევაჭრებოდნენ ხოლმე. იმისი მოგება მხოლოდ ის იყო, რომ, როცა ახალში სულადს აძლევდნენ ხაშებში, კოდზედ ზოგი ლიტრას, ზოგი ორ ლიტრას და ზოგი მომეტებულსაც „სააკაშენოს“ დაუყრიდა ხოლმე. ხანდის ხან სარგებლობას იმაშიაც ჰხედავდა, რომ ხაშებში აღებულ სულადს კაი ფასში ჰყიდდა; საშუალო რიცხვით კი დიდი მოგება არა ჰქონდა. მაგრამ, რაცა ჰქონდა, ტკბილად სჭამდა თავის ანანოსთან ერთად და არასოდეს არ უგრძნიათ უგემურება წუთი-სოფლისა და არც ერთმანეთისა. მხოლოდ ორჯერ კი გამწარდნენ შვილების სიკვდილით. შვიდი წლის განმავლობაში სულ სამი ვაჟიშვილი ეყოლათ. ორი მათგანი ყვავილმა იმსხვერპლა, სიყრმის შვილი კი, სანდრო ანანოს ობლად დაუტოვა მიხამ.

ანანოს შეძლებული სამშობლო ჰყევანდა, რომელიც ეხმარებოდა ქვრივ-ობრობის დროს, მაგრამ სამშობლო ისე ვერ უგდებდა ყურს, როგორც ჯილაშვილების ოჯახი: შეშა უნდოდა, თუ დაფქული, თუ სხვა რამ, სულ ჯილაშვილები უზიდავდნენ და ანანოს ნაქსოვ ხაშებსაც ისინი თავის ოჯახში ასაღებდნენ მომეტებულ ფასად. ასე რომ, თითქმის, არც კი გაუგია ანანოს ქვრივ-ობრობიდან წარმომდგარი ნაკლულევანება,

თუმცა თავის მიხას ყოველ წუთს იგონებდა და საფიცრადაც მისი საფლაოვი და ტკბილი სული ჰქონდა.

სანდროს ისე ნებივრადა ზრდიდა ანანო, რომ ბევრისაგან ესმოდა ყვედრება „ჰრყნია“; რის პასუხადაც აძლევდათ: „მა რა ვქნა, თქვენი ჭირიმეთ, ქა, მზე ე მაგაზე ამომდის და ჩამდის და ვგეც არ გავანებვირო, მა რა შავი ქვა ვქნა!“ რვა წლისა შესრულდა სანდრო და ჯერ კი შეგირდად არსად იყო, თუმცა ქალაქში წესად იყო მიღებული სანდროზედ ბევრად პატარების მიყვანა შეგირდად. როგორ უნდა გასძლოს დედის გულმა, როცა წარმოვიდგენ, რომ ჩემ სანდროს პატარა ბექებში ოსტატი ჯოხებს უტყაპუნებდესო... მაშინ მიყვანა იგი შეგირდად ხარაზთან, როცა თორმეტი წლისა შესრულდა. ანანო ფიქრობდა: „ხარაზის ხელობა სასარგებლო ხელობაც არის და არც ისე გზათა უკან მოუხდება ტანტალი, როგორც საწყალმა მიხამ გზათა უკან ტანტალში მიიბარა უფალს თავისი ტკბილი სულიო“. სანდრო, რომელსაც დიდი კოკებით შეეძლო წყლის ზიდვა ოსტატის სახლში და კიდევ ეზიდებოდა, იღებდა კვირაში ექვს შაურს „შეგირდანას“, იმდენსავე, რამდენსაც მისი რვა წლის ამხანაგი, რომელსაც არ შეეძლო არც წყლის ზიდვა დიდი კოკებით, არც იმდენი სხვა საქმის გაკეთება ოსტატის სახლში, რამდენსაც სანდრო აკეთებდა. მართალია, ეს ამხანაგი სჯობდა სანდროს იმითი, რომ უფრო გაბედვითა და მკვირცხლად მიჰვარდებოდა ხოლმე მუშტარს, დაუწყებდა ხელზე კოცნას, „შეგირდანა გვაჩუქეო“ და მუშტარის წასვლის შემდეგ ღიმილით ჩაუდებდა ხოლმე ხელში ოსტატს, რომელიც ასე შეგროვილი ფულიდან კვირის დამლევს—შაბათობით—ურჩებდა შეგირდებს „შეგირდანას“, ხოლო თუ მეტი რამ დარჩებოდა, თავისთვის იღებდა ოსტატი ჯიბეში; და ვაი შეგირდების ბრალიც, თუ მოჰხდებოდა ისე, რომ „შეგირდანის“ მისაცემი ფული უნდა გაეღო ოსტატს თავისი ჯიბიდან, მაშინ „შეგირდანას“ თან ჯოხები, დედ-მამის შეკურთხება მიჰყვებოდა ხოლმე: იმდენი ვერ იზოვნეთ მთელ კვირაში, რომ თქოვენს „შეგირდანას“ ჰყოფნოდეთ!

სანდროს არ მოსწონდა თვისი ყოფა-ცხოვრება ოსტატთან; იმას არაფრად ექაშნიკებოდა გვერდებსა და ბეჭებში უსაბაზოდ ჯოხების ზამპი-ზუმპი. ყოველ საღამოს შესჩიოდა დედას: დღეს ოსტატმა ხუთ-ექვსჯერ გამარტყა ბეჭებშიო; კოკა გამიტყდა წყალზე—ცალკე უღმერთოდ მცემა, ცალკე მთელი კვირის „შეგირდანა“ დამიჭირაო. ანანოს ამეების გაგონებაზე გულმუცელი ეხრუკებოდა, მაგრამ რას იზამდა, როცა შეგირდობის წეს-რიგი ასეთი იყო: ოსტატი კაცებიდან ესმოდა: „შეგირდი კარგ ოსტატად ჯოხს გამოჰყავო“. ანანო ყოველთვის გულს უკეთებდა, მაგრამ მაინც სანდრომ ნახევარ წლის მეტი ვერ გაძლო ოსტატთან. ერთ დილას გადაჭრით გამოუტყა და დედას: გინდ მომკლა, ყელი რომ გამომჭრა, იმას ვირჩევ და ოსტატთან კი აღარ წავალო. ანანომ სცადა ჯერ მოალერსებით დაეყოლიებინა იგი წასვლაზე; ალესით რომ ვერაფერი გააწყო, ხვეწნა დაუწყო. ამითაც რომ ვერაფერი გახდა, ახლა თავი შეაბრალა და იმასაც წარმოუდგინა თვალ წინ უნუგეშო მიმავალი, თუ რაიმე ხელობას არ შეისწავლიდა. ხოლო სანდრო შედგა ცივ უარზე და ანანომაც თავი დაანება. ის საშუალება, რომელსაც გაჯავრებასა და წყევა-კრულვას ეძახიან, და რომელსაც ზოგიერთი მშობელნი ხმარობენ თავიანთ შვილების მიმართ, ანანოს ეძნელებოდა და არც უხმარნია.

დაანება თავი სანდრომ ხარაზის ხელობას. დარჩა შინ მთელი ერთი წელიწადი. ერთი წლის შემდეგ ახლა მჭედელთან მიაბარა დედამ, მაგრამ სანდრომ ვერც მჭედელთან აიტანა შეგირდობა. რამდენისამე თვის შემდეგ გამოუტყდა ანანოს: ისევ ხარაზთან შეგირდობა მერჩინა მჭედელთან შეგირდობასო. მთელი დღე ჩემი ფეხი არ ჩაიხრება—სულ ფეხზე ვდგევარ, საბერველს ეუბერავ და კვერსა ვცემო; თუ ცოტა ხანს შევდექი როგორმე კვერის ცემაში, ან დავდექი, მაშინვე გახურებულ მარწუხს წამითაქებს ხოლმე თავშიო. გამგზავნის კიდე შინ ან წყლის მოსატანად, ან სხვა რისთვისმე, იქ ოსტატის ცოლი ლანძღვითა და წყევლით მიღებსო. გინდა ისევ ხარაზს მიმბარე ან სხვა ხელობაშიო და მჭედელთან კი აღარ წავალო;

აღარც წავიდა სანდრო არც თავის ოსტატთან და არც სხვებთან.
მკედელთან.

რამდენისამე ხნის შემდეგ ანანომ დალაქს მიაბარა სანდრო. დალაქთან უფრო მომეტებულ ხანს დარჩა, მაგრამ დალაქობაც ვერ ისწავლა, რადგანაც გულიანად არ ადევნებდა თვალ-ყურს ოსტატს, როცა იგი ან თავსა ჰკრეკავდა ვისმე, ანუ პირსა ჰპარსავდა; მაჯაში სისხლის გამოშვებისა კიდევ ეშინოდა. ამისთვის ოსტატმა გააგდო, თითონ კი, სწორე უნდა სთქვას კაცმა, არ უნდოდა გასვლა.

დალაქობის შემდეგ სანდრო აღარსად მიუყვანია ანანოს. აღარც დრო იყო შეგირდობისა თვრამეტ-ცხრამეტი წლის ვაჟკაცისათვის. ანანოს გულს ეყრებოდა, რომ ასეთი უცოდინარი და ყალბანა შვილი გამოუფიდა. ეს თავისთვის იყოს. კოქის თამაშობას მიეჩვივა და ხშირად სთხოვდა ხოლმე დედას ოფლით ნაშოვნ ფულებს, რომ კოქის თამაშობაში დადებული ვალები გადაეხადნა. ერთხელ კიდევ მოჰპარა სამი აბაზი. ამის შემდეგ კი ისეთ ადგილას ინახავდა ანანო ფულებს, რომ სანდრომ ვერა გზით ვერ მიაგნო.

მხოლოდ ერთ საღამოს გაახარა ძრიელ სანდრომ დედა. მივიდა თუ არა შინ, მიჰმართა ანანოს: დედიჯან, მე და მელქანთ აღალომ ერთმანეთს პირობა მივეცით ხუთ-ხუთი მანეთი გამოვიღოთ, იმისი საწვრიმლო ვიყიდოთ და სოფლებში ვატაროთ; აღდგომა მომავალია, კაი მოგებასა ვნახავთო. ვირიც თავიანთი მოჰყავ აღალოსო.—შენ კი გენაცვალოს დედაშენი, შვილო, უთხრა ამას პასუხად ანანომ, აი მაგისთანა ამბით გამახარე ხოლმეო. ღმერთო შენ მოუმართე ხელი ჩემს დაობლებულ სანდროს,—დაუმატა ნათქვამს, და გაუპყრო ზეცას ხელები.

IX

დიდი ოთხშაბათი

დიდი ოთხშაბათი ღამდებოდა. სოფელ მ—ს ეკკლესიის ზარი იწვევდა დიდ ხუთშაბათის მაზიარებელ ხალხს ეკკლესი-

აში. მღვდელი, რომელსაც ის იყო გაეთავებინა აღსარების თქმევინება, თავშიშველა, განსპეტაკებული თეთრი თმითა და წვერით, მარტო კაბის ანაბარას, ბოლთასა სცემდა ეკლესიის ეზოში და თანაც გადაჰყურებდა ფერდობზე შემოფენილ ჯგუფ-ჯგუფად ეკლესიისკენ მიმავალ საზიარებელ ხალხს. წინ მიდიოდნენ მამაკაცი მათ მოშორებით უკან—თეთრ მანდილებში გახეული დედაკაცები. როგორც მამაკაცთ ჯგუფში, აგრეთვე დედაკაცთ ჯგუფშიაც ერიენენ ყმაწვილი ბიჭები და გოგოები. ორთავე ჯგუფთ ხმამაღალი საუბარი ჰქონდათ, ხოლო საგანი საუბრისა სხვა-და-სხვა იყო. მამაკაცი გაჰყურებდნენ გამწვანებულ მინდვრებს და შესჩიოდნენ ერთმანეთს: დალოცვილი ღმერთი წვიმას აღარ იმეტებს ჩვენთვისაო, ჯეჯილებს ყვითელი ფერი დასცემს უწვიმოებისაგანაო. ბიჭები ერთმანეთს პირობას აძლევდნენ: ლოცვის უკან დავანთოთ ქიაკოკონა და ვიხტუნაოთო, თორემ ამოწვა დაგვეკვებება მკათათვეში და მკაში დაგვიშლისო.

მანდილოსანთ იმაზე ჰქონდათ ბაასი, თუ რა მიზეზით მოსცდა ზიარებას „ტასია“. ზოგი ამობდა სიზმარი უნახავსო; ზოგი—ერთი წყვილი, შაბათ-კვირისა, სეფისკვრის მღტი არა ჰქონდა აღებული და იმაზე დაიშალა ზიარებაო. „ჰო და, ქა, ჩემი ბალიკო არ ეზიარება ხოლმე, თუ ორი წყვილი სეფისკვერი მაინც არ აიღო და იმოდენა დედაკაცს უნდა მიელო წმინდა საიდუმლო ერთი წყვილი სეფისკვრით!“—წარმოსთქვა ერთმა მანდილოსანთაგანმა. ვინ იცის კიდევ რას არ ასახელებდნენ ამ გარემოების მიზეზად. გოგოები ერთმანეთს შეჰკვებოდნენ „მე დედა-ჩემმა ისეთი საყურეები მიყიდა სააღდგომოდ, რომ ბატონიანთ ქალებსაც არ ექნებათ ისეთი!“—ამობდა ერთი. „მე კიდევ ისეთი ბექლები მიყიდა დედა-ჩემმა, რომ თითქო ნატვრის თვლები უსხედსო!“—უპასუხებდა მეორე. ყველა თავისას კვებულობდა და აქებდა. „თქვე საწყლებო, თქვენა, თქვენთვის ძვირად მოუყიდნიათ; ეხლა გააიაფეს და კარგი საწვრიმალაც გამოაჩინეს. ეხლა ჩვენსა არიან მეწვრიმლები. დედა-ჩემმა მითხრა, ისეთ საყურეებსა და ბექლებს გიყიდიო, რომ მთელ

სოფელში არავისა ჰქონდესო“ — იკვებოდა კიდევ სხვა, თუმცა კი გულ-ნატყენობა ეტყობოდა, რომ ჯერ-ჯერობით არაფერი ჰქონდა ნაყიდი.

ზარის რეკა ჯერ არ შეწყვეტილიყო, როცა ყოველ ვენახში, თავსა, ბოლოს და შუა წელში, აქიაყელაფდა ზეცისკენ თეთრად და სწორედ ბოლი, რომელიც, რაც უფრო მაღლდებოდა ტრიალით, განივრდებოდა, მერე ქუჩდებოდა ერთ ადგილს, სქელდებოდა და ეძლეოდა შავი ღრუბლის ფერი. შემდეგ ბოლის დასაწყისში უცბად იელვებდა ხოლმე ცეცხლის ალი და გაძლიერდებოდა, „ქიაკოკოლა“.

სოფლის წვრილ-ფეხობა, რომელთაც ვერ შეეძლოთ დასწრობოდნენ ვენახებში და ზრიამულით უცქეროდნენ გაძლიერებულ „ქიაკოკოლებს“, გულის ფანცქალით მოელოდნენ მზის ჩასვლას, რომ სახლების ეზოებში აენთოთ და თუ თვითონ ვერ იხტუნავებდნენ გაძლიერებულ ალზედ, დიდრონებისათვის მაინც ეცქირათ და გარშემო ერბინათ.

როცა სოფლის წვრილ-ფეხობა ასე გულის ფანცქალით მოელოდა მზის ჩასვლას, ორი მეწვრილმანე, რომელთაც ჩამოეხადნათ საწვრილმანო ერთი სახლის დერეფანში, და რომელთაც შემოჰხვეოდა ბლომა მუშტარი, გულისავე ფანცქალით შეჰყურებდნენ — უფრო ერთი მათგანი — ჩამავალ მზეს, რომელსაც შეჰვედროდა იგივე ერთი: „შე დალოცვილო მზევე, რა მიგარბენინებს ეგრე ჩქარა, ცოტა მომიცადე, რომ ღეთისაგან დალოცვილ მუშტრებზედ კავასალო მთელი საწვრილმანო; აი, გავათავე, იათად საწვრილმანო!“ ყვიროდა იგი და თანაც უჩვენებდა მუშტარ დედაკაცებს ხრიკებს, ღილებს, ნემსებს, საყურებს, ბეჭდებს, ღილას, საპონს, მძივებს, ინას, გუნდას, სხვა კი არაფერი ჰქონდათ ამაზედ მეტი. მუშტარი კი იმოდენა ჰყვანდა, რომ არ იცოდა, საით მიეხედნა, როცა ეძახოდნენ: აბა ერთი ესა და ეს გვაჩვენეო. მეორე ამხანაგი გაჩუმებული იდგა მუშტარების წრეში; ერთ ხელში კვერცხებით სავსე კალათა ეჭირა, მეორე ხელი ვირის კისერზედ ჰქონდა

გადადებული; სრულებით ლაპარაკში არ ერეოდა და უფრო მებარგულესა ჰგვანდა, ვიდრე ამხანაგს.

მეწვრილმნის თხოვნა მაინც არ შეისმინა მზემ; ჩაესვენა თავის სავარძელში, წამოერივა ხშირბინდი და გაძლიერდა ჭიაკოკოლები სახლების ეზოებშიც. დაიწყეს ხტომა ალზედ, ვისაც შეეძლო. მათში მეწვრილმნებიც გაერივნენ, რადგანაც საწვრილმანო აალაგეს და ღამის გასათევადაც იქვე დარჩნენ, სადაც საწვრილმანო ჰქონდათ გაშლილი.

როცა ჩაქრა ჭიაკოკოლები, ასტყდა ტაშტების ჟღარუნი და სახლების შემოფარგლა, რომ კუდიანები ველარ მიჰკარებოდნენ: ფეხზედ ბაწარმოზმულ ბიქს ეჭირა ხელში ტაშტი, რომელსაც ჯოხს ურახუნებდა. ბაწარი ეჭირა ხელში გოგოს, რომელიც ბიქის კვალს ნაცარს აყრიდა და ასე უვლიდნენ სახლებს გარშემო.

მოკლე განაობა

აღალოს წინაპარნი დიდი ხნის გადმოსულები იყვნენ ყარაბილიდან ქ. სანინლანში. აღალოს მამას მელიქ მანუქოვს ქალაქის ერთ მიყრუებულ უბანში ჰქონდა პატარა მიწური სახლი, ორი ნაბიჯი ეზოთი. სხვა არაფერი გააჩნდა თავის ბედობაზედ და ვერც ცოლშვილის რჩენას შესძლებდა, თუ თვისი მოქმედება და მხნეობა ქალაქში დაეტრიალებინა და ოსტატური ღონისძიების ხმარებით სოფელში არ გადაეტანა იგი მოქმედება.

გამონახა მელიქ მანუქოვმა ისეთი კეთილის-მყოფელი, რომელმაც ასესხა ხუთმეტრიოდე მანეთი და აი ამ თანხით დაიწყო ვაჭრობა სოფლად. ვაჭრობის საშუალებით ცხოვრობდა და აცხოვრებდა ცოლ-შვილსაც, არა ნაკლებ სხვა თავის განის კაცებზე. მხოლოდ ვერც ერთ სოფელში ვერ მოიკიდა მუდმი-

ვი ბინა. თუ ყოველ წელს არა, ორი-სამი წლის შემდეგ კი ერთუოდ აჰშლიდა დუქანს ერთ სოფელში და გადაჰქონდა მეორეში იმ ფიქრით, რომ მეორე სოფელში უფრო კარგ მოგებას ნახავდა. არც ერთ სოფელს კი არა სტოვებდა ისე, რომ წასვლის შემდეგ ნისიები არ დაენარჩუნებინა.

აღალო შვიდი წლისა იყო, როცა პირველად წაიყვანა მამამ სოფელში—დუქანში თვალის დასაჭერად, როდესაც იგი საქმის გამო თავს ანებებდა დუქანს; მაგრამ აღალო ისე მალე მიჰხვდა მამის ვაჭრობის წესსა, რომ სრულიად შეუცდენელად ვაჭრობდა უიმისოდ. არც კი ისეთი რთული და გაძლიერებული ვაჭრობა ჰქონდა მელიქას, რომ მის შვილს გასჭირებოდა შეგნება ვაჭრობის შინაარსისა. სულ ათი-თხუთმეტი თუმნით ატრიალებდა მთელ თავის ვაჭრობას. ეს ფული საკმარისი იყო, რომ ყოველ ნაირი შეშუდი, რასაც კი სოფელში კითხულობდნენ, ჰქონოდა უღევლოად.

მელიქ მანუქოვი რომ გარდაცვალა, აღალო თორმეტი წლისა დარჩა. ხალო დახელოვნებული კი იყო ვაჭრობაში და უშიშრად შეეძლო გაეგრძელებინა მამისაგან დაწყებული საქმე, მაგრამ დედამ არ ურჩია და შვილმაც ააღაგა დუქანი. რაც რამ დარჩა დუქანში მელიქას სიკვდილის შემდეგ, ზოგი მაშინვე ფულად აქცივა მისმა ქვრივმა მარმარამ, ზოგი შეინახა—მაგალითად—საწვრიმალო და, შეუსრულა თუ არა წესრიგი თავის მიცვალებულს, მიიამხანაგა ერთი თავისავით ქვრივი დედაკაცი, ამოიღო ილღიაში პატარა ყუთი საწვრიმალოთი და გაუდგა, თვისი ამხანაგით, სოფლებს, სადაც წინად მისი ქმარი ვაჭრობდა. მარმარა თან საწვრიმალოთი ვაჭრობდა, თანაც თავის ქმრის ნისიებსა ჰკრეფავდა. ქვრივ-ობრის ცოდო და დაბრიყვება არავინ ინდომა. ვისაც რა ემართა, ზოგი აღლევდა, თუ შეეძლო, ზოგიც თამასუქს უწერდა. ძველი ქმრის დროს დაწერილი თამასუქებიც გაახლებინა და ის პატარა ყუთი, რომლითაც საწვრიმალო წაიღო სოფლებში, გაავსო თამასუქებით.

აღალო მარმარამ ბაყალთან მიიყვანა. ბაყალმა იგი შალე ჩააყენა დახლში, მაგრამ ორი წლის შემდეგ რაღაცა ყალბობა და დალატი შეამჩნივა და დაითხოვა. ამ გარემოებამ ისე გაუფუჭა სახელი, რომ შემდეგში აღარავინ მიიკარა ახლო. უსაქმობის გამო აღალომ ყომრის თამაშობას მიჰყო ხელი და ძრიელად მოსდიოდა კოჭი. ამ თამაშობაში გაიცნო სანდრო, რომელთანაც ხშირად თამაშობდა და ყოველთვისაც უგებდა ფულს. სანდრომა და აღალომ, როგორც მეგობრებმა და კოჭის თამაშობაში ამსონებმა, შეადგინეს ამხანაგობა და გადასწყვიტეს ატარონ სოფელ-სოფელ საწვრიმალა და ივაჭრონ. ამისთანა გარდაწყვეტილებით ძრიელ გაახარეს თავიანთი ქვრივ-ოხერი დედები.

XI

მშაღზე დაჩოქილი ამხანაგა

დიდ ოთხშაბათს სწორედ ათი დღე შესრულდა მას შემდეგ, რაც აღალო და სანდრო შინიდან გავიდნენ სავაჭროდ. დიდი აღიაქოთი შეუდგათ დედებს შეილებს შინიდან გასტუმრების წინად. შეიყარნენ ორივენი ერთად ანანოს სახლში; გაფაციცებით ჰშველოდნენ შეილების საწვრილმანოს ჩალაგებას და თანაც ვევედრებოდნენ ღმერთს: „ღმერთო, შენ გადასწერე პირჯვარი, ღმერთო, შენ მიეცი მშვიდობის მგზავრობა და მოგება“, „ღმერთო, ორი ობოლი მიეკედლა ერთმანეთს და შენ მოუმართე ხელი“... და სხვა ამ გვარებს შესთხოვდნენ ღმერთს. უფრო ხშირად ანანო ულოცავდა გზას და ვევედრებოდა ღმერთს მათ მშვიდობით და ჩქარა დაბრუნებას, რადგანაც სანდროს შინიდან ქალაქ გარედ გასვლა პირველი შემთხვევა იყო. აღალოს დედა კი მაგრე რიგად არა სწუხდა შვილის მოშორებას; იგი დიდიხნის შეჩვეული იყო ამას. იმაშიაც დარწმუნებული იყო, რომ აღალო ჭკუას არ წააგებდა, როგორც მეწვრილმანობაში კარგახნის გაწვრთნილი.

ყველაფერი ვერ გაასაღეს მეწვრიმლებმა, დარჩათ კიდევ გასასყიდი ცოტ-ცოტა ყოველნაირი შეშუდისა. ამასაც მეორედ ღღეს გაასაღებდნენ, რომ დარჩომილიყვენ სოფელში. რადგანაც აღდგომა ახლოვდებოდა და ამასთანავე სომხების ნავაკატიკი მოდიოდა დიდ შაბათს, ალალომ აღარ მოიკადა და დილა აღრიანდ დიდ ხუთშაბათს გაუდგნენ გზას; სანდროსაც ეს უნდოდა: იმას მოეწყინა მეწვრიმლობა და სულითა და გულით მიუხაროდა შინისკენ.

გაიარეს მეწვრიმლებმა კარგა გზა. ერთ ადგილას მოეწონათ მშვენივრად მობიბინებული მწვანე ბალახი. ჩამოხადეს ვირს საპალნე. თითონ ისაუზმეს, ვირი ბალახზე მიაგდეს.

— აბა, ალალოჯან, ერთი ეიანგარიშოთ, რა გვაქვს მოგება, — უთხრა საუზმის შემდეგ სანდრომ.

ფულები, რასაც ვაჭრობდნენ, სულ ალალოსა ჰქონდა შენახული. ამოიღო უბის ჯიბიდან ქალღმერთისა და თეთრი ფული, შავი ფული კი ხელსახოცში გამოკრული ჯიბეში ედო, და დაუწყო თვლა. დათვალა თექვსმეტი მანეთი და ცხრა შაურს კაპეიკ ნაკლები. დათვალეს კვერცხებიც. თუ გაჰყიდდნენ, სამ მანათს კვერცხები ამოიღებდა. სამი აბაზისაც გამომცხვარი პური ჰქონდათ. გაუყიდელი საწვრიმლოს ფასიც გამოიანგარიშეს იმის კვალობაზე, როგორც ჰყიდდნენ და ისიც გამოვიდა ოთხი მანეთისა. რასაც სქამდნენ ათი ღღის განმავლობაში, ის სხვა იყო. ანგარიშის შემდეგ ამხანაგებმა უთხრეს ერთმანეთს სიამოვნებით. „ბიჭო, კაი მოგება ვნახეთო“ და აქვე გადასწყვიტეს დანარჩენი საწვრიმლოსათვის მიემატებინათ კიდევ და აღდგომის შემდეგ წასულიყვენ ღღეობაში სავაჭროდ.

გამომცხვარი პურისა და კვერცხების გაყოფა გადადეს შინ მისვლამდის, ფულის გაყოფა კი ეხლავე მოინდომა სანდრომ — ცარიელი ჯიბით ხომ ვერ მივალ შინ, რას მეტყვის დედაჩემი, — უთხრა ალალოს, როცა ამან ურჩია ფულიც შინ გაეყოთ. აიღეს ჯერ ხუთ-ხუთი მანეთი თავნი. როცა მიდგა ჯერი სარ-

გებლის გაყოფაზე, ალალომ სთქვა: წესი და რიგია, რომ ვირსაც წილი მიეცეთო; აბა რამდენი მიეცეთ ვირსაო?

— რას ამოვ, კაცო, ვირს რა უნდა მიეცეთ! — წამოიძახა სანდრომ მრისხანედ, — შინ რომ დაგეგდო ვირი, საქმელი არ მოუწოდებოდა? რამდენი აბაზის თივა და ქერი დასჭირდებოდა? თუ არა და რატომ მაშინვე არ მითხარ; რა დიდი საპალნე მაგას ეკიდა, ზურგით კი ვერ ვატარებდით, რა!

— ვა, თავის საქმლის ფასს შეშა-ფიჩხს მაინც აღარ მოიტანდა, შინ რომ დამეგდო? ვინ რას იტყოდა, ზურგით რომ საწვრიმლო დაგვეტარებინა! თუ არა და მთელ წილს ხომ არა ვთხოულობ, ჩემო ძმაო, დღეში ორი შაური მიეცეთ.

— რის ორი შაური! — შეჰყვირა სანდრომ, — თუ გინდა აი ორი აბაზი და რვა გროში რო არი ბუჩქული, ის აიღე; თუ არა, და მეტს არ მოგცემ!

— არა-და მივიდეთ შინ! ერთ ღვთის კაცსა ვკითხოთ და როგორც იმან გადასჭრას, ისე მოვიქცეთ. რამდენსაც არგუნებს, ის მიეცეთ. დანარჩენი მოგებაც შინ გავიყოთ თანასწორად.

სანდრო უარზე შედგა. უნდოდა უთუოდ შინ მოგებული ფულით მისულიყო და, მეტი გზა არა ჰქონდა, დასთანხმდა ვირისათვისაც მიეცათ დღეში ორი შაური. მოგებული ნაღდი ფულიდან ერთი მანეთი ვირის წილად აიღო ალალომ. დარჩა ხუთი მანეთი და 44 კაპეიკი, რომელიც შუაზე გაიყვეს.

— მოდი კოჭი გავაგოროთ, მინამ ვირი დაისვენებს, — უთხრა ალალომ, რაზედაც სიამოვნებით დაჰყვა სანდრო.

დაიწყეს ყომარი. ჯერ სანდრო იგებდა; მერე კი გაუბრუნდა კოჭი და ალალოს მოსდიოდა თამაშობა. სანდრომ წააგო შვიდი მანათი. როცა შემდეგ ამას მოერგო ჯერი და ყარა კოჭი, ერთი კოჭი ისე დაჯდა, რომ არც აღჩუ იყო, არც თაფი. სანდრო ამტკიცებდა, აღჩუაო, რადგანაც ამით მოიგებდა; ალალო ამტკიცებდა თაფიაო. აიღო ამ უკანასკნელმა კოჭი, დაარტყა საბაასო კოჭს ისე, რომ თაფად გადმოტრიალდა. სანდრომ შარი მოუღო, შენ ისე არ დაარტყი კოჭი,

როგორც უნდოდაო. შეჰყენენ ამაზე. აღალომ გულმოსკულზე უთხრა: „ეი, ქართველო, ჭკვას მოდი-და!“ სანდროს მაშინვე აემღვრა გული, როცა აღალომ ვირის წილად ერთი მანეთი გადადო; ფულის წაგებამ გულის ამღვრევა მოუმატა და როცა ეს სიტყვებიც მიემატა ყოველ ამას, ველარ შეიმაგრა თავი, ეცა ვეფხვივით აღალოს, ამოიღო ჭკვე და წაუშინა თავში, პირში და რაშიაც მოჰხედა.

აღალო დიდ ხანს გონს ვერ მოვიდა, რა ჰხდებოდა იმის თავს. როცა იგრძნო ცემა-ტყეპა და დაითავებელა, დასწვდა სანდროს მკლავში და ისეთი ყვირილი დააწყებინა, რომ იმის ხმა ცასა სწვდებოდა; სანამ ყელში არ წაუჭირა ხელი, აღალომ არ მოაშორა კბილები მის მკლავს. სანდრომ გაანება თავი აღალოს, იტაცა მეორე ხელი ნაკბენ ადგილს და გამწვავებულმა დაიწყო ხტუნვა და ხლაკვნა ტანისა. აღალო კი წამოხტა, გადგა განზე და დაუშინა ქვა. სანდროს აინონშიაც არ მოსდიოდა ქვის სროლა; იმას ისევ ნაკბენზე ედო ხელი, ტრიალებდა ხლაკნით ერთ ადგილს და ყვიროდა „ვაიმე დე-დავო“. ხოლო როცა მოჰხედა ქვა ორჯერ—ერთი ბექებში, მეორე თავში და მესამეც ჩაეცა კვერცხებით სავსე კალათაში, მაშინ კი გამოუდგა აღალოს, რომელიც ხან გარბოდა, ხან უბრუნდებოდა და ქვას ესვროდა, დაიჭირა, ამოიღო ისევ ჭკვე და წაუშინა შეუბრალებლად მუშტები. ეხლა ველარ მოახერხა აღალომ კბენა, მხოლოდ პირი-სახესა ჰლადრიდა და თანაც ყვიროდა: „მიშველეთ, მკლავსო.“ ვინ იცის, როგორი ბოლო ექნებოდა ამ ჩხუბს, რომ, აღალოს ბედზე, არ გამოეველო ერთ მგზავრს, რომელმაც გააშველა და მოაშველა ერთმანერთში მოჩხუბარნი.

ჯერ კოკის თამაშობაში და მერე ჩხუბში, ისე გაეპარათ სანდროსა და აღალოს დღე, რომ როცა მგზავრმა გააშველათ და შეჰხედეს მზეს, ჩასასვლელებზე იყო; გზა კი დიდი ჰქონდათ გასავლელი.

კარგა ღამე იყო გასული, როცა მივიდნენ შინ. სანდრომ კვერცხები მიიტანა შინ, რადგანაც კალათას ეს ატარებდა,

აღალომ კი დანარჩენი საწვრილმანო და პურები—ყველა ესენი ვირს ეკიდა.

როცა ანანომ კრაქის შუქზე დაუნახა სანდროს სისხლიანი და დაკაწრული პირი-სახე, გულის კანკალითა ჰკითხა: „რა მოგივიდა, შვილო, სისხლიანი თავ-პირი რადა გაქვს?“ სანდრომ დაწვრილებით უამბო თავ-გადასაყალი. ანანო ისმენდა და ხამუშ-ხამუშ იშენდა მუხლებში.

მეორე დღით, წითელ პარასკევს, აღალოს დედას დეეჟი-რა ხელში ნახევარი გამომცხვარი პურებისა, მოვიდა ანანოსთან და მიესალმა: „დილა კარგა ყოფნისაო“. ამის პასუხად შუბლი-შეკრულმა ანანომ ცერად შეჰხედა. მარმარამ ამას ყურადღება არ მიაქცია და უთხრა: „აი, ანაიავ, სანდროს წილი პურები მოგიტანე, კვერცხებიც გავიყოთ.

— რის კვერცხები უნდა გაჰყო? — შეუტია ანანომ — იმოდენა ფულზედ ხელი დააბანინა შენმა შვილმა; დანარჩენი საწვრილმანო იქა გაქვს და კვერცხებსაც მოსტირი, შე უნამუსოვ!

— როგორ თუ კვერცხებს მოეტირი! არ მოეტირი კი, ჩემი შვილის ოფლსა ვთხოვულობ.

— იმოდენა ფულიდან რომ დააცარიელა, ის კი არაფერი!

— დააცარიელა-რა, მეტი აიღო წილში, თუ წაართვა! ან კიდე იჩუქა? კოჭში მოუგო ალაღად და გამოართვა, მა რად შეაწევდა. საწვრილმანოს კიდე მერე გაუყოფს და სხვა რაღა გინდა?

— ისე ალაღმა ღმერთმა იმას უშველოს, როგორც იმან ალაღად მოუგო!

— დედაკაცო, რამ გაგაგიქა და გაგაცოფა? ღმერთ ქვეშ რად მიგდებ შვილს, რა დაუშავებია!

— დედას რომ მოუკვდეს და თვალები დაუდგეს შენ მზე დასაბნელებელ აღალოს! პირში ჩაღა გამოავლო ჩემ სანდროს, იმ პირ გასაშავებელმა, და რა დაუშავებია!

საქართველოს
საქართველოს

— დედასაც შენი შვილი მოუკვდეს და თვალებიც იმას დაუდგეს და შენც, თუ კარგია. რას ემართლები შე ასეთ ისეთო! მე უნდა ვჩიოდე, რომ ბიჭი ცემით მოუკლავ და დიდი გულით ისევ შენა ხარ, შე გაგლეჯილო! რად ეთამაშა? შენი შვილი რომ უხეირო და ბედოვლათი იყოს, ჩემი ალალოსი რა ბრალია, შე შვილმკვდარო და გულმკვდარო.

შეჰყვნენ ამაზედ და კარგად გამოლაფეს ერთმანერთი. მაინც არ დაანება კვერცხები. ხოლო ამის სამაგიეროდ საწვარილმანოდან კუთენილი წილი დაჰხუთეს სანდროს.

ამის შემდეგ ანანო დაუსრულებელ ფიქრსა და საგონებელში ჩავარდა სანდროს მომავალზედ. მით უფრო ემძიმებოდა იმედის გაცრუება სანდროს უნარზედ, რომ თითქმის ამავე დროს მოეშალა ის ერთად-ერთი იმედიც, რომლითაც ინუგეშებდა თავს, თუ, ვინიცოცხა იყო, სანდროს არ ექნებოდა ცხოვრების უნარი. დაირღვა ჯილაშვილების ოჯახი, რომელიც სამშობლო სახლზედ უკეთესად ჰშველოდა და ეხმარებოდა ანანოს.

მ—აა

(შემდეგი იქნება)

* * *

უიმედობაჲ, რა გინდა,
რა ღაგრჩენია ჩემთანა,
რად არ მშორდები, რად დამსდევ
უველგან უოველთვის შენც თანა?

ნუ თუ გგონია, რა ერთხელ
ჩემ გულში დანისადგურებ,
სულითა დამცემ, სიკვდილსა
მანატრებ, მაკვნეს-მატირებ;
ცას შემაზიზღებ, ქვეყანას
დამაწვეველ-დამაგმობინებ
რაც მიუვარს, რასაც რამ ვეტრფი,
მაზედ ხელს ამაღებინებ?

არა, ვერ დამძლევე, იცოდე,
ვერ დამცემ, ვერა სულითა!
გაფიორკეცებ იმედს და
გავსალ-კლდედებო გულითა!

შენ შიგ მოგიმწევდევე, ჩაკიკლავ,
მე კი ვიმდგრებ მარადა
მტრის გულის დასადონებლად
და მოყურის გასახარადა.

გ. რუსაძე

გარბგლდიელეგი

ისტორიული რომანი

ვიტორია ოტოლინისა

XII

მ ა რ ც ა ა

დემოდონოლის სიახლოვეს სიმპლონის დიდი გზა დევერის ნაპირის დაქანებულ ფერდობებზედ გველივით მიიკლაკნება და შემდეგ გამოდის ფართო მინდორზედ, რომელიც ვიწრო და გძელი გზის შემდეგ თვალს მეტად დიდად ეჩვენება. ერთ განცალკევებულ მაღლობზედ გრაფების *** ძველებური ციხე-დარბაზი იდგა და შეიძლება ეხლაც იდგეს. ეს ოდესღაც საშინელი მტაცებელთა ბუდე, რომელთა შიშითაც გარშემო მცხოვრებნი თრთოდნენ, დღეს მშვიდობიანი კაცის, პაულიჩი გრადენიგოს ბინად ვადაქცეულა. ეს კაცი ერთ დროს გრაფის ქალის ** უფროსი ძმის მზარეულთ უხუცესი იყო. ამ გრაფის ქალს თავის ერთად-ერთი შვილის ერნესტოს, დაბადების შემდეგ, ბევრი ხანი აღარ უცოცხლია. ერნესტო თორმეტის წლის იყო, როდესაც მამა მოუკვდა და ამგვარად სრულიად ობოლი დარჩა. ამ ბავშვს, რომელსაც დაბადებიდანვე ასეთი უბედურება დაჰყვა, ბედი არ უღიმოდა. მამის სიკვდილმა ყმაწვილის გრძნობიარე გულზე დიდი გავლენა იქონია; ის ამის შემდეგ თავის სიცოცხლეში ჯავრისა და მწუხარების მეტს არას მოე-

*) იხ. „მოამბე“ № III.

ლოდა. მისმა გამზრდელმა, პაულუჩი გრადენიგომ, ყმაწვილზედ ზრუნვა დაიწყო, მაგრამ ის მისთანა კაცი არ იყო, რომ ყმაწვილის მუდამ ჩაფიქრებული და მოღვრემილი სახე რითიმე გაეზნარულებია. მას მთელი თავისი სიცოცხლე ქალაქის დაწესებულებაში სქელ და მტკრიან დაკთრებში გაეტარებია და ისე ეშინოდა ხალხის, როგორც სინათლისა მუდღას, რომელიც მთელ თავის სიცოცხლეს სიბნელეში მიწის ჩუქჩას ანდობებს. მას ლაპარაკი არ უყვარდა და ამიტომ გაკვეთილების შემდეგ დანარჩენ დროს ერნესტო მკაცრ და დაღვრემილ ბუნებაში ატარებდა, რომელიც მის სახლ-კარს გარს ერტყა. ამგვარად ერნესტო ობლად, მაგრამ რიგიანად, როგორც მისი ტყის ნორჩი ხეები, იზრდებოდა.

როდესაც ის თექვსმეტი წლის გახდა, მოხუცმა გრადენიგომ პარაკლისი გადინადა და სწავლის დასამთავრებლად მილანის უნივერსიტეტში გაგზავნა. აქედან ერნესტოს ცხოვრებაში სხვა ხანა იწყება. ერთბაშად სოფლიდან ის იტალიის გონებრივი ცხოვრებით სავსე საბუღარს მოხვდა. მისი ყმაწვილური, უმანკო და უხლებელი გული ახალ შთაბეჭდილებებისათვის გაიხსნა, როგორც ნორჩი ყვავილის კუკური გაზაფხულის განმაცხოველებელი სიოს ზედ-გაეღენით იშლება. სასწავლებელში და სახლში მარტოობაში გატარებული დღეების შემდეგ ეხლა ერნესტოს რაღაც დიადი, წარმტაცი და ძლევა-მოსილი სწყუროდა. ამ დროს კი ნორჩ წარმოუდგენას მართლაც რომ ბევრი რამ ჰქონდა აღსაგზნები და კეთილშობილ გულს ბევრი რამ ასაძგერებელი: იტალია იღვიძებდა და ფერს იცვლიდა. სულ ახალი ჩასული იყო საფლავში იმ პოეტების შთამოძივლობა, რომელთაც ხალხს მამულისადმი სიყვარული სარწმუნოებასავით მძლავრ გრძნობად ჩაუსახეს და შთაუნერგეს გულში. კურცის მწვაფი სატირები, რომლებითაც იგი სიმდაბლეს, მუხანათობას და ვერაგობას ამხილებდა და ჰკიცხავდა, ხელის-ხელ საგოგმანებ მარგალიტებად გამხდარიყვნენ; ახალთაობა მას ხარბად ეწაფებოდა, კითხულობდა, იზებირებდა და გადაწერით ავრცელებდა. ლეოპარდის ნაქლერის მძლავრი ხმები ჯერ კიდევ ჰაერში

გრილებდნენ. მწერალთა მთელი გუნდი მშენებლის წარმომადგენელი და აღმავრობის ენით მამულის წინააღმდეგ დიდებას და სახელს ასურათებდა; დღეს მას მტარვალთა ქვეშ სული ხდებოდა. იტალიის დამამშვენებელ და სასიქადულო მილანში მტარვალთა მხეცური საქმეების შესახებ ჯერ კიდევ ბევრი მოთხრობები გაისმოდა.

ერნესტო ვახდა ნამდვილი შვილობილი „ნორჩი იტალიისა“, რომელიც მთელ კუნძულს მოჰყენოდა და სულითა და გულით ელოდა სამშობლოს განთავისუფლებას გარეულ მტარვალთაგან და შინაურ მტარვალთაგან, რომლებიც პირველზედ უარესნი იყვნენ.

პირველი წელიწადი თავისუფლებაში ერნესტომ ისე გაატარა, როგორც ციებიანმა. ღამ-ღამე ის ავსტრიელების, მღვდლების და ბურბონების წინააღმდეგ მიმართულ ფარულ ფურცლებს და წიგნაკებს კითხულობდა; საღამოობით თავის თანამოაზრეების კრებებზედ დადიოდა, დღე უსმენდა პროფესორებს, რომლებიც თავის ლექციებში, ცოტა თავდაჭერილად, მაგრამ უფრო ჩამაგონებელი სახით, იმავე აზრებს და გრძობებს ატარებდნენ, რაც ავსტრიის მთავრობისაგან აკრძალულ მწერლობაში იყო გატარებული. ერნესტო სრულიად ბედნიერი იყო. ის ფიცულობდა, მთელი თავისი ძალღონე, გრძობები და მოფიქრებანი სამშობლოს განთავისუფლებისათვის მოენდომებია და ასე ეგონა, რომ მამულის სიყვარული ქვეყანაზედ ყოველის ფრის მაგიერობას გაუწევდა. მისი მოღერემილი მოწყენილობა, რომლის მიზეზი იყო ჯერ მამის ამბები დედის სიკვდილის შესახებ, მერე განცალკევებული ცხოვრება, ნათელმა, იმედით მოცულმა მომავალმა შესცვალა. ის თავის თავს ეხლა ჭირ-ვარამის ლუკმად აღარა სთვლიდა, მაგრამ ერთმა გარემოებამ მალე დაანახვა, რომ შავბედითი იღბალი, რომელიც მას დაბადებიდან სდევნიდა, ჯერეც არ ჩამოსცილებოდა. პროფესორებში ყველაზედ სახელ-განთქმული იტალიის მწერლობის პროფესორი, მოხუცი, კლავდიო რომანო იყო. ის იყო სეტემბრინის ამხანაგი და მეგობარი და იმასავით კითხულობდა თავის ლექ-

ციებსაც; ის ცდილობდა თავის ლექციებში, მსმენელთათვის იტალიის ხალხის წარსული გონებრივი სიმდიდრე სიდიადე და ღირსება მოეგონებია და ამით მომავლის იმედი ჩაენერგა; ამ გვარად ის ახალგაზდა მსმენელებს გულში მუშაობის სურვილს უორკვეებდა და ამ მუშაობას უნდა შეემუსრა ის დაბრკოლება, რომელიც მამულს, ფრთის გაშლას და აყვავებას უშლიდა; რაღა თქმა უნდა, ახალთაობა დიდის ყურადღებით ისმენდა ამ ლექციებს, რომლებშიაც მამულის სიყვარულისა და თავისუფლების აგზნებული ქადაგება გულ-დასმით გასქვირდა და ეს ქადაგება კი ოსტატურად იყო ისტორიული ამბების მოთხრობაში ჩახლართულ-გატარებული. ერთხელ კლავდიო რომანო პეტრარკის დროზე და იტალიის ქალაქების რესპუბლიკების დამოუკიდებლობის უკანასკნელ დღეებზე ლაპარაკობდა; ის მოუთხრობდა, თუ როგორ ცდილობდნენ ზოგიერთა მამულის შვილები კინკლაობით დაყოფილი რესპუბლიკების შეერთებას, ეს ცდა ამაო იყო და ადგილის სიმდიდრით, სიმშვენიერით და ნაყოფიერობით მოხიბლული და მისი დაპყრობის სიადვილით დაიმედებული ჩრდილოეთის ბარბაროსები ყოველის მხრით მას მოაწყდნენ და უმწეო სხეულს ნაწილ-ნაწილ სწიწკნიდნენ და ჰგლეჯდნენ. ამ დროს მელა-რექტორი ბერის შაე ტანისამოსში უკანა კარებში გაძვრა, მიიმაღა ბნელ კუთხეში და პროფესორის ყოველ სიტყვას ყურს უგდებდა.

გატაცებულმა მოხუცმა ვერ შეამჩნია ვერც ბერის ანაფორა, ვერც რაღაც ჩოჩქოლი თავის მსმენელების უკანა რიგებში. ის განაგრძობდა, თუ მტარვალთა ხელში მათი სამშობლო როგორ გაოხრდა და თავხედი ბარბაროსები როგორ არღვედნენ პირად უფლებებს. მის აღწერაში ყველა ნათლად ჰხედავდა თანამედროვე იტალიის სურათს, რომელიც სწორედ ამ გვარ მდგომარეობაში იყო. საზოგადო სიჩუმეში მან დააბოლოვა თავისი ლექცია აღტაცებით, რომელიც პოეტმა სასოწარკვეთილების დროს წარმოსთქვა:

ნეტავ არ იყო შენ ასე ტურფა,
არამედ უფრო მხნე და ძლიერი!

დარბაზში, თითქოს რომანოს სიტყვების ბანად, რავდენი-სამე ასის კაცის გულიდან ერთბაშად აღმონახეთქი ოხვრა განსმა, მაგრამ ამას საიდანღაც თან მოჰყვა დამცინავი ხმა:

— ძალიან კარგი, ბატონო პროფესორო! მის უმაღლესობას, ჩვენს ყოვლად მოწყალე ჰერცოგს, დღესვე მოხსენდება, თუ როგორ მამულის-შვილურ და მართლ-ქვეშევრდომულ გრძნობებს უღვიძებთ თქვენ ახალთაობას.— იმედიც მაქვს, რომ ის თქვენს სულის კვეთებას უსაჩუქროდ არ დასტოვებს.

რექტორის ხმა ყველამ იცნო და ყველას თავზარი დაეცა: 'შავი ყვავის შავბედით ჩხავილში შორს-გაგზაენა, ან მრავალი წელი კურფშტეინის ან მარბურგის საპრობილეში ჩაგდება ისმოდა. ავსტრიის მთავრობის მტარვალობა თავის აღსასრულის მოახლოვებას გრძნობდა და ამისათვის ეხლა მეტად ექვიანი და შეუბრალებელი იყო. ერთი საათის შემდეგ ერნესტოს ოთახში თავი მოიყარეს მისმა ამხანაგებმა, რომლებიც ფართულ საზოგადოებებში იღებდნენ მონაწილეობას; ამ გვარ საზოგადოებებით იმ დროს მთელი იტალია სავსე იყო.

მათ უნდოდათ, მოხუცი პროფესორი როგორმე გადაერჩინათ იმ უბედურებისაგან, რომელიც მას თავს უნდა დასტეხოდა. ყველამ ერთხმად მისი გაქცევა გარდასწყვიტა. კარგად იცოდნენ რექტორის მოხუცისადმი სიძულვილი; რაღა თქმა უნდა, ის რომანოს პირიდან ყოველ გაუფრთხილებლად წამომცდარ სიტყვას გახზვიადებდა, მოხუცს იგი მმართველობის მუხანაურობის და კანონის წინააღმდეგობას დასწამებდა და ამას ხელმწიფის საწინააღმდეგო ქადაგებად ჩამოართმევდა. მაშასადამე, მოხუცს ერთად-ერთი გზა-ლა დარჩენოდა— თავის კანონიერი ხელმწიფის „უუბედნიერესი“ ალაგების რაც შეიძლება ჩქარა დატოვება.

ეხლაც ის უნდა მოესაზრებინათ, თუ როგორ შეესრულებიან ეს კეთილი განზრახვა. სამზღვრები მკაცრად იყო დაცული და მათი გადასვლა ძალიან საფრთხილო იყო, თუ ადამიანს კანონიერი ნება-რთვა არა ჰქონდა.

მაგრამ ეხლა ერნესტოს სამშობლო ციხე-დარბაზში ყარბმა ცხოვრებამ დიდი სარკებლობა მოუტანა: ახლო-მახლო ქალაქებში სიარულის დროს მან თავის ხელის თითებსავით იცოდა მთის ყველა ბილიკები და შეეძლო თავისუფალ შვეიცარიის საზღვრებამდის იმისთანა ადგილებით გადასელა, სადაც ქურციკთა მეტი არავინ იქნებოდა; ამ წინადადებით ის ნახევარ საათის შემდეგ კლავდიო რომანოსთან მოვიდა. მოხუცი თავის საშიშ მდგომარეობას კარგად გრძნობდა და ამიტომ ყმაწვილი კაცების რჩევა მიიღო. იმავე საღამოს ერნესტოს უბრალო ტანისამოსში ალვირით ვირი ექირა და მოხუცს ქალაქს გარეთ ელოდა. დანიშნულ დროს რომანო მართლა მოვიდა, მაგრამ მარტო კი არა — მასთან ერთი ვილაც ყმაწვილი ქალი მოდიოდა. ეს მისი ქალიშვილი, მარცია, იყო. მან გადასწყვიტა, მამას გაჰყოლოდა; მოხუცი მამაც დათანხმდა, რადგანაც კარგად იცოდა, რომ მისი გადაძალვის შემდეგ ავსტრიის ნაგაზები სრულიად უღანაშაულო ქალს ციხეში ჩაადგებდნენ, რომ, თუ მამის შესახებ არა, მისი მეგობრების შესახებ მაინც ეთქმევინებინათ რამე. თუმცა ამ გვარი საქციელი მეტად საძაველი და საზიზღარია, მაგრამ ავსტრიის პოლიციის მატთანეში ამისთანა მაგალითი ბევრია.

დიდი ბაასის დრო აღარ იყო. რამდენისამე სიტყვის შემდეგ ისინი კომოსკენ გაემგზავრნენ და მეორე დღეს იქ იყვნენ.

ერნესტო აცილებდა პროფესორს, რომელსაც პოლიციის შეტებრები დაეძებდნენ. ამიტომ მთელი მისი გონება მხოლოდ ამ საგანს დაეპყრა; მაგრამ მარტო ამის ჯავრი რომ არ ჰქონოდა, მაშინ ის უთუოდ შეამჩნევდა ახალგაზდა თანამოგზაური ქალის სიმშვენიერეს, მის მშვენიერ ხუჭუჭ თმას, რომელსაც ქარი ლამაზად უშლიდა, მის ნარნარ და კეკლუც აგებულებას, გონიერ შუბლს გძელი შავი წამწამებით და მშვენიერი წარბებით დაჩრდილულ შავ თვალებს, რომლებშიაც სიმამაცე და ქალებისათვის არა ჩვეულებრივი სიღინჯე გამოსჭვირდა; მაგრამ ერნესტო ამას ჯერ ვერაფერს ვერ ხედავდა; მხოლოდ მეორე დღეს შეამჩნია ქალის მომხიბლავი სილამაზე

და გაიგონა მისი კეკლუცი ხმა, როდესაც ისინი მალალ მონ-ტე-ლეონეს ბილიკს შეუდგნენ; ამ მთის იქით აესტრიის ქან-დარმებისათვის სიმპლონის მიუვალი მწვერვალნი იწყებოდა. ყმაწვილი კაცის გულში რაღაც გრძობა შთაისახა, მაგრამ გაღლება კი ვერ მოასწრო: მივიდნენ თუ არა შვეიცარიის პირველ ქალაქში, ერნესტო თავის მგზავრებს უნდა გამოსთხოვებოდა და მილანს დაბრუნებულებოდა, რომ მისი წასვლა არ შეემჩნიათ და ეჭვი არ აეღოთ. ერნესტო მეხუთე დღეს უკან მობრუნდა; ქალაქ გარედ თავის ამხანაგის ცამეტი წლის და დაუხვდა და ხელის ჩამორთმევის დროს საიდუმლო ანბანით ნაწერი წერილი მისცა, ერნესტო ამ გვარ ნაწერს შეჩვეული იყო და ამიტომ, გახსნა თუ არა ბარათი, მაშინათვე ამოიკითხა:

„თავს უშველე! მიკიტანმა გაგცა. გეძებენ!

„როსსო“.

ერნესტომ არხენად წუმწუმა აანთო, მოუკიდა წერილს ცეცხლი და დაადო ჩიბუხს, შემდეგ გასწია უკან და სამი დღის შემდეგ საზღვარ გარეთ რომანოსა და მის ქალს შეხვდა ლოზანს, სადაც იმ დროს რამდენიმე გარდახვეწილი იტალიელი ცხოვრობდა.

სამშობლოს მოშორებით გარდახვეწილნი ყოველთვის უფრო მალე უახლოვდებიან ხოლმე ერთმანერთს.

ერთი კვირის განმავლობაში ახალგაზდა გრაფს ერნესტოს*** გაგიჟებით შეუყვარდა მარცია რომანო. მისი გრძობა იმდენად მძლავრი იყო, რომ ყმაწვილი ქალის გამოუტყდელმა თვალმაც კი შეამჩნია; მაგრამ ყმაწვილი ქალი ამას სრულიადაც არ გაუხარებია, მათმა გარდაუწყვეტელმა და გამოუტყვევებელმა მდგომარეობამ ქალს გააბედვინა, ერნესტოს მოლაპარაკებოდა.

— ერნესტო, — უთხრა მარციამ მას ერთხელ, — ეცი, რომ გიყვარვართ, მაგრამ ვთხოვთ, ეს სიყვარული დაივიწყოთ.

ერნესტოს მკედრის ფერი დაეღო.

— მარცია, — ჩუმად წარმოსთქვა მან, — ეგ შეუძლებელია! ეს თქვენც კარგად იცით; მაშ რაღად მთხოვთ იმას, რაც ჩემ ხელთ არ არის?!

— მაპატიეთ, მაპატიეთ, ერნესტო, — წამოიძახა ქალმა, — რომ მე თქვენს გულში ამ გრძნობას ფეხი მოვამაგრებინე; მაგრამ მე მეგონა, თუ მთელი თქვენი არსება მამულის განთავისუფლებას ჰქონდა შთანთქმული და ჩემისთანა გომბიოს სასიყვარულოდ არ გეცალათ. ნუ თუ ვცდები?

— მარცია, ზიზლის ღირსი ვარ, მე თვითონ მეზიზლება ჩემი თავი! — წარმოსთქვა ყმაწვილმა კაცმა გულაჩუყებით.

— სრულიადაც არა! — წამოიძახა ქალმა. — მე თქვენ კარგად გიცნობთ, წუთიერი სისუსტე გაივლის და თქვენ ისევ თავისუფლების მძლავრი, წმინდა და შეუბღალავი მებრძოლი იქნებით, მაშინ საბრალო მარციას ნუ მოერიდებით და გაუწოდეთ მას ხელი, როგორც მეგობარს და ამხანაგს.

— მარცია, სწორედ გმირი ხართ. მე თქვენთან შედარებით უბრალო ქმნილება ვარ და ნუ თუ თქვენ მე უნდა მთხოვდეთ მეგობრობას?

— არა, მე სრულიად უბრალო ქალი ვარ, მაგრამ ფიცი დავდე, სხვა ქალებისავით სისუსტე არ დაეიტყო! ყური მიგდეთ, ერნესტო! მე შეგატყობინებთ ცოტა რამეს ჩემის წარსულის ცხოვრებიდან და ის დაგარწმუნებთ, რომ მე მალაპარაკებს მტკიცე გარდაწყვეტილება, რომლის გამოცვლაც არაფერს არ შეუძლიან.

— ერნესტო! — განაგრძო მარციამ და მოჰკიდა მას ხელი: — ვიცი, რომ ეხლა გემძიმებათ, მაგრამ, როდესაც პირველი გატაცება გაივლის, მაშინ თქვენ თითონ დაუმაღლებთ იღბალს იმისათვის, რაც ეხლა თქვენ გტანჯავთ. მე არ ძალმიძს, თქვენ მეგობრობა ვაგიწიოთ; თუ უამისობა არ შეგიძლიანთ, სხვა ეძიეთ; თუ შეგიძლიან, მისი ერთგული იყავით, რაც გიყვარდათ ყველაზე უფრო ჩემთან შეხვედრამდის. იყავით ერთგული ჩვენი ბედშავი მამულის, რომელიც დღეს დამდაბლებულია, დატანჯული და წამებულია და თქვენისთანა შვილებისაგან შევლას ელის. მე კი თქვენი ცხოვრების გაბედნიერება არ შემიძლიან, რადგანაც პატარაობიდანვე ოჯახური კავშირი

შემძულდა. მე აღმზარდა მამა-ჩემმა. თქვენ მას კარგად იცნობთ. როცა პატარა ვიყავი, ის დამიჯენდა მუხლებზე და ჰკითხულობდა ჩვენი მამულის დიდებული წარსულის თავ-გარდასავალს. მე მას ვაღმერთებდი; ის მე მიმაჩნდა იდეალურ ქმნილებად, რომელიც ყველა დანარჩენი ადამიანებისაგან მიუწდომელ სიმაღლეზე იდგა. მე მამაჩემით თავი მომწონდა და ბედნიერი ვიყავი, რადგანაც ვხედავდი, რომ სხვა მამები თავის ქალებს დიდ ყურადღებას არ აქცევდნენ. მაგრამ მე, ცოტა არ იყოს, ვცდებოდი: მამაჩემი ბუნებით მქადაგებელია. მისთვის საჭიროა მსმენლები და ჩემის აზრით ისე ჩემზემ სრულიადაც არა ჰფიქრობდა, როდესაც თავის ფიქრებს ჩეწინ ავარჯიშებდა. რა საჭირო იყო პატარა ბავშვისთვის ყველა ამის ცოდნა? ამ გვარი აზრი მას თავში სრულიადაც არ დაჰბადებია, თორემ ხელ საქმეს მომიჯენდა: მას ისეთივე შეხედულება ჰქონდა ქალებზე, როგორიც დანარჩენ მამებს; ამაში მე გვიან დავრწმუნდი, როდესაც გავიზარდე. ჩემი დედა მეტად გულ-კეთილი, მაგრამ უბრალო და გაუნათლებელი ქალი იყო, როგორც ყველა დედაკაცები. ის არაფერს არ კითხულობდა და წერა არც კი იცოდა. მამაჩემს ის ისე უყურებდა, როგორც რაღაც მაღალ არსებას, რომლის სამსახურიც თავის მოვალეობად მიაჩნდა. მე ვუყვარდი, მაგრამ როგორღაც ვეფუცხოვებოდი, თითქო ჩემი სწავლის შინებოდეს, მთელ თავის სიცოცხლეს ის საოჯახო საქმეებს ანდომებდა, გარეთ არაოდეს არ გამოდიოდა, მხოლოდ კვირა-უქმე დღეს ახალ ტანისამოსს ჩაიცვამდა და წირვაზე წავიღოდა.

ერთხელ დედაჩემს რამდენიმე დღე კარში დარჩენა შეემთხვა: ამბავი მოუვიდა, შენი ძმა ხმალში გამოიწვიეს და სასიკვდილოდ დასჭრესო, და მაშინათვე სამშობოლში გაეშურა.

დავრჩით მე და მამაჩემი; ჩვენ მოსამსახურე არა გვყავდა. წარმოიდგინეთ, რა გაჭირვება მომადგა. ჩემი მდგომარეობა სასაცილო იყო, მაგრამ მე კი ბევრი ცრემლები ვღვარე. როდესაც მეორე დღეს მამა სადილობისას დაბრუნდა, გემრიელი წენის მაგიერად, რომელსაც დედა-ჩემი მშვენიერად ამზადებდა,

მე რაღაც ნარეცხი მივუტანე. ხორცი ნახევარი სულ დამწვე-
რი იყო, რადგანაც სირცხვილით მეზობლებს ვერ დავუძახე და
ყოველივე მე გავაკეთე.

მაძა არ გაჯავრებულა, მაგრამ გაშტერდა კი. არაფერი
არ გცოდნია?! მკითხა მან განცვიფრებით: როგორი მეუღლე
უნდა იყო, როდესაც არაფრის გაკეთება არ იცი?

ამ უბრალო შემთხვევამ და სიტყვებმა ერთიანად გამომ-
ცვალეს. მე ნათლად წარმომიდგა ჩემი მომავლის საშინელი
სურათი: გათხოვება და შემდეგ—სამზარეულო სახლი, აკვანი
და ისევ სამზარეულო სახლი! აი წინ რა მომელის. ოხ, მამა-
ჩემო, კუდი საქმე მიქენი, რომ გულში ისეთი აზრები და
გრძნობები ჩამინერგე, რომლებიც ტანჯვის მეტს არაფერს არ
მომიტანენ! მონას რომ თავისუფლების აჩრდილი დანახოთ,
მონობა მისთვის ათის ზომით უარესი ასატანი გახდება! მთე-
ლი ღამე ვერ დავიძინე; ჩემ თავში სხვა-და-სხვა ფიქრები ირე-
ოდნენ! სახლიდან გაქცევა დავაპირე, მაგრამ სად? რისთვის?
არაფერი არ ვიცოდი. ვგრძნობდი, რომ ამ გვარი სიცოცხლის
ატანა არ შემეძლო და ბორკილი უნდა შემომეგლიჯა. მე ქა-
ლი ვარ, ვფიქრობდი ჩემ გულში, და კაცების აზრით ში-
ნაურ საქმისათვის ვართ მხოლოდ გაჩენილი, რომ მამა კა-
ცებს შეეძლოთ თავის გონების განვითარება, პოეზიისა და ხე-
ლოვნების შექმნა და ხალხთა ბედ-იღბლის წამართვა. მაგრამ
მე ტყუილად ხომ არ მიმიღია მამაკაცის განათლება: მე მინდა
მთელ ქვეყანას დავუმტკიცო, რომ ქალებსაც შეუძლიათ, გააკე-
თონ ის, რასაც მამა-კაცები აკეთებენ. მე არ ვიცი, მომავალში
რა მომელის, მაგრამ უმაღლეს ხანჯალს დავიცემ გულში და მამა-
კაცის მონა-მოსამსახურე კი არ გავხდები! ჩვენ ისეთივე ადა-
მიანები ვართ, როგორც თქვენ; თქვენ, თქვენ, გადაგვაქციეთ
იმათ, რაც დღეს ვართ. თქვენი ბრალია ყოველივე. ოხ, რო-
გორა მძულხართ ყველა!“

მარცია თავდავიწყებას მიეცა. ეტყობოდა არ ახსოვდა, ვინ
იდგა მის წინ, ან რისთვის ლაპარაკობდა. მისი თვალები ცეცხლს
აფრქვევდნენ, მისი ხმა ჩაქუჩის ცემისავით რინიანად გაისმოდა.

ერნესტო მიხვდა, რომ მისთვის ყოველივე იმედი დაღუპული იყო, ჩამოართვა ქალს ხელი, უკანასკნელად მიტანა ის ტუჩებთან, უსიტყვოდ ადგა და მალე კლდის გვერდს ამოეფარა. ამის შემდეგ ისინი აღარ შეყრილან.

ერნესტო შეთქმულობის საქმეებმა გაიტაცეს. დაუღალავი მაძინის ყველა საქმეებში მონაწილეობას იღებდა და ეგონა, რომ საოცარი ქალის სახე მისი გულიდან მთლად აღმოიფხვრებოდა; მაგრამ მოულოდნელმა შეხვედრამ კალატაფანთან, როგორც დავინახეთ, დაუმტკიცა, რომ ის სცდებოდა.

XIII

გამგზავრება

ეხლა სიცილიას დაებრუნდეთ. როდესაც ერნესტო ახალგაზდა ქალს გამოემშვიდობა, თავის კარავში მოვიდა და ფიქრი დაიწყო. ყმაწვილი ქალის სახე მას გულიდან აღარ შორდებოდა.

ღიად, ქალმა თავისი ფიცი აასრულა; მან დაამტკიცა, რისი ჩადენაც შეუძლია ქალს. ერნესტო კი? რა საცოდავი იყო მასთან შედარებით. როდესაც მარცხამ უთხრა, მძულხარო, ეხლა ხომ სრული უფლება აქვს, რომ მას ზიზღითაც უყუროს.

წარმოდგენა საყვარელი ქალის მომხიბლავ სურათს უხატავდა. ის ჰხედავდა ამ მშვენიერ დიდ თვალებს, რომლებიც ასე მკაცრად და დინჯად გამოიყურებოდნენ.

„ღმერთო ჩემო, რა ბედნიერი უნდა იყოს ის, ვისაც ეს თვალები სიყვარულით შეაჯერდებიან!“

მას სწყურდა ეს სიყვარული, როგორც მინდორში მწვავი მზის ქვეშ მომაკვდავს წყლის ყლაპი სწყურია. ერთი წუთის სიყვარულისათვის ის სიცოცხლეს მისცემდა.

ერნესტო დიდ ხანს იყო ჩაფიქრებული და ვერც კი შეამჩნია კარავის კარის გაღება და მაღალი კაცის შემოსვლა. ეს იყო ორსინი, რომელიც ერნესტოს კარგი მეგობარი იყო. ორსონის ერნესტო ძალიან უყვარდა, იქნება იმიტომ, რომ მასში ის თავის სიყმაწვილის სურათს ჰხედავდა. მან იცოდა ერნესტოს მარციასადმი სიყვარული და ეხლა მასთან მოვიდა, რომ, თუ, ვინცობაა, საჭირო იქნებოდა, თავისი რჩევა და დახმარება არ მოეკლო.

— ერნესტო! — შესძახა ორსინიმ და ბეჭებზედ ხელები დაადო.

ერნესტო შეხტა, შეხედა და დამშვიდებით უთხრა:

— შენ ხარ, ორსინი! შე ვიცოდი, რომ მოხვიდოდი, და გელოდი.

— გმადლობ. ნახე ის? — ჰკითხა ორსინიმ ცოტაოდენი სიჩუმის შემდეგ.

ერნესტომ თავი გააქნია სასოწარკვეთილების სახით; მისი მეგობარი ყოველისფერს მიხედა. ეხლა მისთვის ყოველი ნუფეში უქმი კი არა, სათაკილოც იქნებოდა.

— ყური მიგდე, — უთხრა ბოლოს ორსინიმ და ხელში ხელი მოჰკიდა. — ერთი საქმე უნდა გირჩიო. პალერმოდან მოსული წერილებიდან ჩანს, რომ ზოგიერთა მამულისშვილები რალაჯა თავგამომეტებულ საქმეს ეპირებიან ბურბონების მმართველობის საწინააღმდეგოდ. ჩემის აზრით, რავდენიმე გარიბალდიელის იქ ყოფნა პალერმოელებს ძალიან გაამხნევებდა. თუ შენი სურვილიც იქნება, მე გარიბალდის იქ შენ თავს გავაგზავნი ნებ რამდენიმე ამხანაგით, გინდა?!

— რასაკვირველია, მინდა! — წამოიძახა მოცოცხლებულმა ერნესტომ. ჩემთვის საჭიროა ეხლა საფრთხეები, რომ გული ცოტათი მაინც გადავაყოლო. მე ძალიან მადლობელი ვიქნები, თუ მაგ საქმეს ხვალვე მომიხერხებთ.

— ძალიან კარგი. გარიბალდი უთუოდ დათანხმდება. პალერმოელები თუმცა არავის მიეღიან, მაგრამ ძალიან გაუხარ-

დებათ; მე მოკარდოსთან და როზალინოსთან წერილს გაგატან; თუ არაფერი დაემართათ იმათ, შენ ქალაქში შეხვდები.

— როზალინოს ვიცნობ, შარშან ნეაბოლში ვნახე.

— ეგ უკეთესი. უფრო ადვილად მოილაპარაკებთ. ეხლა კი ჩემთან წამოდი მოწინავე რიგის დასათვალიერებლად.

ისინი გარედ გავიდნენ. მშვენიერმა და ღამის საამო ნიავმა დაჰბერა.

მოკაშკაშე ვარსკვლავები მაღლიდან გადმოიყურებოდნენ. გარშემო ყოველივე ძილს მოეცვა; მხოლოდ ხანდახან ღამის სიჩუმეში დარაჯების ხმაურობა გაისმოდა. ერნესტო თავის კარავში დამშვიდებული დაბრუნდა. სასოწარკვეთილება მოწყენილობად შეეცვალა.

მეორე დღეს, საღამოს, გარბახლდის ბანაკიდან სამა კაცი გამოვიდა. ერთს ეცვა მღებრის ტანისამოსი, ორსაც კირით გათხუზნილი ტანისამოსი, ზურგზედ სამუშაო იარაღი ეკიდათ და ქვის მთლელები უნდა ყოფილიყვნენ.

პირველი იყო რობერტო, დანარჩენი ორი—ვალენტინო და ერნესტო. მათ მოწმობებში ეწერა, ვითომ ისინი ჯირჯენტის მოქალაქეები იყვნენ და სახლის შესაკეთებლად პალერმოს ერთ ვაჭრისაგან იყვნენ დაბარებულნი. დასამტკიცებლად თვით ამ ვაჭრის წერილიც კი ჰქონდათ.

ერნესტოსთან წასვლის სურვილი რობერტომ სიხარულით განაცხადა: ახალგაზდა გრძნობიერ მხატვარს ხიფათით, საფრხეთი და გაჭირვებით სავსე მომავალი მეტად იზიდავდა, მით უფრო, რომ შემდეგ ამის შესახებ თავის დალიას მისწერდა.

ის სრულიად ბედნიერი იყო; უშიშრად და უზრუნველად მიდიოდა ხიფათების დასახვედრად, მათ შესახებ სრულიადაც არ ჰფიქრობდა და მის ყურადღებას ამ დროს უფრო ბუნების სიმშვენიერე იზიდავდა. მის სახეზედ აღშფოთების ან ჩაფიქრების უბრალო ნიშანსაც კი ძალიან გამჭირახი პოლიციის მოხელის თვალიც კი ვერ შეამჩნევდა. ან კი რა ააშფოთებდა: ახალგაზდა მსახიობს სრულიად დაავიწყდა, რომ მტრის მიწა-

ზედ იყო და მისი სიცოცხლე ყოველ წამს ბეწვზედ ვკიდა-
 ვალენტინო კარგ ამხანაგებთან ერთად თუნდა ჯოჯოხეთში
 წასვლასაც არ დაიზარებდა; ამიტომ ის ძალიან მხიარული იყო;
 რობერტოს ყოველ მასხარაობაზედ ხმა-მალლა ხითხითებდა.

ერნესტო კა არ იცინოდა და თითქმის სრულიად არას
 ამბობდა, მაგრამ, რადგანაც ის, რაც უნდა იყოს, თავის პატარა
 რაზმის უფროსი იყო, თავის და უნებურად ყოველ თავის მო-
 ვალეობას ასრულებდა; ის ყოველისფერს იგებდა, პასუხს
 იძლეოდა და პოლიციელებს კიდევ ატყუებდა; აქა-იქ თუ სად-
 მე ცალკე სიტყვას ყურს მოჰკრავდა, ამითი ის იქაურობის
 სულის კვეთებას იგებდა.

მართლა რომ დედა-მიწა მათ ფეხ-ქვეშ იწოდა, ყოველგან
 მხოლოდ გარიბალდიზე და მის თანამოაზრეებზე ლაპარაკობდნენ.
 ხალხის მითქმა-მოთქმამ ისინი რაღაც დევებად გადააქცია,
 რომლებსაც ზღვაზე გადაბიჯება და კლდეების თავის აღგი-
 ლებიდან დაძვრა შეეძლოთ.

ხალხი ლაპარაკობდა, გარიბალდის ტყვია არ უდგება და
 მის ხმაღს ისეთი ლაპლაპი გააქვს, რომ ყველა ბურბონები
 თავიზარ დაცემული გარბიანო. ყმაწვილი კაცები ყველგან
 თავის ძველი დაქანგებულ თოფებს და ხმლებს ჰფერავდნენ
 და მთებში მიდიოდნენ; იქ აღგენდნენ პატარ-პატარა რაზმებს;
 აშკარა იყო, რომ მთელი ხალხი აჯანყებული იყო. „ერთი
 თავის შემდეგ ნეაპოლში ვიქნებით“—ჰფიქრობდა თავის გუნება
 ში ერნესტო.

მეორე დღეს საღამოზე ჩვენი მგზავრები თერმინში მივი-
 დნენ, იქ შუადღემდინ დაისვენეს, რომ პალერმოში დაღამე-
 ბულს შესულიყვნენ. ერნესტო თავის მოგზაურობის დროს
 აქ რადენჯერმე იყო და ბურბონის პოლიციის ზოგ-ზოგი
 მომხრეები მას კარგად იცნობდნენ. ამიტომ მას უნდოდა ღამით
 ესარგებლნა და ქალაქში შეუმჩნევლად შესულიყო. ღამე იყო,
 როდესაც მათ მალლობიდან ქალაქი დაინახეს; მოუჩქარეს და
 თხუთმეტ წამში ქალაქს მიატანეს; ისინი არა ჩვეულებრივმა

მოდრობამ გაანცვიფრა. ქუჩები სავსე იყო პოლიციის მარულეებით, რომლებიც, როგორც ეტყობოდათ, რაღაცას თვალყურს ადევნებდნენ. ერნესტომ და მისმა ამხანაგებმა ამ გარემოებას ყურადღება არ მიაქციეს; ეს ომიანობის დროის სიფრთხილედ ჩასთვალეს; ისინი წინ მიდიოდნენ; ერნესტომ შეამჩნია, რომ მათ შორიდან ვიღაც უთვალთვალებდა. მივიდნენ თუ არა პირველ სასტუმროსთან, კარებს დაურახუნეს და ლამის გასათევი ოთახი ითხოვეს. სასტუმროს პატრონმა ისინი თავიდან ფეხამდის იქნეულად აათვალიერ-ჩაათვალიერა, შემდეგ ბნელ სასადილო ოთახში წაიყვანა. ჯერ ერთი ჩარეკი ღვინოსა და ერთი პურის მოტანა ვერც კი მოასწრო, რომ კარებზე საშინელი რახუნის მოისმა. ყველას ფერი ეცვალა.

— მეფის სახელით გიბრძანებთ, კარი გააღეთ! — დაიღრიალა ვილაკამ.

გაყვითლებული სასტუმროს პატრონი კარებს მივარდა. ერთ წამში შიგ პოლიციის ბოქაულის უფროსობით მთელი ჯარი შემოვარდა და გარიბალდიელებს გარს შემოერტყა. რობერტომ, ის იყო, დანას სტაცა ხელი, მაგრამ ერნესტომ ანიშნა და გააჩერა.

— ეინ ხართ? საიდან და რისთვის მოსულხართ? — ჰკითხა ბოქაულმა.

— ჩვენ, ბატონო, ღარიბი მუშები გახლავართ, — უპასუხა ერნესტომ, — მე და ის (ამ სტყევებზე ვალენტონზე მიუთითა) ქვის მთლელები ვართ — ეს კი მღებარია.

— საიდან ხართ?

— ჯირჯენტიდან გახლავართ; ერთ პალერმოელთან სამუშაოდ ვიახელით?

— საბუთები მიჩვენეთ!

სამივემ საბუთების ამოსაღებად ჯიბეს ხელი გაისვეს. ბოქაულმა საბუთები ძალიან გულმოდგინეთ დათვალიერა, მაგრამ საეჭვო ვერა ნახა-რა.

— ასე გვიან მოსვლა როგორ გაბედეთ? განა არ იცოდით, რომ მისმა აღმატებულებამ ცხრა საათის შემდეგ ქალაქში შემოსვლა სასტიკად აკრძალა?

— დამნაშავე გახლავართ, ბატონო! — წამოიძახა ერნესტომ და მუჯლოუგუნი ჰკრა ამხანაგებს, რომ იმათაც ეთქვათ. — ჩვენ არა ვიცოდით-რა, უცაბედად გზაზე შეგვიგვიანდა!

საბუთები ისე ნამდვილი იყვნენ და მათი ხმა ისე სარწმუნო, რომ ბოქაული მოლბა, სამივეს თვალი გადაავლო, შემდეგ მიუბრუნდა სასტუმროს პატრონს და უბრძანა:

— ამათ თვალი აღევნე და არსად გაუშვა; ხვალ კიდევ მოვალ. — ამ სიტყვებით მან საბუთები დაუბრუნა პატრონებს და თვითონ თავის მხლებლებით კარებისკენ გასწია.

ჩვენ მგზავრებს თითქოს მთა მოსცილებოდეთ ბეჭებიდან; ასე ეგონათ, თავს ვუშეველეთო. კარებთან ბოქაული მოტრიალდა და თითქოს სინდისის დასამშვიდებლად ჰკითხა:

— თქვენა თქვით, პალერმოს სამუშაოდ მოვედითო?

— დიაღ, ბატონო, — მიუგო ერნესტომ. — ჯირჯერტში სამუშაო ძნელი საშოვარია. წინეთ პალერმოში ვმუშაობდი და ეხლა ჩემმა ძველმა აღამ მეორედ დამიბარა.

— რა ჰქვიან შენ აღას?

— ფლორიდო მეტეუჩი, ბატო...

მას გათავება აღარ აცალეს; ეცნენ და, სანამდის გონს მოვიდოდა, ძირს წააქციეს. გასაოცარი შემთხვევა იყო: ფლორიდო მეტეუჩი სწორედ ის ვაჭარი იყო, რომელზედაც თავის ყალბ საბეზლარ მოხსენებაში მერლინომ უჩვენა; ეს იყო ყველაზე ჩუმი, პატიოსანი და ნეაპოლის მთავრობის ნამდვილი ერთგული ქვეშევრდომი, რომელსაც თავის-თავის მეტი ჯაფრი და საზრუნავი არა ჰქონდა-რა. მასზე შეთქმულობაში ეჭვის აღება სწორედ რომ სასაცილო იყო. მერლინომ იცოდა, რომ მეორე დღეს თვით მანისკალკო მიხედებოდა თავის სისულელეს; თრსინიმ კი არა იცოდა-რა და თავის მეგობრების ცრუ-აღად ფლორიდო მეტეუჩი ამოიჩია, რადგანაც დარწმუნებული იყო, რომ მას ვერასოდეს ვერაფერ რასმე დასწამებდა. ეხლა კი ამგვარი მოულოდნელი შემთხვევის გამო ერნესტო და მისი ამხანაგები დიდ ხიფათში გაებნენ.

მაშინათვე სამივე დაჩხრიკეს და ერნესტოს ტანისამოსში მოკარდოსა და როზალინოს სახელებზე წერილები იპოვნეს. მათ გასამტყუნებლად ესეც საკმარისი იყო. ბოქაულმა სამივე შეაკვრეინა და ეს ამბავი მყისვე მანისკალკოსა და სალცანოს შეატყობინა; თითონ კი ტყვეების სადარაჯოდ დარჩა, რადგანაც მათი სხვისათვის ჩაბარება ვერ გაბედა.

სალცანომ და მანისკალკომ მაშინათვე მოირბინეს, რადგანაც ახლოს იყვნენ. მანისკალკომ ერნესტო ერთის შეხედვითვე იცნო.

— გრაფო ***!—წამოიძახა მან:—თქვენ აქა ხართ?

— დიდ, აქა ვარ!—მიუგო ერნესტომ, რადგანაც იცოდა, რომ ეხლა თავის მალვა აღარას გამოადგებოდა.

— თქვენი ჯარი სად არის? შეუძლებელია, რომ თქვენ მარტო იყოთ.

— ზემი ჯარი!—სიცილით წარმოსთქვა ერნესტომ:—ახლო არის, უფრო ახლო, ვიდრე თქვენა გგონიათ, და მეხივით თავს დაგეცემათ.

— როგორ, რას ამბობ?—წამოიღულღულა პოლიციის უფროსმა.

— ეხლავე აღიიქოთს ავტეხაე!—წამოიძახა სალცანომ.

— ასტეხეთ, ასტეხეთ, სანამდის თქვენ თითონ თავს გარიბალდი არ დაგტყდომიათ.

— გარიბალდი!—ერთბაშად წამოიძახეს მანისკალკომ და სალცანომ:—თითონ გარიბალდი პალერმოსთან ყოფილა! აკი ყველაფერი მართლდება... ღმერთო მაღალო! გენერალო, ეხლავე ჯარის სადგომში გასწიეთ; მე კი მმართველს შევატყობინებ. თქვენ,—მიუბრუნდა ის ბოქაულს,—ტყვეები საპყრობილეში წაიყვანეთ.

ორივე ამის შემდეგ ოთახიდან გავიდნენ.

ტყვეები წაიყვანეს და საპყრობილეში შერეკეს.

XIX

ს ა ზ ე რ ე ბ ა ლ ე

სამივე ერთ პატარა ოთახში შერეკეს. პირველად ვერაფერს ვერ ჰხედავდნენ, რადგანაც დარბები სიფრთხილისათვის დახურული იყო, თუმცა სარკმელები სხილი რკინებით იყო დასაღრუდი.

ერნესტომ ასანთს გაჰკრა და თავის ახალი საღვამი დაათვალიერა. ერთ კუთხეში სკამ-ლოგინები იდგნენ, მეორე კუთხეში მაღალი და მყრალი სათილი. იატაკი ქვისა იყო. მოულოდნელის სინათლით დამფრთხალი ჭიები კედლებზე მარდად მიცოცავდნენ.

— აი, ოთახის ქირა მინც აღარ გაგვივა: ღამეს მუქთად გავათევთ. — სიცილითა სთქვა რობერტომ და თავისი ბოღჩა ლოგინზე დააგდო.

— არაფერია, ამაზე უარესიც გამოგვიცდია. — წარმოსთქვა ერნესტომ ოთახის დათვალიერების შემდეგ.

ისინი ლოგინზე მოთავსდნენ; ზოგი დაჯდა, ზოგი დაწვა. და ერთი საათის შემდეგ საამური ხვრინვა ამოუშვეს.

დილაზე ადრე გამოიღვიძეს, მზის შუქი ქუქრუტანებში გამოცემციმებდა და გასვრილ იატაკს ისე მხიარულად დასთამაშებდა, როგორც პატარა ბალები გუბის ნაპირს.

პირველი გამოღვიძება საპრობილემში საზარელია. თავისუფლების შთაბეჭდილება ჯერ იმდენად ახალი და ცხოველია, რომ საპრობილეს დანახვა ადამიანს თავზე დაკრულ კეტსავით არეტიანებს.

სამივე რაღაც გულშემადონებელ გრძნობაში იყვნენ.

— ალბად გამოსაკითხავად მალე წავიყვანენ, — დაიწყო რობერტომ, რომელიც ცდილობდა, გული გაემაგრებინა.

— დიად, — უპასუხა ერნესტომ: — ჩვენ უნდა მოვემზადოთ. მანისკალკო იფიქრებს, თუ ისინი მარტო მოვიდნენ, ალბად

ქალაქში ამხანაგები ეგულებოდათო, და, რასაკვირველია, მათი სახელების გაგებას მოისურვებს... გესმის?—ამ სიტყვებით მან რობერტოს შეხედა.

რობერტო მშობარა არ იყო; ეს მან ბრძოლის ველზე დაამტკიცა; მაგრამ ამხანაგის სიტყვებმა მას ფერი უცვალეს: ის ამ სიტყვების მნიშვნელობას მიხვდა.

მართლაც, ბურბონის პოლიცია პოლიტიკურ დამნაშავეთა გამოკითხვის დროს შემადრწუნებელ და წარმოუდგენელ წამებას მიჰმართავდა ხოლმე. ეს ნამდვილი ამბავია. ერნესტომ კარგად იცოდა, რომ ყველა ხმები ნეპოლიტანის ბურბონების მართლმსაჯულების შესახებ, რომლებიც მთელ იტალიას მოსდებოდნენ, ნამდვილი იყო; ამის დამამტკიცებელი საბუთები ხელთ ჰქონდა. კარგად იცოდა, რაც მოელოდათ, და ამიტომ თავისი გამოუცდელი ამხანაგები ჭირის ასატანად უნდა წინდაწინვე მოემზადებინა.

— გახსოვს მესხინელი ვანკო, რომელიც ნაწველს მაძინისთან მოვიდა?—ჰკითხა მან რობერტოს.

— როგორ არ მახსოვს! ის შემდეგ გარიბალდისთან იყო და იქ შევხვდი.

— ეხლა ის ხომ სამუდამოდ დაკოჭლდა. შეიპყრეს; პოლიციის მოხელე კარეტომ ჯერ ჯოხით გაალახვინა. შემდეგ ფეხებით ერთ ბოძზე მიაკვრეინა, ხელებით მეორეზე, თითონ ზედ შეხტა და ამ სიტყვებით ხტუნვა დაიწყო: «ბა, ენა აიდგი, აიდგი!»

— ოხ, საძაგლები!—ერთხმად წამოიძახეს ვალენტინომ და რობერტომ.

— ზოგჯერ უარესსაც შვრებოდნენ,—განაგრძო ერნესტომ:—მეორე მესხინელი ჯიოვანი ვიენა ნაწველს, იანვარში, სავაქრო საქმეებისათვის პალერმოს მოვიდა. დაიპირეს და საიდუმლო ასოებით ნაწერი წერილი უპოვნეს. დაუწყეს გამოკითხვა, მაგრამ, ვისთან იყო მიწერილი, ვერ ათქმევინეს. მაშინ ის ბოქაულმა პონტილომ გაზოაკერვინა ტომარაში, ჩაადგო ნაფ-

ში და ფაცერანის უდაბურ კონცხთან წაიღო, პალერმოს მო-
შორებით, აქ საბრალო ვიენა ჩაუშვეს ზღვაში და მანამდის
გააჩერეს, სანამ ტომარაში ფხაკური არ შესწყვიტა; მაშინ
ამოათრიეს, მოასულიერეს და ამხანაგების გაცემა ურჩიეს; რო-
დესაც უშიშარმა ქაბუკმა თავისი ამხანაგები მაშინაც არ გასცა,
ხელახლად ჩასვეს ტომარაში, ზღვაში ჩააგდეს და ცოცხალ
მკვდარი სულ ასე წყალში ჩაკიდებული პალერმოს მოაცურეს.

— ნუ თუ ეგ მართალია! — წამოძახა რობერტომ.

— ნამდვილი მართალია! — მიუგო ერნესტომ: — ბურბონის
პოლიცია არაფერს არ გაუჩერდება და ყოველისფერს იზამს,
თუ ძალიან დიადი საიდუმლოების გაგება უნდა. ეს ყველამ
კარგად იცის, ამიტომ, ჩემო მეგობრებო, ყოველიფერს უნდა
მოველოდეთ. ამ მანისკალკომ ქაზარაკიანი მოსაჭერი სამაჯუ-
რები შემოიღო. გამომძიებელი ბრუნო გამოკითხვის დროს
იმნაირად შეჰკრავს ხოლმე დამნაშავეს, რომ თავი ფეხებ შუა
ჰქონდეს, სხვები თავზე წვრილ თასმებს ახევენ და შემდეგ
ჯოხით გრეხენ, სანამდის თასმები თავის ძვლამდის არ ჩაეჭი-
რება. დანარჩენები..

ამდროს ურდულმა გაიხმაურა და სამივეს უნებლიედ ფერი
ეცვალათ. რაოდენიმე ჯარის კაცი შემოვიდა; ხელებზე ბორკილე-
ბი დაადვეს და გძელ და ბნელ ტალანში წაიყვანეს; მალე გააჩე-
რეს ერთი კარების წინ, სადაც თოფიანი ჯარის კაცი იდგა. მეკა-
რემ კარი გააღო და ისინი გამოსაძიებელ ოთახში შეიყვანეს. ეს
იყო ბნელი, ვიწრო სარკმელიანი ოთახი; ამ სარკმელიდან შემომა-
ვალი მზის შუქი ზურგზე ეცემოდა სამ კაცს, რომლებიც ქაღალ-
დებით მოფენილ მუხის მაგიდას უსხდნენ. ესენი იყვნენ: გამომ-
ძიებელი, მდივანი და ბერი, რომელიც ყველა გამოკითხვის
დროს იქ იყო ხოლმე, რომ საჭიროების დროს წმინდა საი-
დუმლო შეესრულებინა. გარიბალდიელებს ამ ბერის დანახვა-
ზე ტანში ერუანტელმა გაურბინა. ბერის სახის დანახვა შეუ-
ძლებელი იყო, რადგანაც ზურგი სინათლისკენ ჰქონდა მი-
ქცეული, რისგამოც მისი სახე უფრო მეტ შიშს ჰგერიდა ალა-
მიანს. ცოტა მოშორებით მოსამსახურეების გროვა იდგა. ერთ

მათგანს ნილაბი ეფარა; ეს იყო ჯალათი. მაშინ სიცილიაში ჩვეულებად იყო, რომ ამ მართლმსაჯულების აღმასრულებელს პირზე ნილაბი უნდა ჰფარებოდა. პატარა გაღებულ კარებიდან პატარა ოთახი მოჩანდა; ეს ოთახი აესიგბული იყო სხვადასხვა იარაღებით, რომლებიც მას არც თუ სავარჯიშო ოთახს ამგვანებდნენ, არც თუ სამჭედურს. როდესაც გარბაზლდიკულებმა ყოველივე აათვალიერ-ჩაათვალიერეს, მსაჯულმა მიჰმართა:

— სახელითა ღვთისათა და ჩვენის ყოვლად მოწყალე ხელმწიფისა, რომელიც ყოველთვის მზად არის შემცდართა საპატიებლად და გაუსწორებელ დამნაშავეთა დასატანჯავად, გიბრძანებთ, თქვენი სატახტო ქალაქში მოსვლის მიზანი გამოამჟღავნოთ.

— ჩვენ მასთვის მოვსუღვართ, რომ პალერმოს კეთილ მოქალაქეებს ვუშველოთ იმ საშინელ მტარვალობის მოსაშორებლად, რომლისთანასაც პალერმო არასოდეს არ მოსწრებია, — მიუგო ყველას მაგივრად ერნესტომ.

— თქვენი დანაშაული დიდი, მაგრამ მეფის სულ-გრძელება გაუზომელია. თქვენ თუ წმინდის გულით გამოტყდებით, სასჯელი შეგომსუბუქდებათ. თქვენი თანაშემწენი დაგვისახელთ და მეფისა და მისი მმართველის სახელით სრულ პატიებას გპირდებით.

ერნესტომ ზიზლით გაიცინა.

— თქვენ გნებავთ, რომ ჩვენი თანაშემწენი დაგვისახელოთ, არა? — მიუგო მან — ძალიან კარგი, თქვენგან შეპირებული საჩუქარი არ მინდა, თქვენს სურვილს უიმისოდაც ავასულებ. შეკრიბეთ ყველა თქვენი მეძებრები და ქალაქის ოთხივე კუთხასკენ წადით: თერმინის საბაჟოდან კასტელამარემდინ, სანტანტონიოს საბაჟოდან — ბაგერიამდინ და, ვასაც კი შეხვდეთ, ხელი სტაცეთ: ყველა ესენი ჩვენი მომხრენი არიან!

გამომძიებელმა სიბრაზით კბილები დააკრაჭუნა, მაგრამ თავი შეიმაგრა და უთხრა:

— ყმაწვილო კაცო, გირჩევთ, მაგისტანა თავხედ ხუმრობას თავი დაანებოთ. მართლ-მსაჯულებას თქვენი ენის ამოსადგმელად ბევრგვარი საშუალება აქვს, მაგრამ, რადგანაც ჯერ ყმაწვილები ხართ, გაპატიებთ და მკაცრ ღონის-ძიებას არ იხმარს.

გამომძიებელმა ვითომდა უნებურად მიიხედა მარცხნივ, კარებისკენ. ეს მიხედვა საკმარისი იყო და მეტ განმარტებას აღარ საჭიროებდა. შემდეგ მან გარიბალდიელებს გადაჰხედა და პასუხს ელოდა.

— ბატონო, — წყნარად და მტკიცედ მიუგო ერნესტომ, — თქვენ შეგიძლიანთ, ჯოჯოხეთის ყველა სატანჯველი მოგვაყენოთ, მაგრამ ჩვენის კბილებით ენას მოვიკვნეტავთ, ვიდრე თუნდა ერთ ჩვენ ამხანაგთაგანს გავცემდეთ.

რობერტომ და ვალენტინომ ერთმანეთს გადაჰხედეს, ასწიეს მალლა ხელები, როგორც ფიცის დროს, და დაიძახეს:

— ლალატს სიკვდილი სჯობია!

ერთ წამში გამომძიებლის ნიშნით სამივეს ხელი სტაცეს და მეორე ოთახში შეავდეს. გამომძიებელი, მისი მდივანი და ბერი უკან გაჰყვნენ.

ყმაწვილ კაცებს ფერი ეცვალათ, მაგრამ მშვიდად იყვნენ. როდესაც ისინი კარებში შევიდნენ, ერნესტო მოტრიალდა და გამომძიებელს შემდეგის სიტყვებით მიუბრუნდა:

— ბატონო, ჯერ მოიფიქრეთ, ვიდრე თქვენი აზრის აღსრულებას შეუდგებოდეთ! დღეს თქვენ ხართ ბატონები — ხვალ ჩვენ ვიქნებით, მაშინ კი ამ გვარის სიმკაცრისათვის ბევრს იწანებთ. ეხლა, რაც გენებოთ, ისა ჰქენით, ბატონო სარგანო!

ეხლა კი გამომძიებელს ეცვალა ფერი. მას აზრადაც არ მოუვიდოდა, თუ ყმაწვილ კაცს მისი სახელი ეცოდინებოდა. როგორც ყველა სასტიკი აღამიანი, ისიც მხდალი იყო. მან კარგად იცოდა, თუ როგორ სძულდა ხალხს ბურბონის მთავრობა და ამის გამო რამდენად სუსტი იყო ის. გამომძიებელი შედგა, რასაც აპირობდა, იმის აღსრულება ვეღარ გაბედა, მა-

გრამ თავის ღირსების დასაცველად ერნესტოს მიუბრუნდა და უთხრა: თქვენი სიყმაწვილე მებრალეა და ამიტომ კიდევ გიბრძანეთ, მართალი მითხარით! თავისუფლებას გპირდებით.

გარბაღდაელები გაჩუმებულნი იდგნენ.

— ერთ დღეს გაძლევთ მოსათუქრებლად. — უთხრა გამომძიებელმა. — შემდეგ დარაჯებს მიუბრუნდა და უბრძანა:

— უკან წააყვანეთ!

ეს ბრძანება მაშინათვე აღსრულებულ იქმნა.

მეორე დღეს ეს სამი ტყვე აღარავის შეუწყუხებია. მათთვის დაიწყო ეხლა ციხის საშინელი ცხოვრება, რომელიც მწერლებს ისე ხშირად აქვთ აწერილი, რომ ჩვენ აღარ გავიმეორებთ. გარედან არაერთარი ამბავი არ მოსდიოდათ. მათთან მცველები შედიოდნენ, პური და წვენი შეჰქონდათ და მეორე დღემდის აღარ მოდიოდნენ. სარკმელიდან ისინი ჰხედავდნენ, რომ ქალაქში რაღაც მოძრაობა იყო. მცხოვრებლები ჯგუფ-ჯგუფად კი არ გროვდებოდნენ — არა; მათ იცოდნენ, რომ მანისკალკოს მეძებრები თვალს ადევნებდნენ; ისინი როგორღაც უფრო ჩქარა მიდიმოდნიდნენ, ხელებს მოუთმენლად აქნევდნენ და ეს საკმარისი იყო, რომ ჩვენი ტყვეების თავში სხვა-და-სხვა აზრები აშლილიყვნენ.

რა მოუვიდა ნეტავი გარბაღდადის? გაიმარჯვა? მოდის-პალერმოს? იქნება დამარცხდა და უკან გაბრუნდა? ქალაქის მოძრაობის ახსნა ორივე მოსაზრებას შეეძლო და ნამდვილის გაგება კი შეუძლებელი იყო.

ასე გაიარა თითქმის ერთმა კვირამ.

ოცდა ექვს მაისს აღრე მზის ამოსვლამდის ისინი თოფის დაცლამ გამოადვიდა. მაშინვე ზეზე წამოვიდნენ და სარკმელს მივარდნენ.

სარკმელი დარაბებით იყო დახურული. დიდის ვაი ვაგლანით გააკეთეს მალლა ჯუჯრუტანა, საიდანაც ოდნავ მოჩანდა, რაც ქალაქში ხდებოდა. ვალენტინოს, როგორც ბარის მცხოვრებს, თვალი კარგად უჭრიდა. და ამიტომ თვალყურის სადევ-

ნებლად ის ამოირჩიეს. ის აცოცდა მაღლა, ქუქრუტანას მიხედვით და ცქერა დაიწყო.

— აბა რა ამბავია? — ჰკითხავდნენ ამხანაგები.

— ჯერ არაფერია. აქა-იქ სარკმელებს აღებენ; ალბად ჩვენსავით გამოვლევიათ.

— რა უნდა იყოს? — იკითხა რობერტომ.

— უთუოდ გარიბალდი პალერმოს უახლოვდება.

— ღმერთმა გისმინოს.

ამ დროს ახალმა თოვის სროლამ კედლები შეანძრია; თოფს ზარბაზნებიც მოემატა.

— ნეაპოლელები ისვრიან! — სთქვა ერნესტომ.

პატარა ხანს სიჩუმე ჩამოვარდა.

— მირბიან, მირბიან! — წამოიძახა ვალენტინომ და თავის ქუქრუტანას მიეკრა.

— ვინ? სად? — ერთხმად წამოიძახეს ერნესტომ და რობერტომ.

— პალერმოელები ქუჩებში გარბიან; ჯგუფ-ჯგუფად იკრიბებიან.

— ბარაქალა, ბარაქალა! ბევრნი არიან?

— კუთხიდან ჯარი გამოჩნდა, — იძახოდა ვალენტინო და მათ კითხვებს ყურს არ უგდებდა: — პალერმოელები თავ-თავის სახლში გაიფანტნენ.

— ეს კი ცუდია! — წაიბურღლუნა თავისთვის რობერტომ.

— ისევ, ისევ! — წამოიძახა რამდენიმე წამის შემდეგ ვალენტინომ.

— რა? ჯარი?

— არა, ისევ მოქალაქეების ჯგუფები! ეხლა უფრო ბევრია!

ეს რამდენჯერმე განმეორდა, პალერმოელები ალბად თოვის სროლამ გამოაღვია და ხან ჯგუფებად იკრიბებოდნენ, ხან ნეაპოლის ჯარი მათ ჰფანტავდა.

ბოლოს, დილის რვა საათი იქნებოდა, როდესაც ვალენტინომ წამოიძახა:

— მთელი ჯარი მიდის წითელი დროშით!

— საით?

— თერმინის საბაეოსკენ.

— თოფის სროლაც იქიღამევა? — შენიშნა რობერტომ: — ალბად ქალაქი იმათ ეკომავება.

ტყვეები სმენად გადაიქცნენ, რამდენიმე ხნის შემდეგ ხშირი თოფის სროლა ასტყდა. მას უპასუხა რამდენმამე ზარბაზანმა, რომლებიც მართებლობის უნდა ყოფილიყო. აშკარა იყო, რომ ნეაპოლელები უკუქცევას აპირბოდნენ. ტყვეები მეტად აღელვდნენ: საპყრობილეს კედლებს გარედ სამშობლოს ბედობალი წყდებოდა და მასთან მათიც; ისინი კი გაჩუქებულნი კარ-გამოკვეტილში უნდა მჯდარიყვნენ და გულხეღ-დაკრფილთ საქმის დაბოლოებისათვის ეცადნათ.

ასე გაიარა რამდენმამე საათმა.

შუადღისას, როდესაც მათთვის სადილი მოჰქონდათ ხოლმე, აღარავინ მოსულა; ისინი მშვიგრები დარჩნენ, მაგრამ თავის ბედს არ უჩიოდნენ: აშკარა იყო, რომ საპყრობილეშიაც მმართველობის ჩარხი შეირყა, მოხელეებმა ყოველივე დასტოვეს და მოჰკურცხლეს. ადრე მათ დარაბებს უღებდნენ და ეხლა კი აღარავის გაუღია. ოთხ საათზე თითქმის მათ ყურთან გაისმა რავდენისამე თოფის ხმა. შემდეგ სიჩუმე დადგა.

საბრალო ტყვეების ღელევამ, იმედებმა და ლოდინმა უკანასკნელ წერტილს მიაღწიეს. ფერ-წასულნი ციებიან ადამიანსათვის ცახცახებდნენ, ერთმანერთს აღარ ელაპარაკებოდნენ და მხოლოდ სმენად გარდაიქცნენ. მაგრამ კედლები სქელი იყო და ზარბაზნის ხმის მეტი არა ესმოდათ-რა. ერთბაშად ტალანში ფეხის ხმა მოისმა და მხიარული ყვირილი შემოისმა. ეს მეგობრები იყვნენ, ეჭვი არ იყო!

აი მოახლოვდნენ. კარებთან გაჩერდნენ, თოფის კონდახებით ჩამტვრიეს, დაჰკრეს ცულები და კარები გადავარდა. მეგობრების მხიარული გროვებ ტყვეებს გარს შემოეხვივნენ; დასტაცეს ათ ხელი და ქალაქში წაიყვანეს. ამ გარიბალდიელთა

გროვის უფროსი რობერტას მეგობარი, კაპიტანი ფედერიკო *** იყო, რომელმაც ოდესღაც თავის მეგობრებთან კომოს ტბის გარშემო ვალენტინო წერილებით გაგზავნა. ეს ჩვენ ამ მოთხრობის თავში გვაქვს მოხსენებული, ფედერიკო ძედიჩთან ერთად უნდა მოსულიყო, მაგრამ უკანასკნელმა საჭიროდ დაინახა მისი რადენიმე დღით ადრე გაგზავნა, რომ გარიბალდის მოლაპარაკებოდა იმის შესახებ, თუ რა ალავას უნდა გადმოშხდარიყვნენ.

— აბა ერთი ყოველივე მიახმე, როგორ მოხდა?— მიუბრუნდა თავის მეგობარს რობერტო, როდესაც შეუერთდნენ მთელ ჯარს, რომელიც ძველ ქალაქში გამაგრებულ ნეაპოლელებს თავს უნდა დასხმოდნენ.

— აი საქმე როგორ იყო, — უბასუხა ფედერიკომ: — 26-ს, საღამოს, მე ჩემ კარავში უდარდელად მეძინა. ერთბაშად ვიღამაც ფეხში ხელი მომკიდა; თვალი გავახილე და ჩვენი გენერალის შიკრიკი დავინახე. იმან მანიშნა, ჩუმად იყავიო; ერთ წამს მე ფეხზე წამოვიჭერი და გენერალთან გავწიე. იმან მიბრძანა, მყისვე ჩემი ჯარი წამომეყენებინა და შორს გალაშქრებისათვის მომემზადებინა.

ერთი საათის შემდეგ ჩემი ჯარი სრულიად მზად იყო და თერთმეტ საათზე გზას გავუდექით. წინ უნგრელი ტურის უფროსობით თავის ნებით გალაშქრებულნი, ალპიელი მსროლელების ნაწილი და ჩემი ჯარის კაცები მიდიოდნენ, შემდეგ სიცილიის ჯარი ლამანის უფროსობით; მერე გენუელები ბოქსიოს უფროსობით და მათ უკან უმთავრესი ძალით გარიბალდი.

— რა გზით წახვედით პალერმოს? ალბად თერმინის გზით.

— რას ამბობ! ჩვენ გზა-წვრილით წავედით, რომ ერთბაშად მოულოდნელად ნეაპოლელებს თავს დავსხმოდით. უმთავრეს გზებზე მათ ყოველთვის დარაჯები უყენიათ. უპ, რა გზა იყო! — წამოიძახა ფედერიკომ, — იცი, რობერტო, ყოველგვარ გზებზე მივლია. გახსოვს, მე და შენ როგორ მივცო-

ცავდით ტიროლის ალპებზე? ის გზა ხომ მეტად ცუდი იქნა? ის გზა ამ გზასთან შედარებით ნამდვილი შარაა.

— მესმის, მესმის!

— არა, არ გესმის! ამის გაგება მხოლოდ იმას შეუძლიან, ვისაც თითონ გაუსეირნებია ამ გვარ გზაზე; ეს გზა კი არ არის, არამედ მთის ნაპრალები, ღრადოები, მთის მდინარეების დამშრალი კალაპოტები—ერთის სიტყვით, ყოველ წამს გაიგონებდით ვისამე ლანძღვა-გინებას და ხან ერთს, ხან მეორეს ძირს პარტყა-პურტყი გაჰქონდათ. გგონია, თუ მაგარ ქვას დავადგი ფეხიო, ის კი შენ ფეხ ქვეშ საპნის ქაფსავით*) იფუშება და წელამდე ტალახში იფლობი. მთაზედ ავდიოდით, იქიდან ძირს დავფშვებოდით, კიდევ მთაზედ უნდა ავსულიყავით; მარჯვნივ რომ მივუხვევდით, მერე მარცხნივ უნდა მოგვეხვია, შემდეგ ისევ მარჯვნივ; სწორედ თავ-ბრუ გვესხმოდა. ხან და ხან წყლებში უნდა გავსულიყავით და წელამდე უნდა დავსველებულიყავით. კიდევ კარგი, რომ ცურვა ვიცი-მეთქი, ვამბობდა ჩემ გუნებაში. ხან და ხან ფეხებიდან ქვები გამოგვიცურდებოდა ხოლმე და ჩვენ ძირს ვვარდებოდით; უჰ, რა გზა იყო, რა ღამე და რა წვალება!

— მერე?—სიცილით უთხრა რობერტომ.

ბოლოს, როგორც იქნა, დაღალულობისაგან ენა გამოგდებულები თერმინის საბაჟოსთან მოვედით. „მადლობა ღმერთს, პალერმო ჩვენ წინ არის! აბა, გავსწიოთ! მხოლოდ ჩუმიად იყავით, ჩუმიად, თუ ღმერთი გწამთ!—გვეჩურჩულებოდნენ აფიცრები; მაგრამ სიცილიის პიჩიოტები წყნარად სიარულის მაგიერ ყვირილს არიან შეჩვეული. ერთბაშად მათ, რაც ძალი ჰქონდათ, კიჟინა დაჰკრეს:—„გარიბალდის გაუმარჯოს! გაუმარჯოს გარიბალდისო!“—„ჩუმიად, ჩუმიად! აი ნეტა მიწა გავისკდებოდეთ!“—ფუყვიროდით ჩვენ. მათ უფრო მალლა მორთეს ყვირილი:—გარიბალდი, გარიბალდიო!

— დახე უბედურ შემთხვევას!

*) ესრედ წოდებული დამპალი ქვები, რომლებიც სიცილიაში ხშირად მოაპოვება.

— რას იზამ! ეხლა, როდესაც ყოველივე გათავდა, მე მათ არ ვამტყუნებ. რა ვუყოთ, ზოგს შეუძლია სიხარულის შეკავება, ზოგს კი არა... ამ ყვირილმა ნეაპოლელები ფეხზედ წამოაყენა; ისინი მაშინათვე საბაეოსკენ გაიქცნენ: მსროლელნი ახლო-მახლო სახლებში, მოთავსდნენ; ქვეითმა ჯარმა შესავალ კარებთან რამდენიმე სანგალი გააკეთა და გამაგრდა. ამ გარემოებას რომ არა, ჩვენი წინა ჯარი პალერმოში თოფის დაუცლელად შევიდოდა. ეხლა კი ჩვენ ვაფჩრდით და თოფის სროლა დავიწყეთ. ნეაპოლელებმაც საშინელი სროლა ასტეხეს. ტყეის ზუზუნს შეუჩვეველმა პიჩიოტებმა უკან დაიხიეს; მაშინ ჩვენ წავდექით წინ ალპიელი მსროლელებით, ჯერ დავახალეთ თოფები, შემდეგ ხიშტები მივაყოლეთ... მაგრამ ვერას გავხვდით! გენუის ჯარი წამოგვეშველა. აქ პიჩიოტებმაც გული მოიცეს...

— ვაი დედასა, რომ იქ არ ვიყავი!—წამოიძახა რობერტომ და მუჭები მოკუმშა.

— ერთბაშად რავდენიმე ზარბაზანი გავარდა; დასწყევლოს ეშმაკმა! თურმე ნეაპოლის მეზარბაზნეები სანტ-ანტონიოს კარებიდინ გვესროდნენ.

— თქვენ?

სირტორიმ მოირბინა ჩვენთა და გვითხრა:

— აბა სანდალი აიღეთ, თვარა დავიღუპეთო.

თითქოს ყველას ფრთები გამოგვესხა. დაფუშინეთ ხიშტები! მაიორი ტუკერი და სამი ჯარის-კაცი სანგალზედ შევარდნენ. ტუკერი მუხლ-გახვრეტილი დაეცა; მას უკან კაიროლი მიჰყვა. ნეაპოლელებს ახალი ჯარი მოეშველა, რამდენიმე ზარბაზნით და სანგლიდან გაგვრეკეს. ჩვენ ძალიან სიცხე მოგვადგა. ჩვენს წინ ქალაქის ქუჩა იწყებოდა, ჩვენ კი წინ წაწევა არ შეგვეძლო, მტერს კი ახალ-ახალი ჯარი მოუდიოდა.

— რად ვაგიჟირდათ ასე სანგლის აღება?

— წყეული ზარბაზნები გვიშლიდნენ. ერთბაშად ერთმა გენეულმა ჯარის კაცმა გადასწყვიტა, ყველასთვის მაგალითი იჩვენებინა, როდესაც სიტყვა აღარ გადიოდა. აიღო ხელში

ოთხი ქვა; შემდეგ ამხანაგს მიუბრუნდა და უთხრა, ეს დროში ილიაში ამომიდევია. ამის შემდეგ გაიქცა წინ, ზარბაზნებს ყურიც არ ათხოვა. მიიბრინა თუ არა შუა ქუჩამდინ; გაჩერდა, დაალოგა ოთხი ქვა ძირს და მათ შუა დროში გაამავრა!

— რას ამბობ, კაცო!

— შემდეგ არხენად დაჯდა იქვე და ხელ-გული დაიქლო.

— ერთი უყურე!

— ჩემი საკუთარი თვალებით ვნახე. გინდა ჩვენებს ჰკითხე; ყველამ დაინახა. მაშინ ყველა პიჩიოტებიც და გარიბალდიელებიც წინისკენ გადავარდნენ, გენუელი მისის დროშით უკან მოიტოვეს და ქალაქამდინ მივიდნენ.

— რა ჰქვია იმ მამაც გენუელს?

— ვერ გეტყვი! ვწუხვარ, მაგრამ ვერ გეტყვი რადგანაც არ ვიცი. *)

— სწორედ სამწუხაროა! მერე?

— ნეაპოლელებმა უკუქცევა იკადრეს, ას ნაბიჯზე მათ ახალი ჯარი მოეშველათ და ისევ წინ გამოსწიეს. ჩვენი მდგომარეობა მტად საფიქრებელი იყო: წინიდან და გვერდიდან მძლავრი მტერი გვაწვებოდა. მართალი გითხრა, არ ვიცოდი, რითი გათავდებოდა ჩვენი საქმე. ერბაშად საზარელი ხმაურობა შემოგვესმა ქალაქიდან: ყვირილი, თოფის სროლა, ზარის რეკა.

— ალბად თქვენ საშველად მოქალაქეები მოდიოდნენ. ჩვენ ამას საპყრობილედან ვხედავდით.

— დიაღ, პალერმოელები მოდიოდნენ. ისინი ბურბონებს უკანიდან თავს დაესხნენ. უკანასკნელებმა თავისი თავი ორ ცეცხლ შუა დაინახეს, გაიქცნენ და ჩვენ სავაჭრო მოედამდინ მივედით; იქ დაგვიხვდა აჯანყების კომიტეტი, ქალაქის საბჭო და მრავალი ათასი მოქალაქე ყველა წლოვანების და ხარისხის; ყველა ერთმანეთს ჰკოცნიდნენ, მხიარულობდნენ, ჰყვიროდნენ გაუმარჯოს გარიბალდისო! მოხუცები, ქალები, გასათხოვრები,

*) ჩვენ თითონაც ძალიან სამწუხაროა, რომ არ ვიცით ამ ყმაწვილის სახელი, რომელშიაც ნამდვილი რაინდული მამაცობა და სითავმდაბლე შეერთებული იყო.

მღედლები, ბერები, მოლოზნები—დიად, რობერტო — მოლოზნებიც კი ტიროდნენ, გვეხვეოდნენ და თავის მხსნელებს გვიძახდნენ; გარიბალდის ისეთის აღტაცებით დაუხვდნენ, რომ ჩემ სიცოცხლეში ისეთი არა მინახავს—რა და არც დამავიწყდება.

— მჯერა, მჯერა! რას არ მივცემდი, რომ იმ წამს თქვენთან ვყოფილიყავი!

— ვიცი, ჩემო მეგობარო! მაგას ვფიქრობდი მეც, მოედანზე რომ ვიდექი, მაშინათვე მივედი გენერალთან და ვთხოვე, ნება მოეცა, რომ საპურობილედან შენ და შენი ამხანაგები გამენთავისუფლებინეთ; ის, რასაკვირველია, დამთანხმდა, და რამდენიმე მოქალაქეთი და ჯარის კაცით მცტ თქვენთან გამოვწიე; უცებ გვაფვანტეთ თქვენი დარაჯები. და დანარჩენი ხომ შენც იცი.

ამითი გათავდა მათი ლაპარაკი. ამდროს მათ ბოქსიო მოუახლოვდა და უთხრა:

— კაპიტანო, თქვენის ჯარით Del-Duomo-ს და მონტეკალვარის ქუჩები დაიჭირეთ, ვაი თუ ნეაპოლელები მონტერეალეს მხრიდან დაიძრან.

ფედერიკომ მაშინათვე ბრძანების აღსასრულებლად გასწია და ამნაირად მეგობრები ერთმანერთს განშორდნენ. რობერტომაც თავის ამხანაგებს მიაშურა. ამ დროს განმავლობაში გარიბალდიელები დანარჩენი მოქალაქეებით სავაჭრო მოედანს გულმოდგინედ სანგლებით ჰმართავდნენ, რომ იქ გამაგრებულიყვნენ, თუ მტერი მოქმედებას დაიწყებდა.

მაგრამ მალე დარწმუნდნენ, რომ ბურბონები ძალიან წამხდარი იყვნენ და ველარაფერს გაჰბედავდნენ; ბურბონები მაინც ძალიან გაბრაზებული იყვნენ და ძალიანაც უნდოდათ, გამარჯვებულებისათვის რითიმე გადაეხადნათ. გენერალმა ლანცამ ნეაპოლის ჯარით კასტელმარეს ნაეთსადგურისკენ დაიხია და იქიდან ქალაქს ზარბაზნები დაუშინა. ქალაქს რავდენსამე ალაგას ცეცხლი გაუჩნდა; რადგანაც სამხრეთ იტალიაში საზოგადოდ ქვის სახლები იციან, ამიტომ ცეცხლი მეზობელ სახლე-

ბზე არ გადადიოდა ამ გვარად ზარბაზნებმა ვერა დააკლეს-რა იმის მეტი, რომ რავედენიმე სახლი დასწვა და რავედენიმე ასი ყველაზე უდანაშაულო მოქალაქე იმსხვერპლა. გარიბალდიელები სულ წინ მიდიოდნენ და სალამოს მეფის სასახლისა და კასტელამარეს გარდა მთელი ქალაქი გარიბალდის ხელში იყო. ამ სალამოს პალერმოში ისეთი არა ჩვეულებრივი მოვლენა მოხდა, რომლისთანა მავალითიც ისტორიამ მეორე არ იცის.

ქალაქს ყუმბარებს უშენდნენ და ის კი მხიარულებდა; კასტელამარემ 2,800 ყუმბარა დაახალა, ამას გარდა ნეაპოლის გემები გენერალი ლანცას ბრძანებით პალერმოს ნავთსადგურში გაჩერდნენ, ტოლედოს ქუჩის პირდაპირ, და სალამოს ქალაქს ყუმბარები დაუშინეს. დიდსულოვანი მეფე ფრანჩესკო II თავის საყვარელ ქვეშევრდომებს ამ გვარად უცხადებდა უკანასკნელ მამა-შვილურ გრძნობებს. ამ გარემოებას პალერმოელების გულწრფელ მხიარულებას ხელი ვერ შეუშალა: ქალაქი გაჩირადდებულნი იყო და ყოველგან ფერად-ფერადი ცეცხლი ენთო.

—

ყუმბარების სროლამ მთელ ღამეს გასტანა. ვინ იცის, როდის გათავდებოდა, რომ საქმეში არ გარეულოყო ინგლისის აღმირალი მუნტი, რომელიც პალერმოს სადგურში იდგა. მან ნეაპოლის აღმირალისაგან სროლის შეწყვეტა მოითხოვა, რადგანაც ქალაქში ბევრი დუქნები და საწყობები ინგლისის ქვეშევრდომებისა იყო. ნეაპოლის აღმირალმა წყნარად უპასუხა, გემებიდან ცეცხლის შეწყვეტა რომ კიდევ შემეძლოს, კასტელამარეს მხრიდან ვერ შეეწყვეტავო. მაშინ მუნტმა გაუგზავნა გენერალ ლანცას მოსალაპარაკებლად კაპიტანი ვილმოტი.

ნეაპოლიტანის ჯარის უფროსი თურმე ყოველისფერში თავის მართებლობას წააგავდა: გამარჯვების დროს თავხედი იყო, დამარცხების დროს მხდალი. ჯარის დამარცხებამ იმდენად შეარცხვინა, რომ არამც თუ აღმირალის მოთხოვნილება შეასრულა, არამედ თვითონვე სთხოვა, გარიბალდისთან მოლა-

პარაკების დროს ჩემი შუამდგომელი იყავიო. მუნტიც დათანხმდა და ეილმოტი პალერმოს გაჰგზავნა.

სამი დღის შემდეგ გენერალი გარიბალდი მეფე ვიქტორ-ემანუილის სახელით სიცილიის დიქტატორი (ფლიბუსტიერად ნამყოფმა ეხლა სახელი გამოიცვალა) ადმირალის გემზე „ჰანნიბალ“-ზე აღიოდა; იქ მას მოსალაპარაკებლად სიცილიის მმართველად ნამყოფი გენერალი ლანცა ელოდა; 6 თიბათვეს 1860 წელს ორივეს მხრით ხელმოწერილი იყო პირობის ქალაქი, რომლის ძალითაც ნეაპოლის ჯარს იარაღით და დროშით კუნძული უნდა დაეტოვებინა და გარიბალდისათვის საქალაქო ბანკის ფული ჩაებარებინა. ეს ფული, რომელიც რაოდენიმე ათ მილიონ ფრანკს შეადგენდა, გარიბალდის ომის გაგრძელებას მოანდომა.

XV

ზალერმოდან ნეაპოლამდე

პალერმოს აღება გასაოცარი საქმე იყო თავისი მოულოდნელობით და გამბედაობით; დიადი მნიშვნელობაც ჰქონდა. ლაშქრობის ავან-ჩავანისათვის. თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მისი აღების დღიდან ბურბონის მთავრობას ბოლო მოეღო. ამ გარემოების ნამდვილი მნიშვნელობის გამოსარკვევად ბევრი რამ უნდა მოვიხსენიოთ. გარიბალდის ჯარის სიმრავლით არ დაუმარცხებია მტერი: გამარჯვების მეორე დღესაც მტერი მაზე ძალუმი იყო; პალერმოს აღების დროს გარიბალდის ჰყავდა ორი ათასი კაცი და ათასზე ცოტა მეტი სიცილიის პიჩიოტები. თუმცა მოქალაქეებმა უშველეს, მაგრამ საქმეს რომ კარგად ჩაუყვირდეთ, ადვილად დაერწმუნდებით, რომ მათი შველა დიდი არაფერი იყო, რადგანაც ქალაქში იარაღი სრულიად არ მოიპოვებოდა.

ბურბონები რიცხვით ოთხი ზომით მაინც იყვნენ გარიბალდიელებზე მეტი. მაშ გარიბალდის ამგვარი გასაოცარი გა-

მარჯვება რისი ბრალი აყო? ბევრი ამ გამარჯვებას ბურბონის
ჯარის ცუდ მდგომარეობას აწერს, აფიცრების უმეცრებას, ჯა-
რის-კაცების სიმხდალეს, მოიჯარადრების ბოროტ მოქმედებას...
მაგრამ ეს სრულიად ასე არ არის, ახალგაზდა მეფეს, ფრან-
ჩესკოს, ჯარი მომეტებულად უყვარდა და, თუ რამე იქცევდა
მის ყურადღებას, ეს მხოლოდ ჯარის გაუმჯობესობა. ნეაპო-
ლის ჯარი თუმცა ნაკლოვანი იყო, მაგრამ სხვა სამეფოების
ჯარებს არაფრით არ ჩამოუვარდებოდა. ის მშვენივრად იყო
გაწვრთნილი, რადგანაც მეფე მუდამ თითონ დადიოდა აღ-
ლუმზე. რაც შეეხება ჯარის-კაცთა სიმხდალეს, ამ გვარი აზრი
სიმართლეს სრულიად მოკლებულია.

ეჭვი არ არის, რომ ნეაპოლის ჯარი სხვასავით მამაცად
დაუხვდებოდა გარეშე შემოსეულ მტერს, სხვასავით ვაჟკაცუ-
რად დაიცავდა სამშობლო მიწა-წყალს, ოჯახს და შვილებს.
აღბად სხვა მიზეზი უნდა ყოფილიყო, რომ ოცი ათასი მშვე-
ნივრად შეიარაღებული და სამხედრო საქმეში გაწვრთნილი
ჯარი ორი-სამი ათასმა ცუდად შეიარაღებულმა და სამხედრო
საქმეში სრულიად უმეცარმა ჯარმა იფრინა და დასძლია. აი
რა იყო ამის მიზეზი: ყველა კარგად გრძნობდა, რომ ბურბო-
ნის მთარობა შერყეული იყო, არავის არ უყვარდა და ამიტომ
დიდი დღე აღარა ჰქონდა. თვითეული გენერალი, აფიცრი და
ჯარის-კაცი თავის გულში გრძნობდა, რომ უნდა დამარცხე-
ბულიყო, და ამიტომ იბრძოდა იმდენად, რაოდენადაც საჭი-
რო იყო მხოლოდ სინიღისის გასაწმენდად.

ბურბონის მმართველობამ თვითონ დაიღუპა თავი თავისი
მოქმედებით, გარიბალდემ ამ დაღუპვას მხოლოდ ხელი შე-
უწყა.

მის წინ ჯარი ჯარზედ წყდებოდა, როგორც დნება თოვ-
ლი გაზაფხულას მზის სხივებისაგან, ისეთი ბრძოლა არ ყო-
ფილა, რომ ბურბონები ორჯერ, ოთხჯერ და ათჯერ მეტი არ
ყოფილიყვნენ გარიბალდიელებზედ, როგორც, მაგალითად, პა-
ლერმოს. ამისდა მიუხედავად გარიბალდის გამარჯვება შედა-
რებით ყოველთვის იეფად უჯდებოდა ხოლმე! ამისათვის რა

გასაკვირველია, რომ ხალხმა თავისი გმირის არსება საარაკო შარავანდელით დაავირგვინა და უზენაეს არსებად ჩათვალა. მაგრამ მეცხრამეტე საუკუნეში არავითარი სასწაულო მოქმედებანი არ სწამთ და ხალხის მათდამი რწმუნებას სთვლიან სხვა ღრმა მიზეზის მაჩვენებლად, რომელსაც განუვითარებელი და გაუნათლებელი ხალხის თვალი ვერ ამჩნევსო; ამბობენ.

გარიბალდის მთელი მომჯადოებელი ძალა და ძლევამოსილება მასში მდგომარეობდა, რომ ის იყო მთელი იტალიის ერის დიდი ხნის სატრფიალო სურვილის გამომხატველი. მრავალი ხალხის თვალში თავისდამი რწმუნების და აღფრთოვანების მოხვეჭა თავის ტოლებში გარიბალდის ყველაზედ უკედ მოახერხა. ამ მხრივ გარიბალდი ერთად-ერთი ადამიანია; ყველა გმირები ცეზარიდან მოკიდებული ნაპოლეონამდე გარშემო მისთანა კაცებს იკრებდნენ, რომლებიც მათთან პირადი მისწრაფებით იყვნენ შეკავშირებული და შემდეგ მათი შემწეობით უმრავლესობას ჰმართავდნენ. გარიბალდის კი ამ გვარი კაცები თავის გარშემო აროდეს არ გაუჩენია. ამის მიუხედავად მთელი იტალიის ბედ-იღბალი ამ კაცს რამდენჯერმე ეკავა ხელთ და მისი ერთი სიტყვა საკმარისი იყო, რომ ხალხი წასულიყო იქით, საითაც გარიბალდის ჰსურდა. ამგვარი იყო გარიბალდის ხალხზედ ზნეობრივი გავლენა. მმართველობასთან ბრძოლის დროს სიცილიაში მან მთელი თავისი აურაცხელი ზნეობრივი სახელ-დიდება სასწოარზედ დააგდო, ამის შემდეგ რაღა გასაკვირველია, რომ მეფე ფრანჩესკო II-ს მმართველობამ მთელი თავისი ჯარით და ციხეებით ვერ გაუძლო!

გავარდა თუ არა იტალიაში პალერმოს აღების ხმა, მაშინათვე იქ დიპლომატების მთელი გუნდი მოვარდა, როგორც ყორნები დაეცემიან ხოლმე მზა ლუკმას. მაშინდელმა ვიქტორ-ემანუილის მინისტრმა, კავურმა, რომელიც გარიბალდის შურიანის თვალთ უყურებდა, შემწეობას თითქმის სრულიადაც არ აძლევდა, კუნძულის თავის მეფის სამფლობელოსთან შეერთება მოინდომა. გარიბალდის უნდოდა, შეერთების საქმე კუნძუ-

ლის და ნეაპოლის ოლქების სრულ განთავისუფლებამდე გადაედვა; მაგრამ კავური მზად იყო, ნეაპოლის ხმელეთის ადგილებზედ უარი ეთქვა, — რასაკვირველია, დროებით, — ოღონდა ეს საქმე გარბალდისათვის ხელიდან გამოეცალა, რომ იმის თქმა შესძლებოდა, რაც სულთამ იუგურტას ომში წიმიოძახა: „იმან გაიმარჯვა, მე კი ომი დავებოლოვეო!“ ამ მიზნით კავურმა ყოველი თავისი ხერხი იხმარა, მაგრამ ის და მისი მომხრეები გამარჯვებისა და პალერმოს აღების მნიშვნელობის დაფასებაში მოტყუებდნენ. ნადავლის გაყოფა ჯერ ძალიან ადრე იყო. საქმე ჯერ ისევ თოფ-ზარბაზნებს უნდა გადაეწყვიტათ. კუნძულზედ ჯერ კიდევ ოც და ათი ათასი მეფის ჯარის-კაცი იდგა. ყველა ციხეები და გემები მათ განკარგულებაში იყო. ამისთანა ძალის წინააღმდეგ სადესპანო კალმებით ბრძოლა შეუძლებელია.

პალერმოს აღების შემდეგ ნეაპოლის ადგილების სატახტო ქალაქად სიცილიაში გახდა მესსინა, რომელიც სიდიდით კუნძულზე მეორე ქალაქი იყო. ქალაქის ციხის უფროსმა, გენერალმა კლარმა, ჯარის კაცების ნდობა მოიპოვა და ლაშქრობის ბოლომდე მარტო მან გასძლო კუნძულზე.

მესსინიდან დაიძრა ხუთი ათასი კაცი, რომელსაც ქვეითი ჯარი, მეზარბაზნენი და ცხენოსანი ჯარი შეადგენდა. მათ უფროსად პოლკოვნიკი ბოსკო იყო. მას მხედველობაში ჰქონდაა არა გარბალდის უმთავრესი ძალა, რომელიც პალერმოსთან იდგა, არამედ მედიჩისგან ჩრდილო იტალიიდან მოყვანილი ჯარი. ბოსკოს განზრახვა სწორედ რომ ხელ-საყრელი იყო. საზოგადო შეიარაღების წინადადება, რომელსაც კრისპი ჰუიქრობდა, არ გამართლდა. ამიტომ გარბალდის ერთად-ერთი იმედი თავის ნებით მოსულეებზე ჰქონდა; ესენი კი ნაწილ-ნაწილ და მთავორიან ალაგებში შეტაკების დროს კარგი იყვნენ, სხვაგან კი ვერ შეედრებოდნენ ჩრდილო იტალიელებს, რომლებიც გარბალდის გალაშქრებაში რაედენჯერმე იღებდნენ მონაწილეობას. ამიტომ მედიჩის დამარცხება, რომელმაც იტალიის საუკეთესო ძალა მოიყვანა, გარბალდისათვის მეტად სამძიმო იქნებოდა

და მის ძალასაც საშინლად დაასუსტებდა. დამარცხება კი არა, ამ ჯარის სრულიად გაქლეტაც ადვილი შესაძლებელი იყო, რადგანაც ბოსკოს ჯარი ორი ზომითაც მძლავრი იყო. მედიჩი დაბანაკდა პალერმოზე კარგა მოშორებით, მილაცოსთან, მესსინიდან რავდენიმე კილომეტრის სიშორეზე. ამ გვარად ბოსკოს ყოველთვის შეეძლო, მესსინიდან ახალ-ახალი ჯარი მოსვლოდა, და მედიჩი კი მხოლოდ თავისი ჯარის ამარა იყო. გარიბალდი ამას ყოველისფერს მიხვდა, გაიგო თუ არა მედიჩისგან ბოსკოს ჯარის მოახლოვების ამბავი, მაშინათვე შეაგროვა ალპიის მსროლელნი და მედიჩთან გასწია. ჯარი უკან მოიტოვა და თითონ ჩეულებსამებრ თავის ამალით წინ გასწია და ბრძოლის ველს სწრაფად გადაავლო თვალი და მიხვდა, რომ ამ უბრალო უხერხულობით მტრის მთლად განადგურება შეიძლებოდა. მარჯვენა მხარეს მედიჩი გაგზავნა და უბრძანა, რაც შეიძლება მაგრად იდექიო, თითონ კი მიაშურა მარცხენა მხარეს, სადაც მალენკინის ახალ მოკრებილ ჯარს მტრის ცხენოსანი ჯარი ერეკებოდა. გარიბალდიმ გარდასწყვიტა, რაც უნდა ყოფილიყო, მტერი გაეჩერებინა; ამიტომ ის რავდენიმე აფიცრით, სოფლის ვიწრო შარაში, შუაგულ მტრის ჯარში შევარდა. საშინელი ხელჩართული ბრძოლა გაიმართა. გარიბალდი კინალამ ტყვედ შეიპყრეს; მხოლოდ კაპიტანის მისორის სიმამაცემ გადაარჩინა. ეს მცირე ამბავი იმის საჩვენებლად მოვიხსენიეთ, თუ როგორ ჰმოქმედებდა გარიბალდი ბრძოლის დროს და როგორ არა ჰზოგავდა თავის თავს.

გარიბალდიმ მტრის იერიში შეაჩერა. ამდროს მალენკინიმ თავისი ახალგაზდა ჯარის კაცები შეაგროვა; მათ თავისი მამაცი ბელადის სიფაქაცის შერცხვათ, გაცოჟებულ ლომებსავით ეცნენ მტერს და სოფლიდან გარეკეს. გარიბალდიმ მალენკინის უბრძანა, რაც უნდა დამართოდა, აქ გამაგრებულიყო, და თითონ მიაშურა მარჯვენა მხარეს, რომელსაც ბრძოლის ბედ-იღბალი უნდა გარდაეწყვიტა. ბოსკოს ძალიან უნდოდა გარიბალდიელების ზღვისკენ განდევნა და ამიტომ მთელი თავისი მეშველი ჯარი მარცხენა მხარეს მიაყენა, რომ ის სრულიად

დაემარცხებინა. გარიბალდი ამ დროს მარჯვენა მხარეს იყო. მან შეჰკრიბა თავისი ძველი და გამოცდილი ჯარისკაცები და ისეთის სისწრაფიდ დაეცა მტერს, რომ მან თავი ველარ შეიმავრა და გაჰკურცხლა. ბოსკომ მეტი შებრძოლება ველარ გაჰბედა. მოემწყვრა ნახევარ კუნძულზე, სადაც ქალაქი მილაკო იყო და უბრძოლველად არსაით წასვლა აღარ შეეძლო. ბრძოლა კი იმის ჯარისათვის შეუძლებელი იყო: მან კარგად იცოდა, რომ საქმე თვით გარიბალდისთან ჰქონდა.

—

ორი დღის შემდეგ ბოსკო დაჰნებდა. მილაკოსთან ბრძოლა უკანასკნელი და თავ-გამომეტებული ბრძოლა იყო გარიბალდიელებსა და მეფის ჯართა შორის სიცილიაში. ამის შემდეგ ბურბონის მმართველობამ გადასწყვიტა, კუნძულისაგან ხელი აეღო, რომ თავისი ხმელეთის ალაგები მაინც დაეცვა.

ამისთანა სულ-მოკლეობის გასაგებად საჭიროა, ნეპოლში საქმეების მდგომარეობაზე რაედენიმე სიტყვა ითქვას. გარიბალდის მარსალში გადმოხდომით, მისი მუდმივი გამარჯვებით, თავისი ჯარების დამარცხებით კალატაფანთან და ბოლოს პალერმოს აღებით შეშინებულმა მეფე ფრანჩესკო II-მ ყველა მეფეებთან ელჩები გაგზავნა. „თუ პირველი „ფლიბუსტიერი“, — ამბობდა მეფე: — ჩემ ოლქებს ერთი-მეორეზე მართმევს, ნუ თუ ამან ყველა სამეფოები არ უნდა ჩააფიქრიანოს?.. და ნუ თუ ისინი თავის სარგებლობის გულისათვის ამ ავაზაკის საწინააღმდეგო ბრძოლაში არ უნდა მომეშველონ!“ მაგრამ ამის პასუხად ზოგი მხოლოდ გულმტკივნელობას უცხადებდა მეფეს, სხვები კი მარტო მშვენიერ რჩევებს აძლევდნენ.

ახალგაზდა მეფის ბედ-იღბალში დიდი მონაწილეობა მიიღო ნაპოლეონ მე-III-მ, რომელთანაც დე-მარტინო იყო გაგზავნილი. ეს გასაკვირალიც არ არის: სხვაზე ის უფრო ჩაერეოდა იტალიის საქმეებში, თუმცა ძალიან საეჭვო იყო — ფრანჩესკოს სარგებლობის გულისთვის იზამდა ის ამ საქმეს, თუ უფრო თავის საკუთარი სარგებლობისათვის. გარეშე მაყურებელი საფრანგეთის იმპერატორს ნეპოლიტანის მეფის შესახებ კატის

მოქმედებას დასწამებდა, რომელიც თავის გაგუდვამდე შიშით თავს იქცევს.

ნაპოლეონ III-მ, როგორც ევროპის თავისუფლების მფარველმა, რასაკვირველია, ახალგაზდა მეფეს ურჩია, რაც შეიძლება ჩქარა, თავის ხალხისათვის სხვა-და-სხვა შეღავათი მიენიჭებინა. რაც შეეხება ნივთიერ დახმარებას „ფლიბუსტიერის“ წინააღმდეგ, იმან სხვებისავეით მხარი აუქცია ამას, თუმცა კი ახალგაზდა მეფეს აიძულებდა.

18 თებათვეს დე-მარტინო ამ გვარის რჩევებით და დაპირებით იტალიას დაბრუნდა.

რავდენიმე დღის შემდეგ ნეპოლის ყოველ კუთხეს მოჩანდა მეფის მანიფესტი, რომელშიაც ხალხს გამოცხადებული ჰქონდა ბეჭდური სიტყვის თავისუფლება, სხვა-და-სხვა შეღავათის ბოძება, ერის წარმომადგენელთა საკრებულო, პასუხისმგებელი მინისტრები, მაგრამ ხალხმა ამ მანიფესტს სრულიად ყურადღება არ ათხოვა, რადგანაც ბურბონების წინააღმდეგებმა მეფის მანიფესტის საპასუხოდ გამოუცხადეს ხალხს, მეფის მანიფესტში აღთქმულ შეღავათებს ნუ მიენდობით და მხოლოდ გარიბალდის, როგორც იტალიის ერთადერთი მხსნელის, იმედი გქონდეთო. ხალხსაც ამ უკანასკნელების უფრო სჯეროდა. მას არც სიხარული, არც უკმაყოფილება არ გამოუმელავნებია. ზარბაზნების გრიალმა და მეფის წყალობის მახარობელმა—სამფეროვანმა ბაირაღებმა, რომლებიც ყველა სახლებზე იყვნენ ამართული, ხალხზე ვერავითარი მოქმედება ვერ მოახდინა. მართლაც, რაც უნდა ჰქუა-ბეცი ყოფილიყო ადამიანი, მეფის ამ გვარ დაპირებებს მაინც ვერ დაიჯერებდა: ძველი წეს-რიგის მომხრეებს უმაღლესი ადგილები ეჭირათ, ღ, როგორც სჩანდა, იმათ გამოცვლას სრულიადაც არ უპირობდნენ; ძველებურად ყოველად ძლიერი, აღმასრულებელი უფლება, მოქალაქეებს მაინცა-დამაინც დიდად არაფრად ეთავაზიანებოდა, ასე რომ ხალხში უწყისობაც გამოიწვია. ძველ პოლიციას თავზარი დაეცა და თავს უშველა; მმართველმა აიოსამ საფრანგეთის გემს შეაფარა თავი. ქალაქი სამხედრო დროს შესაფერი წეს-რიგით იმართებოდა.

მაგრამ ამასაც არავინ უგდებდა ყურს, რადგანაც გაქცეული აიოსას ალაგას მმართველად ძველი ლიბერალი, ლიბორიო რომანო იყო დანიშნული. რავდენიმე მინისტრი სამსახურიდან გამოვიდა.

მაშინ დანარჩენმა მინისტრებმა იმ ცუდი შთაბეჭდილების გასაქრობლად, რომელიც სამინისტროს რიგიანი წევრების სამსახურიდან გამოსვლამ იქონია, მეფეს ორმოცდა მერვე წლის კონსტიტუციის გამოცხადება ურჩიეს, რადგანაც ახალის შემუშავების დრო აღარ იყო. მეფე დათანხმდა და ისე ჩქარობდა, რომ ძველი, ორმოცდა მერვე წლის დადგენილება პირდაპირ გადმოაბეჭდვინა, ხელის მოწერის გამოცვლაც კი დაავიწყდა, ასე რომ კონსტიტუცია განსვენებული მეფე ფერდინანდო II-ს სახელით იყო.

კონსტიტუციის ძალით ბეჭდური სიტყვის თავისუფლება იყო აღიარებული; მაშინათვე დაუწყეს გამოცემა რავდენიმე პატარ-პატარა გაზეთებს და ქუჩებში ჰყიდდნენ. მმართველობის მომხრე არც ერთი მათგანი არ იყო; ყველა დიდების გუნდრუქს უკმევდა გარიბალდის და იტალიის შეერთებას ვიქტორ-ემანუელის მმართველობის ქვეშ ესწრაფოდა.

კონსტიტუციის ძალით სატახტო ქალაქში ეროვნული ჯარი დაარსდა. ფრანჩესკო II-ს ამის წინააღმდეგობა არ შეეძლო, მაგრამ მის ხელის შემშლას ყოველის ღონით ცდილობდა: ნახევარ მილიონ მცხოვრებ ქალაქში მხოლოდ 5,000 ჯარისკაცი იყო დანიშნული. იგივე კონსტიტუცია პარლამენტს თხოულობდა. საზოგადო არჩევნები ათ მარიაშობისათვის იყო დანიშნული. ამომრჩევლები უბნებში ჩაწერას არა ჩქარობდნენ. „რისთვის? — ამბობდნენ ერთნი, — ათ მარიაშობისთვისმდინ გარიბალდი უთუოდ ნეპოლს იქნება და მაშინ მთელი ეს საქმეც გათავდება“. — „რის გულისათვის? — გაიძახოდნენ სხვები. — თუ გარიბალდი არ მოვიდა და ძველ მთავრობას ბოლო არ მოვლო, ამომრჩევლების სიებს სულ ადვილად არა საიმედო პირების სიებად გარდააქცევენ.“

ამ გვარად ბურბონის მართებლობას ყოველგარმა ცდამ ამაოდ ჩაუარა. საქმის მდგომარეობა კი თან და თან საშიში ხდებოდა. გარიბალდი სიცილიის აღმოსავლეთს უახლოვდებოდა და კალაბრიაში გადასვლის განზრახვას არა ჰშალავდა. ნეაპოლის ლაქარონები, — ხალხი ზარმაცი და უდარდელი ჩვეულებრივ დროს, მაგრამ გასაქირში მეტად მარჯვე, — სატახტო ქალაქის ქუჩებში გაიძახოდნენ: „აი გარიბალდიმ პალერმოში პურზედ და მაკარონზედ ფასი ერთბაშად ასწია; დროა, ნეაპოლსაც მოვიდეს და იგივე ჰქმნასო.“

ფრანჩესკო II-ის მდგომარეობა მეტად უიმედო იყო. ამ დროს მას მოულოდნელად გაუწოდა საშველად ხელი კავურმა, რასაც ის სრულიადაც არ მოიფიქრებდა.

მეფის მანიფესტის ერთ-ერთ მუხლად პიემონის მთავრობასთან მეგობრული შეკავშირების დაპირება იყო. ამ მიზნით გადასწყვიტეს გაეგზავნათ იქ ელჩებად მანნა და ეინსპირი; მათი მოვალეობა საფრთხილო იყო: მეგობრული კავშირი უნდა შეეკრათ იმ მთავრობასთან, რომელსაც კარგად ესმოდა, რომ ერთი პირის დაღებით ნეაპოლის მთელ სამფლობელოს სულ ადვილად გადაჰყლაპავდა. მაგრამ მეფე ფრანჩესკოს ელჩები კავურმა დიდის პატივისცემით მიიღო, რამაც ისანი მეტად გააკვირვა.

რას მოასწავებს ეს?

საქმე ის არის, რომ მთელ თავის მტრობისა და შუღლის მიუხედავად კავურს ფრანჩესკო მეორის მთავრობასთან საერთო ისა ჰქონდა, რომ ორივეს გარიბალდი სინსილას უწყვეტდა. კავურის ერთად-ერთი საგონებელი ნეაპოლის ოლქების პიემონის სამფლობელოებთან შეერთება იყო; მაგრამ მას უნდოდა შეერთება თვისი სადესპანო კრიმანქულებით და ოსტატობით მოეხდინა და არა იმ „სათოკეს“ შემწევობით, რომელიც მხოლოდ მის ღრმა აზროვან გეგმებს და ანგარიშებს ხელს უშლიდა. კავურმა ნეაპოლის სახახლეში არა ერთი ხრიკები დააგო, რომ სასახლის პატარა შინაური ამბოხება აეტეხა ნეაპოლში და ფრანჩესკო II-ს მაგიერად ვიქტორ-ემანუილი და-

ესეა. ამისთანა განზრახვის აღსასრულებლად დრო იყო საქართველოში და ამისათვის კი გარბაზლდის ძღვევა-მოსილი მოქმედების შეჩერება იყო საჭირო. ბურბონის მმართველობასაც ხომ ეს უნდოდა სულითა და გულით.

აი კავურმა მეფე ფრანჩესკოს ელჩები რად მიიღო ასე თავიანდაკ. რა უნდა მოეხდინათ ამ გასაოცარ მეკავშირეებს თავისი საერთო მიზნის მისმლწევად?

დაეგოთ ხრიკები თვით სიცილიაში გარბაზლდის წინააღმდეგ? კავურმა, დიდი ხანია, ეს საშუალება გამოსცადა; ჯერ კიდევ შუა თიბათვეში, ესე იგი ერთი თვის წინედ, მან გარბაზლდის კისერზე ორი კაცი მოახვია: პირველი, უფრო უდანაშაულო, მარკიზა ტორეარსა პალერმოს 13-ს მოვიდა; მეორე, მეტად გესლიანი, ლა-ფარინა თექვსმეტს გადმოხდა. გარბაზლდემ ორივე მეგობრულად მიიღო. ორივე სიცილიელები იყვნენ და მასთან გარდახვეწილები. გარბაზლდემ ტორეარსა მაშინვე მინისტრების კრებულთა პრეზიდენტად დანიშნა, მაგრამ ორივე გარბაზლდის ყველაზე უფრო ეწინააღმდეგებოდნენ, იმიტომ რომ სიცილიის პიემონტთან შეერთება უნდოდათ, — ტორეარსას ზოგიერთი პირობებით, ფარინას — სრულიად უპირობოდ. ამ გვარად მუშაობდნენ კავურის რამდენიმე სხვა წვრილმანი მომხრეები. ამ მუშაობის შედეგმა მალე იჩინა თავი.

ოც და სამ თიბათვეს პალერმოს საკრებულო ჰერცოგ ვარდურას მეთაურობით გარბაზლდისთან მოვიდა, რომ პალერმოს საპატიო მოქალაქის ხარისხი მიერთმიათ და სიცილიის ხალხის მაგიერ მადლობის შესხმა წაეკითხათ. ვარდურამ, როგორც ამალის მქვერ-მეტყველმა, სულ იმის შესახებ ილაპარაკა, რომ სიცილიას ვიქტორ-ემანუელის სამფლობელოსთან შეერთება სწყურიაო.

გარბაზლდემ, რომელსაც ლა-ფარინის გაიძვერაობა საყოფად მოსწყინდა, ამ შემთხვევით ისარგებლა, რომ თავისი აზრი შეერთების შესახებ გადაჭრით წარმოეთქვა; მას ორ-აზროვანი სიტყვები სძულდა და მითქმა-მოთქმის სამუდამოდ მოსპობა უნდოდა.

— მე ვიქტორ-ემანუელს ყოველთვის ერთად-ერთ მეფედ ვრაცხდი, — უპასუხა გარიბალდიმ, — რომელსაც თავისუფლების ქვეშ მთელი იტალიის გაერთება შეუძლია. ამ საქმის დაწყების დროს მე თითონ გავიძახოდი: იტალია და ვიქტორ-ემანუელი. პირდაპირ გეუბნებით: მე მოვედი, რომ მთელი იტალიისათვის ვიბრძოლო და არა მარტო სიცილიის გულისათვის.

სამშობლოს ყველა დაქსაქსული და დაწიოკებული ნაწილები უნდა შევავერთხორო. აი ჩემი ლაშქრობის მიზანი. სანამდის ეს არ განხორციელდება, არასფრით არ შეიძლება, როგერთი პროვინციის საქმე მთელი იტალიის საქმეს ჩამოვამორო, დღეს რომ მარტო ერთი სიცილია შევუერთოთ, კუნძულზე სხვები დაიწყებენ ბრძანებლობას და ბატონობას, მაშინ მე ჩემ დანიშნულებას ვერ შევასრულებ და მიზნის მიუხეველად უნდა თავი დავანებო.

კავური დამარცხდა, გარიბალდისთან აშკარა ბრძოლა, როდესაც მან ასე ნათლად გამოხატა თავისი აზრი, შეუძლებელი იყო, ტორეარსა და რავდენიმე კავურის მომხრე მინისტრი სამსახურიდან გამოვიდნენ. საღამოს მთელი ქალაქი ჰყვიროდა: „გაუმარჯოს დიქტატორს; მინისტრები არ გვინდა!“ ამგვარად კავურს არ შეეძლო, მეფე ფრანჩესკო II-ს ელჩები-სათვის სიცილიის საქმეში თვისი სამსახური გაეწია. მაგრამ კავურს ძალიან უნდოდა, რითიმე ელჩების გული მოეგო, რადგანაც ისინი თავის მეფის სახელით ჰპირდებოდნენ კუნძულიდან მეფის ჯარის წაყვანას და ფოლმარულად კუნძულის პიემონის მმართველობისათვის დათმობას. ამაზედ უკეთეს რამეს თვით კავურიც ვერ მოიგონებდა; მას უნდოდა, ყოველგვარ სადესპანო შეფერხებას გაჰქცეოდა, რაც ნაძალადევი შეერთების დროს შეუძლებელი იყო. ამ გარემოებას კი ის წმინდა და უდანაშაულო გამოჰყავდა: მეფე ფრანჩესკო თითონ აძლევს მას საჩუქრად კუნძულს, ის კი მხოლოდ საჩუქარს იღებს. ამას გარდა ეს გარემოება ნეაპოლის სასახლეში იმის ხრიკებს და ერთგულ მუშაობას უტყუარ გამარჯვებას უქაღდა. მაგრამ როგორ დაეყოლიებინა ის „სათოკე“? როგორ

აიძულებდა გარიბალდის ლაშქრობის ვაგრძელებისათვის თავი დაენებებინა და თავის საქმის დაბოლოება პიემონტის პირველი მინისტრის ბრძნულ მზრუნველობისათვის მიენდო? კავურმა მიჰმართა უკანასკნელ საშუალებას, რომელიც მას კიდევ დარჩენოდა. მან დაარწმუნა მეფე ვიქტორ-ემანუილი, საკუთარის ხელით გარიბალდისათვის წერილი მიეწერა.

მან მართლაც შემდეგი მისწერა:

„გენერალო! თქვენ იცით, რომ მე თქვენი ლაშქრობის მომხრე არ ვიყავი და მას სრულიად გარეშე პირსავეთ ვუყურებდი; მაგრამ მძიმე გარემოება, რომელშიაც ეხლა იტალია არის, მაიძულებს, პირდაპირ თქვენ მოგმართოთ. თუ ნეაპოლიტანის მეფე მთელ თავის ჯარს სიცილიას მოაშორებს, მის შესახებ ყოველ გვარ უფლებახე ხელს აიღებს და სიცილიელებს თავის სურვილისამებრ მმართველობის ამორჩევის ნებას მისცემს—მაშინ ჩემის ფიქრით ჩვენის მხრივ საუკეთესო იქნება, ნეაპოლიტანის სამეფოს წინააღმდეგ მტრული მოქმედება შევწყვიტოთ. თუ აღმოჩნდება, რომ თქვენ სხვა აზრისა ხართ, მე მაშინ ხელთ მაქვს სრული უფლება, ვიმოქმედო ისე, როგორც ჩემის აზრით უმჯობესი იქნება. და ყოველ გვარ განმარტებაზე ამ საგნის შესახებ ხელს ვიღებ?“ ამ წერილით კავურმა უკანასკნელად სცადა გარიბალდის შეჩერება. მასში დაფარული მუქარის აზრი ძალიან ნათელი დასანახი იყო და იტალიის ხალხის საყვარელი ბელადი მან ვერ გააჩერა.

გარიბალდემ უპასუხა.

— მეფეო! თქვენდამი პატივის ცემის და ერთგულების დამტკიცება, მგონია, არა მჭირია, მაგრამ მამულის ეხლანდელი მდგომარეობა ნებას არ მაძლევს, რომ თქვენს ბრძანებას დავემორჩილო, თუმცა სულითა და გულით მინდა. მე მომიხმო იტალიის ხალხის ხმან; სანამდის შესაძლებელი იყო, ვიცდიდი. ეხლა რომ შეეჩერდე, ამით ჩემს მოვალეობას და სამშობლოს განთავისუფლების წმიდა საქმეს ვუღალატებ. ნება მიბოძეთ, მეფეო, ამ გვარ შემთხვევაში არ დაგემორჩილოთ; რა წამსაც ჩემ მოწოდებას შევასრულებ: მამულის განთავისუფლებას და-

ვამთავრებ, მყისვე ჩემს მახვილს ჩაგაბარებთ და უკანასკნელ სულის აღმოფშვენამდე თქვენი მორჩილი ვიქნები.

ჯუშუბე გარიბალდი.“

ამ წერილის შემდეგ დიქტატორი ნეაპოლზე გალაშქრებას უფრო გულმოდგინედ მოემზადა. და შუა მარიამობისთვის 1860 წელს მესსინის სრუტეზე გადავიდა, რეჯიოს ახლოს, და ნაპირზე გადმოხდა.

მის ურიცხვ შეჯახებას და გამარჯვებას, იერიშებს, თავს დასხმას და მტრის დამარცხებას თავი დავანებოთ; გადავიდეთ პირდაპირ ნეაპოლის ახლოს ბრძოლის ველზე, სადაც მეფე ფრანჩესკომ მთელი თავისი ჯარი შეკრიბა, რომ ერთის ბრძოლით თავისი სეებედი გარდაეწყვიტა—ან ქვეყნის საუკეთესო კუთხის მეფედ დარჩენილიყო, ან უსახლ-კარო ღარიბად გამხდარიყო.

(დასასრული შემდეგ წიგნში)

დაქონებულნი

რომანო ბოდგანთა ცხოვრებიდან

ივ. ვაზოვისა

XI*)

მდეღვარება რადასა

რადა ჰაჯი როვოამასთან სცხოვრობდა. მაღალი, ტანადი და ლამაზი ქალი იყო. გულკეთილი და ფერმკრთალი სახე ჰქონდა, შავი თავიჩითი ეხურა, რომელიც მისს ფერის სიმკრთალეს უფრო აჩენდა. ჯერ სულ პატარა იყო, რომ დაობლდა. მას აქეთ ჰაჯი როვოამამ აიყვანა აღსაზრდელად და მასთან ერთად ერთს ჰერს ქვეშ სცხოვრობდა კარგა ხანს. მერე მისმა პატრონმა ქალმა თანაშემწედ გაიხადა, ესე იგი, სამოლოზნოდ დაუწყო მზადება და შავი ტანისამოსი ჩააცვა. უკანასკნელ ხანს რადა მასწავლებლად იყო,—საქალებო სასწავლებლის პირველ კლასში ასწავლიდა ბავშვებს და ამისთვის წლიურად ათას გროშს იღებდა.

რადა სულის შემხუთველ სენაკში იზრდებოდა. ყოველს მისს ნაბიჯს ბებერი ქორიკანა როვოამა თვალყურს ადევნებდა; ერთი თავისუფლად ამოსუნთქვა არ ახსოვდა ამ გულქვა დედაკაცის ხელში, რომელსაც თავისდღეში არ გამოუცდია სიტკბო დედობრივის წმიდა გრძნობისა. ჰაჯი-როვოამას ვერც კი წარ-

*) იხ. „შობებე“ 1898 წ. №№ XI და XII.

მოედგინა, თუ შესაძლებელი იყო უფრო ღმობიერად აღამიანურად მოქცეოდა რადას. მთელი მისი აზრი და გონება ჰორებსა და სხვის კილვას უნდებოდა და იმის დროც კი არა ჰქონდა შეენიშნა, რომ მისი მტარვალური ქცევა რადასათვის დღითი-დღე აუტანელი ხდებოდა; ვერ ამჩნევდა, რომ რადას რაც უფრო ეღვიძებოდა აღამიანურის ღირსების შეგნება, უფრო მეტის სიძულვილით იმსჯელებოდა მისდამი. ჩვენ უკვე დავინახეთ, რომ ჰაჯი როვოამა უბოდიშოდ იმსახურებდა რადას, უკვე დიდ ქალად ქცეულს, თავის ძმის იურდანის დღეობაზე.

უკანასკნელ დღეებში რადა ბევრს მეცადინეობდა შევირდებთან, ამიტომ რომ წლიურ ეგზამენების დღე ახლოვდებოდა. ბოლოს, ეს დღეც დადგა. დილა აღრიანა დაიწყეს სკოლაში მოწაფე ქალებმა და მათმა დედებმა დენა. ამ დღისათვის ყველანი პეპელებსავით დართულიყვნენ.

წირვა გამოვიდა და კვლავინდებურად ხალხით გაივსო სკოლა, რომ ყველას ენახა, ბავშვები როგორა სწავლობდნენ. კარები, სარკმლები და მასწავლებლის კათედრა ლამაზ გვირგვინებით მოერთოთ, ხოლო წმ. კირილეს და მეთოდეს ხატი ვარდებისა, სხვა სურნელოვან ყვავილებისა და ბზისა და ნაძვის მწვანე ტოტებისაგან გაკეთებულ მშვენიერ ჩარჩოში იყო ჩამული. ქალებმა მერხები დაიჭირეს, ხოლო დანარჩენი ადგილი—სტუმრებმა: უფრო საპატიო პირნი წინ დადგნენ, ზოგნი სკამებზე დასხდნენ კიდეცა. მათ შორის იყვნენ ჩვენი ნაცნობებიცა. რამდენსამე საპატიო სტუმარს კიდევ მოელოდნენ და იმათი სკამები ცარიელები იდგა.

რადა თავისს მოწაფეებს თავ-თავის აღაგასა სხამდა დარცხვნილი და თან ყველას დარიგებას აძლევდა. ეგზამენების მოლოდინში მისს სახეს მღელვარება ეტყობოდა, დიდი ჟუჟუნა თვალეი საუცხოვოდ ჰშვენოდა და ერთობ მისი ყურება მეტად საამო იყო. ლოყები ხან აუკვერდებოდა, ხან ისევ მკრთალი ფერი გადაჰკრავდა,—ეტყობოდა, რომ გული უფანცქალებდა. ჰგრძნობდა, ცნობის-მოყვარე სტუმრები სულ მე მიყურებნო

და რცხვენოდა, სითამამე ჰღალატობდა. მაგრამ უფროსმა მასწავლებელმა ლაპარაკი დაიწყო თუ არა, ხალხის ყურადღება მიიპყრო, მაშინ რაღასაც გულზე ეფონა და ხალხს უფრო თამამად შეხედა; რომ დაინახა, სტეფჩოვი არ არისო, საშინლად გაუხარდა და გათამამდა. სანამ უფროსი მასწავლებელი სიტყვას ამბობდა, მთელს დარბაზში სიჩუმე იყო გამეფებული.

ჯერ პირველ კლასელების გამოცდას შეუდგნენ. მასწავლებელ კლიმენტის გულკეთილმა და მშვიდობიანმა სახემ, მისმა ტკბილმა სიტყვებმა მოწაფე ქალები გაამხნევა. ქალების პასუხს რაღა ვაფაციცებით უგდებდა ყურს და, ერთი ბეწო რომ წაებორძიკნა რომელსამე, მაშინათვე უსიამოვნება აღებქდებოდა სახეზე. ქალების წკრაალა ხმებს, მათს ვარდისფერ ბაგე-ტუჩებს უნდა გადაეწყვიტნა რაღას ბედი და იღბალი. თავის ბრწყინვალე თვალებით ამხნევებდა, ღიმილით ათამამებდა და ასე იტყოდით, მზადაა, მთელი თვისი სული შთაბეროს ბავშვებს ამ ათრთოლებულ პაწაწა ტუჩებშიო.

კარებთან ხალხმა გაიწია და ორი დაგვიანებული სტუმრები შემოუშვა. ორივე ჩუმად დასხდნენ თავისს სკამებზე.

რაღამ აიხედა. ერთი მათგანი, უფროსი, ჩორბაჯი მიჩო იყო, სასწავლებლის მზრუნველი, ხოლო მეორე—კირიაკ სტეფჩოვი. მკრთალი ფერი გადაეფინა სახეზე რაღას. თავს ძალას ატანდა და ცდილობდა არ შეეხედნა ამ არა სასიამოვნო კაცისათვის, რომელიც აშინებდა და სირცხვილში აგდებდა.

კირიაკ სტეპჩოვმა თავი დაუკრა ზოგიერთს სტუმრებს, მხოლოდ სოკოლოვს, თავისს მეზობელს, არ მისცა სალამი. ექიმს იმისკენ არც კი მიუხედნია.

სტეფჩოვმა ფეხი ფეხზე გადაადო და ქედმაღლურად დაიწყო იქით-აქეთ ყურება. ბავშვების პასუხს ხეირიანად არც კი უგდებდა ყურს, უფრო ხალხისაკენ იყურებოდა, სადაც ლალკა იურდანოვისა ეგულებოდა. მხოლოდ ერთი-ორჯელ მრისხანედ და ზიზლით შეუბღვირა რაღას.

მასწავლებელმა კლიმენტმა ხელში წიგნი დაიჭირა, მივიდა მიხალაკი ალაფრანკასთან და უთხრა, ქალებს ჰკითხე რამეო.

მიხალაკიმ უარი სთქვა, მე ფრანგულიდან გამოვეცდი ბავშვებსაო. კლიმენტი მარჯვნივ მობრუნდა და ახლა სტეფნოვსა სთხოვა ბავშვებისათვის რამე ეკითხნა. სტეფნოვმა წიგნი გამოართვა და სკამი უფრო ახლო მიიდგა.

ხალხში ჩურჩული შეიქმნა. ყველამ კირიაკს დაუწყო ყურება. ბავშვებს ბოლგარეთის მოკლე ისტორიასა ჰკითხავდნენ. სტეპნოვმა წიგნი მაგიდაზე დასდო, თითი უშბლზე მოისვა, თითქო ჭკუა უნდა გაიღვიძოსო, და ხმა მაღლა რაღაცა ჰკითხა ბავშვს. ქალი ხმას არ იღებდა. მისი მრისხანე სახე გულს უხეტქავდა საცოდავს ბავშვს, ისე დაიბნა, რომ ისიც დაავიწყდა, რა ჰკითხა კირიაკმა და საცოდავად უყურებდა რაღას, თითქო შეველასა სთხოვსო. სტეფნოვმა კითხვა განიმეორა. ქალმა მაინც არ ამოიღო ხმა.

— წავიდეს, — გულცივად უთხრა კირიაკმა მასწავლებელს, — მეორეს გამოუძახეთ.

გამოვიდა მეორე ქალი, იმასაც ჰკითხა სტეფნოვმა; ქალს ესმოდა, რაც ჰკითხეს, მაგრამ ვერ მიხვდა და მუნჯსხვით გაჩერდა. სდუმდა ხალხიცა, რომელიც რაღაც უხერხულს მდგომარეობაში ჩავარდა და როგორღაც იტანჯებოდა. ქალი ხელფეხ შეკრულსავით იდგა; პაწაწუნა თვალებზე ცრემლები მოუგუბდა, მაგრამ ცრემლის გადმოგორებას კი ვერა ჰბედავდა. სტეფნოვმა ამრეზით შეხედა რაღას და ჩაილაპარაკა:

— ეტყობა, ძალიან გულაცრუებით უსწავლებიათ. ერთს კიდევ გამოუძახეთ. — რაღამ მიღეულის ხმით წარმოსთქვა ერთის ქალის სახელი. მესამე შაგირდმა სულ სხვა უპასუხა: სტეფნოვის კითხვა ვერ გაიგო.

სტეფნოვს ქალმა რაკი თვალებში შეატყო, არ მომიწონაო, ჯერ გაიკვირვა, მერე უიმედოდ მიიხედ-მოიხედა. სტეფნოვმა სხვა რამე ჰკითხა. მეორე კითხვაზე ქალმა სულ ვერაფერი უპასუხა. შიშმა სრულებით არია, გაფითრებული ტუჩები აუკანკალდა, ერთბაშად დაიღრიალა, გაიქცა და დედის გვერდით დაიმალა.

ყველანი შესწუხდნენ.

ხალხმა ველარ მოითმინა ასეთნაირად ტანჯვა საცოდავის ბავშვებისა და ჩოჩქოლი შეჰქმნა. გაოცებულნი მაყურებელნი ერთმანერთს უცქეროდნენ, თითქო ეკითხებიან: „რა ამბავიაო“?

ხელახლა სამარებრივი სიჩუმე ჩამოვარდა და ყველამ წინ დაიწყო ცქერა: აქამდე განზე მდგარი ბოიჩო ოგნიანოვი წინ წამოდგა, მიუბრუნდა სტეფჩოვს და მკვახედ და გაბედულად უთხრა:

— მოწყალეო ხელმწიფე, — პატივი არა მაქვს თქვენის ცნობისა, — მაგრამ მაპატივეთ: თქვენს ბუნდსა და განყენებულს კითხვებზე პასუხის მოცემა მეხუთე კლასის მოწაფესაც გაუჭირდებოდა. ბავშვები როგორ არ გეცოდებათ? — მერე მობრუნდა რადასაკენ და ჰკითხა: — ქალბატონო, ხომ მომცემთ ნებას მე ვკითხო? — ეს რომ უთხრა, ოგნიანოვმა სთხოვა გამოეძახნა ერთ იმ ქალთაგანისათვის, რომელნიც უკვე გამოაძახებინა სტეფჩოვმა.

ოგნიანოვმა ქალს იგივე ჰკითხა, რაც სტეფჩოვმა, მაგრამ ისე მოხერხებულადა ჰკითხა, რომ ქალმა მაშინათვე უპასუხა. ბავშვების დედებს გულზე მოეშვათ და მადლიერის თვალებით შეხედეს უცნობს კაცს. ყველა იმის სახელსა ჰკითხულობდა და ყველა იხსომებდა.

გამოუძახეს მეორე ჩაქრილ ბავშვსაც, იმანაც გვარიანად მიუგო. ამის შემდეგ, სტეფჩოვის მიერ დაშინებული ბავშვები გამხნვედნენ და ერთმანერთს არ აცდიდნენ, არა მე გავალ წინ და ეუპასუხებ ამ კეთილ კაცსაო, არა მეო.

რადას სიზმარში ეგონა თავისი თავი. საშინელი მდგომარეობა სამოთხის ნეტარებად შეეცვალა. სიხარულისაგან გული აუჩუყდა, თანაც უკვირდა, ამიტომ რომ ასეთს ბედნიერებას არც კი მოელოდდა და მადლიერის თვალებით უყურებდა ამ სულგრძელ ადამიანს, რომელიც ასეთის გაჭირვების დროს მიეშველა. რადა პირველადა ჰხედავდა კაცს, და ისიც უცნობს, რომელიც ასე ძმურად მოჰქცეოდა. „არა, ამ კაცზე როგორ

ამბობენ, ოსმალების ჯაშუშიაო? — გაიფიქრა რადამ. უხარულა, რომ ამ უცნობმა სტეფნოვი ქიასავით გასრისა და მის წინ მფარველ ანგელოზსავით იდგა. რადას გამარჯვებულად მიაჩნდა თავი. თავისსა და სხვის თვალში რადა ისევ ამაღლდა, ფასი დაედო, მედიდურად და ბედნიერად უყურებდა ყველას და ატყობდა, ყველანი მეგობრულად თანამგრძობენ, ყველას ვებრალებიო. არ იცოდა, როგორ გადაეხადნა მადლობა ამ კაცისათვის და მზად იყო სიხარულისაგან ეტირნა კიდევცა.

გამოუძახეს მესამე ქალსაც, რომელმაც სტეფნოვს ვერაფერი მიუგო. ოგნიანოვმა ჰკითხა: — რაინა, მითხარი, როცა ბოლგარელები მოინათლნენ და ქრისტიანობა მიიღეს, მეფედ ეინა ჰყავდათ? — ეს რომ უთხრა, ტკბილად შეხედა ბავშვის ჯერ ისევ ცრემლებისაგან დანამულ თვალებს. გოგონა ცოტათი დაფიქრდა, გააღო პატარა ტუჩები, და მოისმა წვრილი, მკაფიო და ტოროლას ხმასავით წკრიალა ხმა:

— ბოლგარეთის მეფემ ბორისმა მონათლა ყველა ბოლგარები.

— აბა ყოჩად, ბარაქალა! ახლა ის მითხარ, ბოლგარული ანბანი ვინ მოიგონა?

ამაზე პასუხის მიცემა ცოტათი ეძნელა გოგონას; დაფიქრდა, მერე პასუხის მიცემა მოინდომა და ისევ შედგა, — ყოყმობდა, ვუთხრა თუ არაო; შერცხვა.

— ჩვენებური ან, ბან, რაინა, პირველად ვინ დასწერა? — მიეშველა ოგნიანოვი.

გოგონას თვალები გაუბრწყინდა; ხმა არ ამოუღია ისე იდაყვამდე შიშველი ხელი მოწყალედ მოყურე წმ. კირილე და მეთოდეს ხატისაკენ გაიშვირა.

— ჰო, ჰო! წმ. კირილე და მეთოდემ, — უთხრეს რამდენიმამე კაცმა ერთად წინა რიგიდან.

— გაიხარდე, რაინა! წმიდა კირილე და მეთოდეს მადლმა დედოფლობა *) მოგანიჭოს, — მიადახა გულაჩვილებულმა და გახარებულმა მღვდელმა სტაფრომ.

*) ბოლგარებს ერთი დედოფალი ჰყავდათ, რომელსაც რაინა ერქვა.

— ბარაქალა, რაინა! ახლა წადი, გეყოფა! — უთხრა გონას ოგნიანოვმა.

გახარებული რაინა დედისაკენ გაიქცა. დედამაც ხელი მიხვია, მხურვალედ გულში ჩაიკრა და სახე დაუკოცნა.

ოგნიანოვს უნდოდა ისევ ხალხში გარეთულიყო და მასწავლებელ კლიმენტის, ის იყო, წიგნი გადასცა.

— ბატონო, ჩვენს სტანკასაც ჰკითხეთ რამე! — გააჩერა ჩორბაჯი მიჩომ. მის წინ იდგა ცოცხალი, ქერა თმიანი გოგონა და თამამად უყურებდა თვალებში. ოგნიანოვი გაჩერდა.

— სტანკა, რომელმა მეფემ განათავისუფლა ბოლგარები ბერძნების მონობისაგან?

— ოსმალების მონობისაგან ბოლგარები განათავისუფლან... — შეცდომითა სთქვა ქალმა. ჩორბაჯი მიჩომ სიტყვა გააწყვეტინა:

— სტანკა, გაჩერდი! შენა სთქვი, გენაცვალე, რომელმა მეფემ განათავისუფლა ბოლგარები ბერძნების მონობისაგან, ოსმალების მონობისაგან რომელი მეფე განათავისუფლებს, — ის ჩვენც ვიცით...

— რაც ღვთის განგებაა, უეჭველად ასრულდება! — სთქვა მღვდელმა სტავრომ.

ჩორბაჯი მიჩომ მიერ გულუბრყვილოდ ჩამატებულ სიტყვებზე ზოგიერთმა გულკეთილად გაიღიმეს. დარბაზში ჩურჩული შეიქმნა და სიცილი აუტყდათ.

სტანკამ კარგად ვერ გაიგო მამის ნათქვამი და ხმამაღლა უბასუხა:

— ბერძნების მონობისაგან ბოლგარები განათავისუფლან მეფე ასენმა, ხოლო ოსმალების მონობისაგან განათავისუფლებს რუსის მეფე ალექსანდრე!

სტანკის სიტყვების შემდეგ დარბაზში სამარისებური სიჩუმე ჩამოვარდა. ზოგთ შიში და გაოცება გამოეხატათ სახეზე. ყველამ მაშინალოურად რაღას დაუწყეს ყურება. რაღა

სულ გაწითლდა, აირია და თავი ძირს დახარა; მღვდელმთავრისაგან გული მძიმედ აუდიოდ-ჩაუდიოდა. ზოგი საყვედურის სახით უყურებდა, ზოგი კმაყოფილად, მაგრამ ყველანი კი რალაც უხერხულ მდგომარეობაში ჰგრძნობდნენ თავსა. ამ ნახევარ საათის წინ დამცირებულმა და შერცხვენილმა სტეფნოვმა ისევ აიმაღლა თავი და გამარჯვებულსავით დაიწყო ყურება. ყველამ იცოდა, რომ სტეფნოვი ძალიან დაახლოვებული იყო ბეისთან, აგრეთვე ისიც იცოდნენ, თუ რა ერთგული იყო ოსმალეებისა, ამიტომ, ცდილობდნენ მის სახეზე ამოეკითხნათ, რასაც ჰფიქრობდა. მართალია, პირველად ყველამ თანაუგრძნო რადასა და ოგნიანოვს, მაგრამ ეს თანაგრძნობა ახლა თანდათან გაჰქრა და ის კი არა, წყრომისა და ღრტვივნის ხმაც კი გაისმა ხალხში. სტეფნოვის მომხრენი ნიშნს უგებდნენ რადასა და ოგნიანოვს და ხმამაღლა აცხადებდნენ თავიანთ უკმაყოფილებასა, ხოლო მასწავლებლის მეგობრები მშობარეებსავით სდუმდნენ და ხმას არ იღებდნენ. მღვდელს სტავროს საშინლად შეეშინდა თავისის მოუფიქრებელის სიტყვებისა და გული-გულში მიწყალებე, ღმერთო“-ს ლოცვა დაიწყო. ქალები სულ ცეცხლს იკიდებდნენ. ყველაზე მეტად ჰაჯი როვოამა ჰკაპასობდა. ჯერ კიდევ სტეფნოვის ადრინდელი შერცხვენა არ დაჰვიწყნოდა და და ახლა კიდევ ასეთის ამბის მოწამე შეიქნა! ამიტომ, რომ გაეშვათ, რადასა და ოგნიანოვს შუაზე გაჰგლეჯდა. ოგნიანოვს ხმა-მაღლა დაუძახა, „მემამბოხე“ ხარო, ის კი დაავიწყდა, რომ ამ რამდენისამე დღის წინად ამავე კაცის შესახებ ყველას უთხრა, ოსმალეების ჯაშუში არისო. მაგრამ ამ ხალხში რადასი და ოგნიანოვის მომხრენიც ერივნენ. გინკა დიამანდიევმა პირდაპირ, მოაურიდებლად დაიყვირა:

— ნეტავ ვიცოდე, ასე რამ შეგაშინათ? ამ ქალმა ქრისტე ხომ არ აცვა ჯვარზე? სიმართლე სთქვა, სხვა ხომ არაფერი მეც ვამბობ, რომ ჩვენ მხოლოდ აღექსანდრე ხელმწიფე გაგვათავისუფლებს.

— ხმა ჩაიწყვიტე, შე ხატის გიჟო!— ჩურჩულით ეუბნებოდა ძალზე გულ-გახეთქილი დედა პატარა მოწაფე ქალისა.

სტანკა კი მთლად დაბნეული იდგა. მამისაგან და სხვა სტუმრებისაგან, ვინც ჩვენს სახლში დადიან, ყოველდღე ის მესმის, რაც ახლა აქა ვსთქვიო, და, ნეტავ, ვიცოდე, ასე უცნაურად რად დაიწყეს ჩურჩულიო?!

სტეფნოვი ადგა, ტანში გასწორდა, მერე მიუბრუნდა წინა რიგზე მჯდომთ და რიხით უთხრა:

— ბატონებო! აქ მისის დიდებულების სულთანის საწინააღმდეგო, სარეგოლიუციო აზრებს ავრცელებენ. არ შემოდლიან აქ დაერჩე და ამიტომ მიედივარ!..

ნენო პირონკოვი და ორი-სამი კიდევ სხვა უკან გაედევნენ სტეფნოვსა.

კოტა ხნის უკან ყველანი დამშვიდდნენ, — რა მოხდა ისეთი, რომ ამდენი ამბავი აესტეხეთო! „ბავშვს, — ამბობდნენ ზოგნი, — გამოუტყდელიობით, რავდენიმე უადგილო, თუმცა მართალი, სიტყვები წამოსცდა. მერე რა ეუყოთ?“ დარბაზში ისევ სიჩუმე ჩამოვარდა. ოგნიანოვს ისევ ალერსიანად დაუწყეს ყურება: მის მხარეზე იყვნენ ყველა დედები შევირდებისა და ყველა პატიოსანი სტუმრები, ასე რომ იმ დღის გმირი შეიქმნა.

ისევ განაგრძეს ბავშვების გამოცდა და წესი-რიგი ერთს წამსაც არ დარღვეულა. ბავშვებმა გამოცდის გათავებისას სიმღერა სთქვეს და ხალხი წავიდ-წამოვიდა.

როცა ოგნიანოვი რადასთან მივიდა გამოსამშვიდობებლად, ახალგაზდა მასწავლებელმა ქალმა აღელვებულის კილოთი უთხრა:

— სულითა და გულით გმადლობთ, ბატონო ოგნიანოვო, ჩემისა და ჩემის მოწაფეების მხრივ! თქვენი ამბავი ჩემს სიცოცხლეში არ დამავიწყდება. — და ქალმა თავის მშვენიერ და დიდრონ თვალების სხივები შეაფრქვია უმაწილ კაცსა.

— მე თვითონ ვიყავი ერთ დროს მასწავლებლად და იმიტომ მიგიხედით გაჭირვებას. მოგილოცავეთ გამარჯვებას, მშვენიერად გისწავლებიათ ბავშვებისათვის, — უთხრა ოგნიანოვმა და ქალს ხელი ჩამოართვა მაგრად.

ოგნიანოვი გავიდა. იმის წასვლის შემდეგ მასწავლებელ ქალთან სხვას ტუმრები მივიდნენ გამოსამწეიდობებლად, მაგრამ რაღა ვერავისა ხედავდა.

XII

ბოიჩო ოგნიანოვი

კრალიჩის ახალმა მეგობრებმა საზოგადო კრებაზე გარდასწყვიტეს, ამ ქალაქში იცხოვრე, ნურავის ნუ ემაღლები და ბოიჩო ოგნიანოვს დაგიძახებთ ყველანიო (ეს სახელი და გვარი დიაკვანმა ბიკენტიმ დაარქვა უცაბედად). ზოგი მეგობართაგანი ჯერ თანახმა არ იყო, ეშინოდა, მაგრამ ოგნიანოვმა ყოველი შიში გაუქარწყლა. ქალაქი ვიდინო აქედან შორსაა, ამბობდა ოგნიანოვი, იქ მარტო მარკო ივანოვი თუ-ღა დადის და სხვისგან ჩემს ამბავს ვერაფერს გაიკონებს და მით უფრო ვერაფერს დამინახავს იქაო: რვა წლის განმავლობაში დიარბეჭირის ციხეში ყოფნამ, ტანჯვამ, ცუდმა ჰაერმა უძროვოდ დამაბერა და სახე გამომიცვალა, ასე რომ ვერაფერს მიცნობსო. ციხეში ყოფნა და ტანჯვა-მწუხარებამ ოგნიანოვს გული არ გაუტეხა და ისევ ერთგულობდა იმ იდეიას, რომლისათვის ის იტანჯებოდა, პირიქით, ამ წვალების შემდეგ უფრო აღტაცებული იდეალისტი გახდა, თავდავიწყებამდე გამბედავი შეიქმნა, ბოლგარეთის სიყვარული ისე გაუძლიერდა, რომ მზად იყო უმეტესის ხალისით თავი გაეწირა მისი კეთილდღეობისათვის. ახლა ბოლგარეთში იმისთვის შემოვიდა, რომ მის განთავისუფლებისათვის ებრძოლნა, თავი დაედო. იმ კაცს, რომელიც ციხიდან გამოიქცა, რომელიც აქ მოგონილის სახელით სცხოვრობდა, რომელსაც არც ნათესავები ჰყავდა აქ, არც რამე სასაზოგადო დამოკიდებულება ჰქონდა მცხოვრებლებთან, რომელსაც ბედნიერის ცხოვრების იმედი არა ჰქონდა, რომელიც წამდაუწყუმ იმის შიშში უნდა ყოფილიყო, საცაა გამცემენ ან მიცნობენო, — ასეთ კაცს მარტო დიადის იდეის ზედკავლენით

შეეძლო ბოლგარეთში მისულიყო და მხოლოდ ამ იდეას შეეძლო აქ გაეჩერებინა იმის შემდეგ, რაც იმან ორი კაცი მოჰკლა. რა სარგებლობა უნდა მოეტანა აქ? რა ნიადაგზე უნდა ემოქმედნა? შეეძლო თუ არა გულისნადები აესრულებინა? თითონაც არ იცოდა. ოგნიანოვმა მხოლოდ ის იცოდა, რომ დიდი დაბრკოლება და ხიფათი მოელოდა.

მეგობრებს უნდოდათ აქაურები გაეცნოთ ოგნიანოვისათვის, მაგრამ ჰაჯი როვოამამ ხმა დაჰყარა მთელს ქალაქში, ეს კაცი ოსმალების ჯაშუშიაო, ასე რომ პირველ დღეებში ყველამ ზურგი შეაქცია. მაგრამ მისმა ვაჟაკურმა საქციელმა მოწაფეების გამოცდის დროს, როცა სტეფანოვმა იმდენი სიმდაბლე გამოიჩინა, ოგნიანოვს გული მოუგო ყველასი. ყველა იმასა ჰპატიობდა, როგორც უცხო და სასურველ სტუმარსა. მარკო ივანოვმა და მიჩო ბეიზედეტმა ურჩიეს, მასწავლებლობა იკისრე სკოლაში და ხალხი უფრო პატივით მოგეპყრობაო. ისიც დასთანხმდა. სკოლაში მის ამხანაგებად იყვნენ: კლიმენტი ბელჩევი—უფროსი მასწავლებელი, ფრანჩოვი, პოპოვი და გალობის მასწავლებელი სტეფანე მერდვენჯიევი, რომელიც ოსმალურ ენასაც ასწავლიდა ბავშვებს. კლიმენტ ბელჩევს რუსეთში ჰქონდა სემინარია გათავებული და, როგორც სემინარიელი, გულკეთილი, ცხოვრების უცოდინარი და აღტაცებული იყო; იმასთან მონასტრის წინამძღვარი დადიოდა და ისიც დერჟავინის ოდას „ღმერთს“ და ხომიაკოვის ლექსებს უკითხავდა. ბაი მარკო კი რუსეთის დიდების და ბონოპარტეს ისტორიას ათქმევინებდა. პოპოვი შფოთიანი და ფიცხი ყმაწვილი იყო, ერთს დროს ლევსკის მეგობრად ითვლებოდა. თავისს ახალს მეგობარს აღტაცებით დაუხვდა და მეტის-მეტად შეუყვარდა.

მხოლოდ მერდვენჯიევი არავის მოსწონდა. იმისთვის სძულდათ, რომ ოსმალური ენა და ოსმალები უყვარდა.

ოგნიანოვი საქალებო სკოლაშიაც ასწავლიდა და, მაშასადამე, რადას ყოველ-დღე ხედავდა.

დღე არ გაივლიდა, რომ თითო რამე სულიერი ღირსება არ აღმოეჩინა ამ ქალისა და თავისდა შეუმჩნეველად შეუყვარდა.

რა თქმა უნდა, რადსაც უყვარდა ოგნიანოვი.

ჯერ ისევ იმ დღეს, როცა ოგნიანოვი ისე მამაცურად გამოექომბა, რადა აღივსო იმ ქალურის მადლობის გრძნობითა, რომელიც მხოლოდ პირველ ხანშია მადლობა, მეორე დღეს კი მადლობა სიყვარულად იქცევა ხოლმე. საბრალო რადას მეტი-მეტად სწყუროდა ნაზი ალერსი და თანაგრძნობა და ოგნიანოვი რაკი გაიცნო, მხურვალე, წმინდისა და უსაზღვრო სიყვარულით შეიყვარა. ოგნიანოვი თვისთა იმედთა და ოცნებათა იდეალად წარმოუდგა; და, ამ ცხოველმყოფელის გრძნობის გავლენით, რადა დამშვენდა და გაიფურჩქნა მაისის ვარდსავით.

დიდი ხანი არ დასჭირებიათ ამ კეთილშობილ და უმანკო გულის პატრონ ახალგაზდებს, რომ ერთმანერთისთვის სიყვარული გამოეცხადებინათ. ყოველ-დღე, როცა რადას გამოემშვიდობებოდა, შინ ბედნიერი და უმეტესად მოხიბლული ბრუნდებოდა. ეს ახალი სიყვარული ქალისა მის გულში ჰყვოდა და სურნელებით ივსებოდა და ამ სიყვარულის გვერდით მოთავსებული იყო მეორე ძველი სიყვარული მისი ბოლგარეთის თავისუფლებისადმი.

მაგრამ ხშირად მისს გულს მწარე ფიქრები ჯანყ-ბურუსავით გადაეფინებოდა. იმასა ჰდარდობდა, ეს უმანკო არსება ჩემი გადამკიდე რა ბედს უნდა ეწიოსო? სად წავიყვანო? ორივე სად წავიდეთო? მე — ბრძოლის კაცი ვარ, ჩემი ბედი ბეწვზედა ჰკიდია, ათასი ხიფათი და დაეიდარაბა მოგველის — და ასეთს კაცს მწადია ამ საშინელს ეკლიანს გზაზე ვატარო უმანკო და მოსიყვარულე ბავშვი, რომელიც მხოლოდ ახლად იწყებს ცხოვრებას, ახლა თბება სიყვარულის მადლიანი სხივებითაო. ის ეძებს და ელის ბედნიერ ცხოვრებას, სიხარულისა და უდარდელ დღეებს; ახლა მე რა უფლებით უნდა ჩავყენო ეს ქალი იმავე დღეში, რა დღესაც ბედი მარტო მე მიმზადებსო?

არა, ყველაფერი უნდა ვუთხრა, თვალი უნდა ავუხილო, რომ იცოდეს, რა კაცი შეიყვარა, რა კაცთან უნდა იცხოვროსო. აი ეს ფიქრები სტანჯავდა ოგნიანოვსა და გადასწყვი-

ტა გულახდით ყველაფერი ეთქვა რადასათვის, რომ გულრიდან მძიმე ლოდი გადაჰგორებოდა.

— ოგნიანოვი რადასთან წავიდა. რაღა მონასტრიდან გამოვიდა და სასწავლებლის ერთ პატარა და ღარიბულად მოკრთულ ოთახში დადგა. ამ ოთახს ამშვენებდა მარტო მისი მდგმური.

— ოგნიანოვმა კარს ხელი ჰკრა და შიგ შევიდა.

— რაღა თვალცრემლიანის ღიმილით მიეგება.

— რაღა, გიტირნია? ე ცრემლები რაღა გაქვს, გენაცვა? — ეს რომ უთხრა, ყმაწვილმა თავზე მოჰკიდა ხელი და მის აკვერებულ ლოყებს ალერსი დაუწყო.

ქალმა თავი გაითავისუფლა მის ხელებისაგან და ცრემლები მოიწმინდა.

— მითხარი, რად გიტირნია? — ჰკითხა შეშინებულმა ვაჟმა.

— ქალბატონი როგოამა, ეს არის, ახლა გავიდა აქედან, — ნაწყვეტ-ნაწყვეტად უთხრა რადამ.

— შეუტრაცყოფა ხომ არ მოგაყენა ამ მონახონმა? კიდევ გაწვალა? მითხარი, გენაცვა, რა გაწყენინა... მოიცა, ეს ჩემი ლექსებია, ვის უთელნია ფეხებითა?

— იცი, ბოიჩო, ქალბატონმა როგოამამ წამართვა, იატაკზე დააგდო, ფეხებით ზედ შესდგა და სთელა. „მეამბოხეთა ლექსებია!“ — დაიკივლა და ისეთი საშინელი სახელები დაგიძახა... არ მეტირნა, მა რა მექნა?

— ოგნიანოვი გასერიოზდა.

— მერე ჩემ შესახებ რა საშინელი სიტყვები უნდა ეთქვა როგოამას?

— რა ვიცი, რეები არა სთქვა? მეამბოხეთა, გაილუკია, ავაზაკიაო... ღმერთო, ერთი ბეწო სიბრალოული არა აქვს ადამიანისა ამ ქალს!...

— ოგნიანოვმა დაფიქრებულის სახით შეხედა რადას — და უთხრა:

— ყური დამიგდე, რაღა, ჩვენ დავმეგობრდით, მაგრამ ერთმანეთს კი ჯერ კარგად არ ვიცნობთ, ანუ, უკეთ, შენ

არ მიცნობ... ეს ჩემი ბრალია... მითხარი, გვეყვარებოდნით თუ არა, მართლა ისეთი კაცი რომ ვიყვე, როგორც შენთვის უთქვამთ?

— ამას ნუ მკითხავ, ბოიჩო. მე შენ კარგად გიცნობ, მეტი-მეტი კეთილშობილი კაცი ხარ; მეც ამისთვის მიყვარხარ.— ქალი ბავშვსავეთ შემოეხვია კისერზე და თვალებში დაუწყა ცქერა.

ოგნიანოვმა მწარედ გაიღიმა, გული აუჩვილა რაღას გულუბრყვილო ნდობამ.

— შენც მიცნობ, ჩემო კარგო! თორემ ერთმანერთი არ გვეყვარებოდა,— ჩურჩულთ ეუბნებოდა რაღა და თავის დიდრონს თვალებს არ აშორებდა.

ოგნიანოვმა ნაზად აკოცა და უთხრა:

— ჩემო რადიკო, მე მინდა პატიოსანის კაცის სახელი მერქვას, როგორც შენ მეძახი, და ამიტომ უნდა გაგიმჯღავნოს ის საიდუმლოება, რომელიც შენ არ იცი. მართალია, სიყვარული ნებას არ მაძლევს რამე გაწყენინო, მაგრამ სინიღის სულ სხვას მეუბნება. შენ უნდა იცოდე, რა კაცთან იქერსაქმესა... მე ნება არა მაქვს კიდევ ჩუმად ვიყვე...

— მითხარი ყველაფერი, დაესხდეთ,— უთხრს შემკრთაღმა რაღამ.

ოგნიანოვმა ქალი დასვა და თვითონაც გვერდით მოუჯდა.

— რადიკო, ჰაჯი როგოამას უთქვამს, რომ მემამოხე ვარ. იმან არ იცის, მე მართლა მემამოხე ვარ, თუ არა, მაგრამ ყველა ახალგაზღვასა და პატიოსან კაცს ის მემამოხეს ეძახის.

— ჰო, ჰო, ბოიჩო, როგოამა მეტად ბოროტი დედაკაცია,— აჩქარებულად უთხრა რაღამ.

— იმან არ იცის, მაგრამ მე მართლაც მემამოხე ვარ. რაღამ გაოცებულის სახით შეხედა.

— ჰო, რაღა, მემამოხე ვარ და მართო სიტყვით კი არა, საქმითაც. მე მინდა ხალხი ასაჯანყებლად მოვამზადო.

ოგნიანოვი გაჩუმდა. ქალმა არაფერი უთხრა.

— მე მინდა აჯანყების დროშა გაზაფხულზე აეფრიალო.
 ამ ქალაქში იმიტომა ვცხოვრობ.

რაღა ხმას არ იღებდა.

— ეს არის ჩემი მომავალი, საშინელია და ბევრი ხიფათი მომეღლის...

რაღა არეული უყურებდა ყმაწვილს, მაგრამ არაფერი უთხრა. ოგნიანოვი ჰფიქრობდა, რაკი ასე ცივად მიყურებს და ხმას არ იღებს, ეს არის, უნდა უარი მიიხრას სიყვარულზედაო. ყოველ სიტყვაზე ამ ქალის სიყვარული უჭრებოდა. თავის თავს ძალა დაატანა და განაგრძო თავისი აღსარება.

— აი ჩემი მომავალი. ახლა ჩემს წარსულ ცხოვრებასაც გაგაცნობ.

რადამ შეშინებული თვალები ისარივით დააშტერა.

— წარსული ცხოვრება უფრო საშინელია, თავგადასავლიანია. იცოდე, რომ პოლიტიკურ დანაშაულისათვის რვა წლის განმავლობაში აზიის ციხეში ვიყავ დამწყვდეული; მერე დიარბეჭირიდან გამოვიქეცი, რაღა!

რაღა უარესად აირია.

— მითხარი, რაღა, მონოზანმა ესეც გითხრა?

— არ ვიცი, — მოჭრით უპასუხა ქალმა.

ოგნიანოვი ერთს წუთს გაჩუმდა, მწარედ დაფიქრდა, მერე განაძრო:

— როგოამამ ავაზაკი და კაცის-მკვლელი დამიძახა!.. იმან არ იცის ჩემი ამბავი; უწინ ჯაშუშს მეძახდა. მაგრამ ყური მიგდე...

ამ ხელად რადამ იგრძნო, რაღაც ამაზე უსაშინელესი უნდა მოვისმინოვო და გაფითრდა.

— ყური მიგდე. მე ორი კაცი მოვკალი ამ ცოტა ხნის წინად!

რაღა უნებურად მოერიდა.

ოგნიანოვმა ვერ გაჰბედა, პირდაპირ შეეხედნა; პირი კედლისაკენ ჰქონდა მიბრუნებული და ისე ლაპარაკობდა. გული უფანცქალებდა, თითქო რკინის გაზი შემოუჭირესო.

— დიდ, მე ორი ოსმლო მოეკალი; მე, რომელსაც კი-
 სათვის ფეხი არ დამიდგამს... მე უნდა მომეკლა ორივე, ამიტომ
 რომ ჩემს თვალწინ უსულღმერთოდ ნამუსი უნდოდათ აეხადნათ
 პატარა ქალისათვის. მისს მამას ხელ-ფეხი შეუკრეს და იმასაც
 უნდა ეყურებინა თავის გაუპატიურებისათვის. დიად, მე კაცის-
 მკვლედი ვარ, მე ხელახლა დიარბეჭირი ან სახრჩობელა მო-
 მელის.

რადა მობრუნდა და როგორღაც უცნაურის სახით შეხედა.

— სთქვი, სთქვი.—ჩურჩულით უთხრა ქალმა.

— ახლა ყველაფერი იცი... მე ყველაფერი გითხარი,—
 უბასუხა ოგნიანოვმა.

ბოიჩო მოემზადა მოესმინა ქალისაგან საშინელი სიტყვე-
 ბი სიყვარულის უარყოფისა.

რადამ ყელზე შემოარკალა ხელები...

— შენ ჩემი ხარ, უკეთილშობილესო ადამიანო,—წამოი-
 ძახა ქალმა.—შენ გმირი ხარ, გენაცვა...

XIII

საყვარლების შეერა

კიბიდან მძიმე ნაბიჯების ხმა მოისმა და ხის ძველმა შენო-
 ბამ ხანხარი დაიწყა.

ბოიჩომ ყური დაუგდო და სთქვა:

— ექიმის სიარულსა ჰგავს.

რადა სარკმელს მიჰვარდა და გახურებული სახე უშუას
 მიაღო, რომ თავის მღელვარება დაეფარა.

ექიმი ჩვეულებისამებრ, დიდის ამბითა და ხმაურობით
 შემოჰგორდა.

— წაიკითხეთ,—დაიძახა სოკოლოვმა და ოგნიანოვს რა-
 ლაც წიგნაკი გადასცა,—ცეცხლია, ძმაო, ნამდვილი ცეცხლია.
 კაცი გაგჟღდება!.. ნეტავი, მაჩვენა ამის დამწერის ოქროს
 ხელები, რომ ვემთხვიო!

ოგნიანოვმა წიგნაკი გადაშალა. რუმინიაში მყოფ ბოლგარელ ემიგრანტების გამოცემული იყო. როგორც უმრავლესობა ასეთის წიგნებისა, არც ეს იყო მაინც-და-მაინც დიდის ჭკუით დაწერილი. საესე იყო პატრიოტულ გაცვეთილ ფრაზებითა, ცარიელ რიტორიკითა, ოსმალებს აგინებდნენ და ხალხს მათ წინააღმდეგ გასალაშქრებლად აქეზებდნენ. მაგრამ სწორედ ამისთვის აღელვებდა ასეთი წიგნები ბოლგარელ მკითხველებს, რომელნიც მოწყურებულნი იყვნენ თავისუფლად გამოთქმულ სიტყვების გაგონებასა. ფურცლები დაჭმუჭნილი, გასვრილი, დაცვეთილი ჰქონდა წიგნსა, ეტყობოდა, რომ წიგნი ასზე მეტს წაუკითხავს და ათასზე მეტისათვის სულიერი საზრდო მიუწოდებია.

სოკოლოვს თავბრუ ეხვეოდა ამ წიგნის შინაარსისაგან. თითონ ოგნიანოვიც, რომელიც სოკოლოვზე მეტად განვითარებული იყო, მოჰხიბლა წიგნმა და თვალს ვერ აშორებდა. ექიმი შურით უყურებდა ოგნიანოვს და სულწასულსავით წიგნს ხელიდანა ჰკლევდა.

— მოიცა, წაგიკითხავ! — და ხმამაღლა დაიწყო კითხვა. ხმას თანდათან უმაღლვებდა, მარცხენა ხელით ჰაერს აპობდა, ყოველ მძლავრ სიტყვაზე ფეხს ატყაპუნებდა და გაალმასებულს თვალეზს რადასა და ბოიჩოს აშტერებდა. ორსავე ტკბილი და საამო მღელვარება სოკოლოვის მეომრულ აღტაცებით შეეცვალა. ოთახი და მთელი სასწაელვებელი ჰქუხდა მისის ხმისაგან, რომელმაც უმწვერვალეს წერტილს მიაღწია. წიგნაკი გრძელის ლექსით თავდებოდა და სოკოლოვი ბოლოს იმ ადგილამდე ჩავიდა. აქ კი, აკანკალებული გაჩერდა, ოფლი წურწურით ჩამოსდიოდა. მერე მიუბრუნდა ოგნიანოვს და უთხრა:

— ცეცხლია, ძმაო, ცეცხლი! აჰანდღე, ახლა დანარჩენი შენ წაიკითხე... მე დავიღალე... არა, აქეთ მოიტა, ლექსებს შენ ისე ჰკითხულობ, როგორც მღვდელი სტავრო „მამაო ჩვენო“-სა კითხულობს ხოლმე, მადას დამიკარგავ. შენ წაიკითხე, რადკა!...

— გამომართვი, რადა, შენ კარგად ჰკითხულობ! — უთხრა ოგნიანოვმა.

ქალმა კითხვა დაიწყო.

ლექსი პროზასა ჰგავდა, აქაც სიტყვების რახა-რუხი იყო, ნიჭი სრულებით არ ეტყობოდა მის დამწერსა. მაგრამ რაღას წკრიალა ხმამ და მღვღვარებამ ლექსი გაალაზათიანა.

ექიმი ხარბად ისმენდა ყოველ სიტყვასა და იატაკზე ძალუმად ფეხს ატყაპუნებდა. ყველაზე მეტად საინტერესო ადგილის კითხვის დროს კარი ერთბაშად შემოიღო და შემოვიდა მონასტრის მსახური ქალი.

— მე მეძახდით?

ექიმმა მრისხანედ შეხვდა, გააგლო ოთახიდან სიტყვაც არ უთხრა ისე და ძალუმად კარი მიახეთქა. საბრალო დედაკაცი, რომელიც ძირს სცხოვრობდა, დარცხვენილი ჩამოვიდა ოთახში და თავის შვილებს შეუტია, გაჩუმდით, ჩვენი მასწავლებელი ქალი ექიმსა და მასწავლებელს წიგნს ასწავლისო.

ის იყო, ოთახიდან დედაკაცი გავიდა, ოთახის კარი ისევ დააკაკუნეს.

— ეგ ვილა ოხერია?—საშინლად დაიღრიალა ექიმმა.—წავიდე, საკმლიდან გადავისროლო, ვილაც არის!—და კარი გააღო.

შემოვიდა პატარა ქალი და წერილი შემოიტანა.

— ვისთან არის?—ჰკითხა უკმეხად ექიმმა.

ქალი რაღასთან მივიდა და წერილი გადასცა.

რადამ დახვდა უცნობის ხელით დაწერილს ადრესს, გაცემით გახსნა ჩალათა და დაიწყო კითხვა. ბოიჩო შემკრთალის სახით უყურებდა. შენიშნა, რომ რაღა წამოწითლდა და ღიმი შეუთამშლა ტუჩებზე,

— ვინა გწერს?—ჰკითხა ბოიჩომ.

— აჰანდე, წაიკითხე!

ბოიჩომ წერილი გამოართვა და შემდეგი წაიკითხა:

„ჩემო მშვენიერო ქალბატონო! მაპატიე, რომ ვკადნიერდები და ამ წერილსა გწერთ. თუმცა ჩვენ ერთმანერთს არ ვიცნობთ და მე პატივი არა მქონდა გაგცნობოდით, მაგრამ, ჰოი, მშვენიერო ქალბატონო, მე მთელი ღღე და ღამე გონე-

ბიდან არა მშორდებით, სულ თქვენს ფიქრში გახლავართ და ჩემი ნაზი გული თქვენსკენ მიისწრაფვის, ვითარცა მაისის ყვავილი მზისაკენ მიისწრაფვის.

„ზიზღით პირს ნუ შეაბრუნებთ ამ წერილს, რომელიც დამაწერიხა თქვენდამი აღზნებულმა სიყვარულმა. თქვენმა მშვენიერმა თვალებმა ლახვარივით განგმირეს გული ჩემი. ვაგლახ მე! ვაგლახ მე! ვბედავ მოგახსენოთ, რომ ეკკლესიაშია ცკი, ამ ღეთის ტაძარში, როცა „რომელი ქერუბიმთასა“-ს ვგალობ, თქვენს მშვენიერს სახეს ნოტებ შორისა ვკვრეტ; ჩემი ხმა ეკკლესიაშია, მაგრამ ჩემი აზრი ფარვანასავით თავს დასტრიალებს თქვენს მშვენიერს სახესა და ცდილობს დაადგას სამოთხის გვირგვინი. მაპატივეთ, უნდა გაგიმუღავენოთ ჩემის სულის კანდიერება და გულის სისუსტე, ვითარცა მოძღვარს. მზადა ვარ ჩემი სიცოცხლე თქვენ შემოგწიროთ და თქვენს სიყვარულს თავი ჩემი ვანაცვალო. ახლაც კი, როგორც თქვენი გულწრფელი მეგობარი, მზადა ვარ თავი შევსწირო თქვენთვის; ამიტომ, მოგახსენებთ, ფრთხილად ბრძანდებოდეთ როგორც ლაპარაკში, ისე ქცევაში თქვენს ნაცნობ ოგნიანოვთან,—ის საკუგო კატაბ (ესე იგი, ჯაშუშია!!!). ეს მათქმევინა თქვენთვის ჩემმა წმინდა სიყვარულმა. რათა უფრო დაგიმტკიცოთ ჩემი სიყვარული, მე მზად გახლავართ დაგასწავლოთ არმოდიუს პაპარიგოპულოს ახალი სიმღერა და ამისათვის, თქვენის კეთილშობილურის თვალებით შემოხედვის გარდა, არაერთარ სასყიდელსა ვთხოვთ. ჩემს თავს ვანუგეშებ, რომ თქვენ სასურველ წერილს მომწერავთ და ჩემს ნაზს გულს არ დაღუპავთ და სასოს არ წარუკვეთთ...

„მარადის თქვენი მონა-მოსამსახურე

„სტეფანე ხ. დ. მერდვენჯიევი“.

ბოიჩომ საშინლად გადიხარხარა.

— ვერა ხედავთ იმ მერდვენჯიევსა! რა საშინელი მეტოქე შყოლია, რადა, მე კი არაფერი ვიცოდი! მე მიკვირს, ამ სუ-

ლელმა ასეთი წერილი როგორ დაბლაჯნა! მიწერ-მოწერის წიგნში უნდა ჩავიხედო და გავიგო, საიდან მოიპარა.

რადამ სიცილით ნაკუწ-ნაკუწად აქცია წერილი.

— რაღა ხევ? პასუხი მისწერე! — წამოიძახა სოკო-ლოვმა.

— რა პასუხი უნდა მივსწერო?

— მისწერე: „ო-ო-ო, ტკბილ ხმიანო ბუღბუღლო! ო-ო-ო, იადონო! ო-ო-ო, ნაზის გულის ჩიტო! მე ფრიადი პატივი მქონდა დღეს, ექვს საათზე“, — განაგრძო სოკოლოვმა და საათს დახედა, მერე ოგნიანოვს მიუბრუნდა:

— ხომ ხედავ, რა საზიზღარი რამ არის, ეს წუწკი ესა! რა თავ-ლათ დასხმული ინტრიგანია! გესმის, ოგნიანოვი კი ჯაშუშიაო? მომილოცავს! შენს ალაგას რომ ვიყვე, ისეთ ლა-ზათიან სილას გავაწნავდი...

— კარგია, გეყოფა! სულელს რა უნდა მოსთხოვო!

— არა, არა, გაიძვერები კი არ უნდა გვეზიზღებოდეს, უნდა დავსაჯოთ ხოლმე. მე მიმიშვი! — უთხრა ექიმმა რისხვის კილოთი...

— კარგია, თავი დაანებე! ტალახში ქვა არ უნდა ისრო-ლო, გაისვრები...

— აა, დამაცა! — დაიძახა ექიმმა და თავზე იტაცა ხელი, თითქო რაღაც აზრმა გაუელვა და უნდა დაიჭიროსო.

— რა იყო?

— დამაცა! — და ექიმმა საშინლად გადიხარხარა.

ოგნიანოვი გაოცებული უყურებდა.

— არაფერი, არაფერი... მშვიდობით... არ დაგავიწყდეს: ხეალ დილას სილისტრიის ველზე უნდა წავიდეთ.

— კიდევ რა მოგაგონდა?

— კიდევ ვნახავთ ერთმანერთს, მშვიდობით, მშვიდობით! — და ექიმი საჩქაროდ გავიდა.

სოკოლოვი თავისს სახლში წავიდა და ქალურის ხელით შემდეგის შინაარსის წერილი მისწერა მერდფნჯივს:

„გმადლობთ. წერილით პასუხის მოწერა უხერხულად მაჩნია. ხვალ საღამოს დედაბერ იაკიმიჩინას ბაღში გელით. კიშკარი დაკეტილი არ იქმნება.—ახ! ახ!“

„თქვენი ნაცნობი“

28 ენკენისთვის 1875 წელს.

მერდვენჯიევი დანიშნულ ალაგას მოვიდა საყვარელთან შესაყრელად. მაგრამ, რაღას მაგივრად, საშინელის ღრიალით მიეგება სოკოლოვის დათვი კლეოპატრა, რომელიც პატრონმა მოიყვანა მის სახლის გვერდით მდებარე ბაღში და ერთს კუთხეში დააბა.

XIV

სიღისტრიას მინდორი

ეს სახელი ერქვა ერთს მშენებელს, მონასტრის ველზე მდებარე მწვანე მინდორს. თავისის ადგილმდებარეობის წყალობით ამ მინდორს, მიუხედავად იმისა, რომ უკვე შემოდგომა იყო, მწვანე სამოსელი ისევ შერჩენოდა და ადამიანს კუნძულ კალისპოს აგონებდა, სადაც, როგორც ვუწყით, სულმულამ გაზაფხულია ხოლმე. მდინარის გაღმა მაღალი მოსხლეტილი კლდეები თეთრად გამოიყურებოდა, ნიაღვრებისაგან გვერდები საშინლად დაჰსეროდა და ჩამოჰრეცხოდა. საოცრად გრილოდა და ჰშვენოდა ამ პოეტურს კუთხეში.

იმ დროს, რა დროის ამბავსაც ჩვენა ვწერთ, აქ მოქეიფე ხალხი იყრიდა თავსა. და ცოტანიც არ იყვნენ.

სოკოლოვი და ოგნიანოვი რომ მოვიდნენ, სილიტრიის მინდორზე უკვე მოეყარათ თავი მოქეიფეთა და ხმაურობდნენ. მათს შორის იყვნენ: ნიკოლაი ნეტკოვიჩი, განვითარებული და კეთილშობილურის აზრების ყმაწვილი კაცი; კანდოვი, სტუდენტი რუსეთის ერთ-ერთ უნივერსიტეტისა, ავადმყოფი და ბოლგარეთში მოსარჩენად მოსული, მეტად განვითარებული,

მაგრამ უმწერვალესი იდეოლოგი; ბატონი ფრატიუ; პოპოვი, აღტაცებული პატრიოტი; მღვდელი დიმიო, ისიც პატრიოტი და ლოთი; იყო აგრეთვე ბრმა კოლჩო. კოლჩო თითქმის სულ ყმაწვილი იყო, თვალთ აკლდა, სახე დატანჯული, მაგრამ გამომეტყველი ჰქონდა. სალამურს მშვენწერად უკრავდა, მთელი ბოლგარეთი შემოვლილი ჰქონდა თავის სალამურით, მხიარული ამხანაგი იყო, ოხუნჯი და ამიტომ უმაგისოდ ლხინი და ქეიფი არსად იმართებოდა.

სუფრა მწვანეზე იყო გაშლილი. მინდორს ცივი პატარა მდინარე ჩაუდიოდა და შიგ იდგა გასაცვივებლად ორი ჩარეკა ღვინო, ერთი თეთრი და მეორე წითელი. იქვე, რამდენისამე ნაბიჯის მანძილზე, ბოშები იდგნენ და, რაც ხმა ჰქონდათ, ოსმალურ სიმღერებს გაჰკივოდნენ. ორის დაირის ხმა მათს სიმღერას უერთდებოდა. ყველანი მეტად მხიარულად იყვნენ. სადღეგრძელო სადღეგრძელოს მოსდევდა და ყველანი, მაშინდელ ჩვეულების თანახმად, ღვინოს ჯდომელა ჰსვამდნენ.

პირველი სადღეგრძელო ილია ლიუბოპიტინი წარმოსთქვა.

— ეს, ძმებო, ვისაც რა უნდოდეს, ღმერთმა მისცეს; ვისაც ჩვენი ცუდი უნდოდეს, ღმერთმა ნუ გაახაროს! ჩვენს მტერსა და მოძულეს სიავის მეტი სიკეთე არ შეახვედროს ღმერთმა...

ეს რომ სთქვა, ყველამ შელრიალა და ისე დასცალეს ფიალები.

— ჩვენს სუფრას გაუმარჯოს! — წამოიძახა ფრანგოვმა.

— ეს ღმერთმა გაუმარჯოს სილისტრიის მინდორს და მისს თაყვანის-მცემლებს, — წარმოსთქვა მღვდელმა დიმიომ.

პოპოვმა ფაღა აიღო ხელში და წამოიძახა:

— ძმებო, ეს ღმერთმა გაუმარჯოს ბალკანეთის ლომს. *)

— მუსიკა, ის-ის იყო წყნარდებოდა, მაგრამ ამ სადღეგრძელოზე ისევ დაუკრა. ბ-ნი ფრატიუ, რომელსაც ჯერ კიდევ არ წარმოეთქვა სადღეგრძელო, ადგა, ბოშები გააჩუმა, მიიხედ-

*) ბოლგარეთის ღერბი ლომის სახისაა.

მოიხედა, ხელში ფიალა აიღო და აღტაცებულის სახით წარ-
მოსთქვა:

— ბატონებო, მე ვსვამ ბოლგარეთის თავისუფლების სა-
დღეგრძელოს! გაუმარჯოს! — და თავისი ფიალა დასცალა.
ამხანაგებმა კარგად ვერ გაიგეს მისი ნათქვამი, რაკი იმის აღ-
ტაცებულს სახეს უყურებდნენ, ეკონათ, სიტყვა აქვს სათქმე-
ლიო და ფიალა არც-ერთმა არ დაცალა. ფრატიუს გაუკვირდა,
რატომ არ თანამიგრძნესო და დარცხვენილი დაჯდა.

— რა უნდა გეთქვას? — ცივად ჰკითხა კანდოვმა, რო-
მელიც ფრატიუს პირდაპირ იჯდა. ფრატიუმ კოპები შეიკრა.

— მე მგონია, საკმაოდ ნათლად ვთქვი: მე ბოლგარეთის
თავისუფლების სადღეგრძელო დავლიც. — ეს სიტყვები ფრატიუმ
ჩუმიად წარმოსთქვა და თან უნდოდ იყურებოდა ბოშებისაკენ.

— რას ეძახით თქვენ თავისუფლებას? — ისევე ჰკითხა სტუ-
დენტმა.

სოკოლოვი მობრუნდა:

— მე კი მგონია, რომ ბოლგარეთის მონობის სადღეგრძე-
ლო უნდა დავლიოთ, ამიტომ რომ ბოლგარეთის თავისუფლება
არსად არის.

— არ არის, მაგრამ ჩვენ გავაჩნთ, ჩემო კარგო.

— აბა, როგორ გავაჩნთ?

— ლოთობით, — წამოიძახა ვილამაც დაცინვის კილოთი.

— არა, ბრძოლით! — უპასუხა აღელვებულმა ფრატიუმ.

— ფრატიუ, გონს მოდი: ხარს რქებით აბამენ, და კაცს —
ენით, — უთხრა დაცინვით ილია ლიუბოვიტინი.

— აგრეთვე სატევრითაც, ბატონებო! — დაიძახა ბრაზისა-
გან ანთებულმა ფრატიუმ და მუშტი გააკეთა.

— თუ აგრეა, მაშ გაუმარჯოს სატევარს, დამონებულთა
მსხნელს! — წამოიძახა ოგნიანოვმა და ფიალა აიღო ხელში.

მისმა ნათქვამმა ელექტრონსავით დაუარა ყველას ტანში.

— აგუშ, — დაუძახა ვილამაც, — აბა დაუქარით: „ეძება
ამაყმა ნიკიფორემ“. ეს სიმღერა მაშინდელი ბოლგარული
მარსელიოზა იყო.

ფრატუმ უშველებელს დანას დაავლო ხელი და აქეთ-იქით დაიწყო ქნევა. ეს მოქნეული დანა წითელ ღვინით სავსე ჭიქას მოხვდა და ღვინო ფრატის საზაფხულო ტანისამოსზე გადაედგარა.

— მუტრუკო! — დაუყვირა ფრატუმ ყმაწვილს, რომელსაც ეს საბედისწერო ჭიქა დაედგა სუფრაზე.

— ბატონო ფრატო, ნუ სჯავრობ, — უთხრა მღვდელმა დიმიტომ, — იმიტომ რომ საცა ომობენ, იქ მსხვერპლიც უნდა იყოს.

ამ დროს ყველა საშინლად ჰყვიროდა და ერთმანერთს ყურს არავინ უგდებდა. მუზიკამ რაღაც ოსმალური მარში დაუკრა და დაირას ბრახა-ბრუხი აუტეხეს.

როგორც იყო, მუსიკა შესწყდა და სიჩუმე ჩამოვარდა. ბრმამ სალამურზე დაუკრა და არემარეს საუცხოვო, ტკბილი ხმა მოეფინა.

ბრმა ერთხანს კიდევ უკრავდა, სრული იღუმალემა იყო გამეფებული გარშემო. ძალზე შეხურებულებიც კი ნეტარებით უსმენდნენ საამო ჰანგებს, რომელიც ბრმის გაშავებულ სალამურიდან მოისმოდა. ერთბაშად სალამურის ხმა შესწყდა და ბრმამ წამოიძახა:

— იცით, ახლა რასა ეხედავ?

ყველამ გაიცინა.

— აბა გამოიციანით, — სთქვა კოლჩომ.

— რას მოგვცემ, რომ გამოვიცნოთ? — ჰკითხეს რამდენმამე.

— ჩემს ასტრონომიულს ჰოგარს მოგვცემთ.

— ახლა სადა გაქვს?

— მთვარეზეა.

— ყური გვიგდე. შენ ახლა მილკა ტუდურიჩკინის წითელ ლოყებსა ხედავ, — უთხრა მღვდელმა დიმიტომ.

— ვერა, ვერ გამოიციან. კოცნა უფრო შემოძლიან, ვიდრე დანახვა.

ბატონ ფრატიუსა ხედავ,—უთხრა პოპოვმა. ამ დროს ფრატიუ ბრმის წინ იდგა და მის თვალებთან მიტანილ ხელს იქნევდა.

— არა: ქარის დანახვა განა შეიძლება?

— მზესა ხედავ!

— არა, ხომ იცით, წაჩხუბებულნი ვართ მე და მზე, დავიფიცე, სანამ სული მიდგას, თვალეში არ შევხედო-მეთქი.

— აბა ლამესა ხედავ,—უთხრა ექიმმა.

— არც ისაა; მე ვხედავ ღვინით სავსე ფიალას, რომელსაც მაწოდებენ: მე ხომ სულ დაგავიწყდით!

რამდენმამე მაშინათვე დაუსხეს ღვინო და სიცილით მიაწოდეს.

— გაუმარჯოს!—წარმოსთქვა ბრმამ და თავისი ფიალა გამოსცალა.—აბა რა მოვიგე მე ახლა, თქვენ ხომ ვერ გამოიცანით?

— დანარჩენი ფიალები, რომლებიც ჩვენ გავავსეთ.

— რამდენია?

— წმიდა კვირიაკე.

— მე უფრო ორმოც მოწამეთა ვსცემ პატივსა,—შენიშნა მღვდელმა დიმიტომ.

— გაუმარჯოს!

— გაუმარჯოს!

— *Vive la Bulgarie, vive la Republique des Balcans!**)—წამოიძახა ფრატიუმ.

ძალზე გამხიარულდნენ ყველანი. გარეშენიც მოვიდნენ მათს საყურებლად. მერდენჯივე და კიდევ რომელიღაც ყმაწვილი კაცი მდინარის მეორე მხარეს ტირიფის ტოტებ ქვეშ იდგნენ და ცნობის მოყვარეობით უცქეროდნენ მხიარულ საზოგადოებას.

სოკოლოვმა თვალი მოჰკრა წყალგალმა მღვართ და მის კეთილშობილურ სახეზე რისხვა გამოიხატა.

*) გაუმარჯოს ზოლგარეთს, გაუმარჯოს ბალკანეთის რესპუბლიკას!

ფრატიუმ ხელის ქნევა დაუწყო მერდვენჯიევს.

— მერდვენჯიევ, მერდვენჯიევ, მოდი ჩვენთან!

— ნეტავ ვიცოდე, ამ ბრიყვს რაღას ეძახი?— ჰკითხა პოპოვმა.

ექიმმა იდაყვი წაჰკრა და მიახვედრა, არა ღირს მისი დაძახებაო, და ხელახლა მომღერალს დაუწყო ყურება.

მერდვენჯიევი ცოტათი მოახლოვდა, მაგრამ ისევ მდინარის გაღმა იყო, და დარცხენილი, გაუბედავად თავს უკრავდა მოქეიფეთა, ალბად, სალამს აძლევდა.

ექიმმა დაუყვირა:

— მერდვენჯიევ, აბა ახალი სიმღერა სთქვი არმოდიუს პაპარიგოპულოსი!

მერდვენჯიევი უფრო აირია, ექიმის გახურებული სახე რომ დაინახა და ფეხს მოუჩქარა.

მოქეიფენი მიხვდნენ, რომ ექიმის ხუმრობა ძვირად დაუჯდება მერდვენჯიევსაო და ჩოჩქოლი შექნეს.

— დაბრუნდი, მერდვენჯნეო, თორემ კუკურიგოპულოს სიმღერას გათქმეინებენ.

ამ დროს ექიმი პანტერასავით გადახტა მომღერლისაკენ. დაეწია და კრავივით იღლიებში ხელი დაავლო. მერდვენჯიევმა ყვირილი მორთო, მაგრამ ექიმმა ყური არ ათხოვა და მდინარის პირას მიწაზე დასცა.

— აბა ახლა იმღერე!— უთხრა ქშენა-ავარდნილმა ექიმმა ბრძანებითი კილოთი.

— ჰო, ისე, ისე, იმღერის, ბულბულია.— დაუყვირეს რამდენმამე.

— იმღერე, ეუბრძანებ შენს „ნაზსა და წმინდა გულს“.

მერდვენჯიევი ძალიან კარგად მიხვდა, რომ ექიმის რკინის ხელებს ველარსად წაუვალო, და თავტანი სულ ერთიანად დაეკარგა. გარშემო საცოდავად იყურებოდა.

— მერდვენჯიევ, გვიმღერე და მერე წადი!— დაუძახა პოპოვმა.

— გაუშვი, ექიმო, გთხოვ!— უძახოდა ფრანგოვი.

— ჯერ არმოდიუს პაპარიგოპულოს ახალი სიმღერა გვაგონოს და მერე წავიდეს!— თავისას გაიძახოდა ჯიუტურად ექიმი და თავის ღონიერს ხელებს გულზე აქერდა.

მერდვენჯიემა ერთბაშად გაიწია და დაიძახა: „ლოთები-სათვის მე სიმღერას არ ვამბობ!“

მხოლოდ ეხლა მიაქცია ყურადღება ოგნიანოვმა საერთო ჩოჩქოლსა და ყვირილს. გაიქცა იქითკენ, სადაც მერდვენჯიევი იყო. მაგრამ სწორედ ამ დროს ექიმმა თავისი მსხვერპლი ამოილღიავა და წყალში გადააგდო; მდინარემ შხუილი მოიღო, შექყაუნდა და მოქეიფენი ყველანი დაასველა.

მომღერალი სულ ერთიანად გაწუწული ამობობლდა წყლიდან, გავიდა ნაპირად და ოთხ-ანადებ გაიქცა. უკანიდან კი სიცილი, ოხუნჯობა და საერთო ყვირილი მიაყოლეს.

მარტო ექიმი არ დამშვიდებულიყო ჯერ კიდევ. ყველანი ეკითხებოდნენ, კაცო, გვითხარ, რა მიხდომ, მაგრამ ის ერთსა და იმასვე გაიძახოდა:

— ეს საზიზღარი კაცია, ბატონებო!

ქეიფმა საღამომდე გასტანა, ბოლოს, მოქეიფენი წამოიშალნენ და ქალაქისაკენ გამოსწიეს.

— ხვალ დილას სასწავლებელში უნდა შევიყარნეთ, ძმანო, რეპეტიცია გვაქვს, — დაუძახა ყველას ოგნიანოვმა.

— რა პიესასა თამაშობთ? — ჰკითხა ოგნიანოვს სტუდენტმა.

— „გენოვევას“.

— ეს დაძველებული პიესა სად გამოჰქექეთ?

— „გენოვევა“-ს დადგმა შემდეგის მოსაზრებით გადაწყვიტეთ: ჯერ ერთი, ამ პიესას ისეთი ამაღელვებელი ხასიათი არა აქვს, ჩორბაჯისაც ასეთი უნდოდა. მეორე მოსაზრებაც ის არის, რომ ყველას წაკითხული აქვთ და უნდათ სცენაზე დადგმული დაინახონ, როგორი იქნებაო. ზოგჯერ საზოგადოების გემოვნების თანახმადაც უნდა მოვიქცეთ. ჩვენი აზრი ხომ ის არის, რომ რაც შეიძლება, მეტი ფული შემოგვივიდეს. სამკითხველოსათვის წიგნები და გაზეთები უნდა გამოვიწეროთ, გარდა ამისა, სხვა საქმისათვისაც გვჭირია ფული.

მხიარულნი მოქეიფენი ხმაურობით ქალაქისაკენ გაემართნენ. მალე სალამოს ბინდ-გადაფარებულ ბაღებში შერგეს თავი. მეოთხედ საათს უკან ძლიევამოსილის სახით ქალაქის ჩამობნელებულს ქუჩებზე მიდიოდნენ და, რაც ხმა ჰქონდათ, სარევო-ლიუციო სიმღერებს გასძახოდნენ. მათის არევით სიარულისა და სიმღერის ხმაზე ქალები და ბავშვები სახლებიდან ჭიშკრებთან გამოიშალნენ.

ოგნიანოვი ამ კამპანიაში არ ერია. რომელიღაც ყმაწვილმა ყურში უჩურჩულა რალაცა და ისიც, არავის შეუნიშნავს, ისე მოშორდა ამხანაგებს.

(შემდეგი იქნება)

მასხარა კავჴალონი

ძველებური მოთხრობა

(თარგმანი)

1

მეფობის დროს იმპერატორის თეოდოსეს დიდისა სცხოვრობდა კონსტანტინეპოლში ერთი წარჩინებული კაცი, სახელად ერმია. ის იყო ფრიად მდიდარი და ეჭირა სახელმწიფო სამსახურში დიდი თანამდებობა. მას უყვარდა სიმართლე და ეზიზღებოდა პირმოთნეობა. ამ გვარი ღვთისნიერი თვისებანი ერმიასი სრულიად არ ეთანხმებოდნენ უვარგის ხასიათებს იმ საზოგადოებისას, რომლის შორის სცხოვრობდა ისა. იმ დროს კონსტანტინეპოლში და მთელს ეიზანტიის სამეფოში ატეხილი იყო ლაპარაკი და სჯა სარწმუნოებაზე და ღვთის მსახურებაზედ. ხალხი შფოთავდა. ყველანი ცდილობდნენ ეჩვენებინათ თავი კეთილ-მსახურედ ღვთისა, თუმცა კი მათში სრულიად არ მოიპოვებოდნენ არც მშვიდობა და არც ღვთის შიში. წამხდარ ხალხში აღელვებული და მორეული იყვნენ იმ გვარი შესაზარი ბიწიერებანი, რომლის მოგონებაც კი შეუსაფერო და სასირცხვილოა. პირნი უმაღლეს მდაბიო ხალხზე მდგომნი აგრეთვე გარემოცულ იყვნენ ამ გვარის ბიწიერებით, ხოლო თავიანთ საზიზღარ ბოროტებას ჰვარვიდნენ საშინელის ფარისევლობით. ყველა ესენიც აღიარებდნენ თავიანთ თავს ღვთის მოშიშრად, მაგრამ კი სცხოვრობდნენ წინააღმდეგ ღვთის მცნებათა; მათში გავრცელებული იყო გულ-ძვირობა და შური ურთიერთისა.

ამპარტავნობით თვალზე ახვეულნი დაბალ ხალხს ადამიანებსად არც კი სთვლიდნენ. განცხრომილთ, სამდიდრით მოწყენილთ არ იცოდნენ რაღა მოეგონებინათ, რომ ეფანტნათ ოქრო. სინიდის დაბნეულთ არა რცხვენოდათ, რომ იმავე დროს ხალხი დიდ გაქირვებაში იყო. ხშირად მოხდებოდა ხოლმე, რომ საწყალობელნი ღარიბნი განუკითხველად შიმშილით სულსა ჰლევდნენ დიდკაცების კარებებთან, მაშინ როდესაც ეს ბატონები ეძლეოდნენ უზომო ღირსსა. ხალხმა, რასაკვირველია, ზედმიწევნით იცოდა, რომ დიდებულნი ერთმანერთის სისხლსა სვამდნენ ზ მრავალჯერ მუხანათობით ღუბავდნენ ერთმანერთსა. ცილის-წამება წინაშე მეფისა, საწამლაგით მოკვლა—ჩვეულე-ბრივი საქმე იყო მათ შორის. ხშირად, ღირსის დროს თავიანთ სახლებში, გინდა სხვაგან საწამლავს არევენდნენ საქმელში მზარეულებს და სხვა შესყიდულ პირთა.

მთელი სამეფო სთელიდა თავის თავს უუწმინდესად მაშინ, როდესაც სრულიად საზოგადოება და თვითთელი მისი წევრი: მალალი, გინდ დაბალი საერთოდ იყენენ სავსე უზომო ბოროტებით და სიბილწითა.

II

წარჩინებულ ერმიას ჰქონდა სული მშვიდი და გაწვრთნილი ქეშმარიტების, სიმართლის და ღვთის შიშის მოყვარებაში. იმას გულითადი სურდა ეიხანტიის სამეფოში დამყარებულიყო ნამდვილი ღვთის მოყვარება და მოსპობილიყო პირმოთნეობა, რომელიც ძირს უთხრიდა ხალხის კეთილ-დღეობას. ერმია იტყოდა: თუ მივდევთ წმიდა სახარებას, უნდა მოვიქცეთ კიდევ თანხმად იმისა, რასაც გვასწავებს სახარება, თუ არა და, გამჩენ ღმერთსა ვთხოვეთ ერთსა და საქმით კი წინააღმდეგი ვართ იმისა, რასაც მოვითხოვთ. ჩვენ ვლალადებთ: „მოგვიტყვენ ჩვენ თანადადებნი ჩვენნი, ვითარცა ჩვენ მიუტყვებთ თანამდებთა მათ ჩვენთა“, და რას ჩავდივართ? არავის არას შევუნდობთ, უბრალო უთანხმოებისათვისაც კი გულში ვინერგავთ სიბოროტეს

და ვცდილობთ ჩვენი მოწინააღმდეგე შეუბრალებლივ მიწის-
 თან გავასწოროთ და მოვსპოთ ქვეყანაზედა.

ამგვარი მიმართულებისათვის თანამომახანაგენი დიდებულ-
 ნი დასცინოდნენ ერმიასა და მეფესთან ასმენდნენ — ერმია გასუ-
 ლელდა, აღარ ვარგა თავის უმაღლეს თანამდებობისათვის და
 ველარ შეუძლიან მართვა საქმისაო.

ერმიას, რასაკვირველია, შენიშნული ჰქონდა ესა და ჰფიქ-
 რობდა: რა ჰქმნას? შეიძლება თუ არა მაღალ ხარისხზედაც იმ-
 ყოფებოდეს და ამასთანავე თითონაც დროს განმავლობაში
 ზნეობით არ წახდეს?

ერმია მიეცა ღრმა აზრებსა და ცხადად დაინახა, რომ უნდა
 ამოირჩიოს ან ერთი, ან მეორე გზა: ან უნდა გაანებოს თავი
 ქრისტეს მოძღვრობას, ან სიდიდაცეს, ამისათვის რომ ეს ორი
 ვენი ერთად ვერა თავსდებიან. ძალდატანება ამ შემთხვევაში
 იქნება უნაყოფო. მეორეს მხრივ ჰფიქრობდა — კარგი, მე რომ
 გავამხილო პირმოთნეობა და ფარივისეველობა ჩემის ამხანაგე-
 ბისა და დავიწყო მათთან დამტკიცება ქეშმარიტებისა, ისინი
 უარესად ამიძულებენ, წინაშე მეფისა ცილსა დამწამებენ და
 დამლუბავენ.

თუ ვასიამოვნებ ერთს, მეორენი წინ აღმიდგებიან; თუ
 ხელს წავკიდებ ცბიერთ — გავსერი ჩემს სულსა, თუ მივმართავ
 გულწრფელთ — მე იმათ ვერას ვუშველი, ხოლო თავს დავიტებ
 უბედურებას. დაიწყებენ: აი ერმია არის სავსე ბოროტ-განზრა-
 ხულებითა, ის დახელოვნებულია ყოველ გვარ საიდუმლო სა-
 ქმებში და ურევს ხალხსა. მე, რასაკვირველია, ამგვარ ცილს
 ვერ ავიტან, დავიწყებ თავის გამართლებას, მაშინ სული ჩემი
 აღიჩრევა, გამხეცდება, და იძულებული ვიქნები გამოვამჟღარო
 სიბილწე ჩემ თანამოძმეთა. ამგვარად მე თითონ შევიმოსები
 ღვარძლით ეგრეთვე, როგორც ისინი. მეფე დასჯის იმათ, იქნე-
 ბა ზოგს თავიც მოჰყვეთოს. როგორ უნდა ავიტანო მე ესა?
 არა, ესრედ არ გამოდგება.

არ მინდა არც არავინ შევარცხვინო, არც არავის ვაყვე-
 დრო, ამისათვის რომ ამაებს ჩემი სული მოშორებულია და

საზიზღარია ყოველივე ეს ჩემთვის. საუკეთესო იქნება ამგვარ აღ-
შფოთებულ ცხოვრებას თავი გავანებო. მივალ მეფესთან, შე-
ვემუდარები განმათავისუფლოს ყოველი თანამდებობიდან, და
როდესაც სიდიდკაცე შემისუსტდება, იქნება გულის სიმშვიდით
გავატარო დანარჩენი ჩემი სიცოცხლე და სადმე მოეკვდე მღა-
ბიო კაცად.

III

როგორც განიზრახა, ისეც შეასრულა ერმიამ. მივიდა მეფე
თეოდოსესთან; არავიზედ არც საჩივარი, არც საყვედური არ
წარმოუთქვამს იმის პირსა, მხოლოდ ევედრებოდა დაითხოვოს
სამსახურიდან. მეფე არ ეთანხმებოდა, მაგრამ ერმია ბეჯითად
იმეორებდა თავის აზრსა. მაშინ თეოდოსემ, წინააღმდეგ თა-
ვის სურვილისა, ნება დართო და გაანთავისუფლა ყოველ თა-
ნამდებობისაგან. ერმიას დიდად უხაროდა, მაგრამ იმის ცოლი
კი ძალიანა სწყუხდა. არაფრად სასიამოვნოდ არა ჰხედავდა ეს
ქალი თანამდებობის დაკარგვას: რაკი ჩემი ქმარი სამსახურში
აღარ იქნება, მეც ბევრს პატივს მოვაკლდებიო. „რა არის,—
აყვედრიდა ცოლი ერმიასა,—სხვებსაც უყვარს ღმერთი, მაგრამ
კი არაფერს აჩქარებულა ეგრე. შენ რა ხარ მაგრეთი გამორჩე-
ული!“ ერმია ხმას არ იღებდა და იყო დიდ მოთმინებაში. ცო-
ტა ხნის განმავლობაში ერმიას ცოლი გარდაიცვალა. შეილები
იმით არა ჰყვანდათ, და ერმია დარჩა გამარტოებული.

„რა არის ესა,—ამბობდა ერმია,—ღვთის განგებაა, თუ
არა? მეფემ განმათავისუფლა სამსახურიდან და უფალმა ინება
მყოს თავისუფალი ყოველი შინაური საქმეებისაგან. ცოლი
მომიკვდა და აღარავინ დარჩა ჩემს ნათესაობაში, რომლისათ-
ვისაც მე ვმოღვაწეობდე ჩემს თვალ-გადუწვდენელს მამულებ-
ში. ეხლა მე შემიძლიან დაუყონებლივ შევუდგე წმიდა სახარე-
ბის გზას. რად მინდა მე სიმდიდრე? თუმცა ეხლა თავისუფალი
ვარ სახელმწიფო სამსახურიდან, ახსნილი ცოლშვილობის ვალ-
დებულებიდან, მაინც კიდევ სიმდიდრე დიდი ტვირთია და მო-

ითხოვს ზრუნვას ჩემის მხრითა და შესაძლებელია კიდევ მითრიოს იმ გვარ საქმეებში, რომლებიც აღარ შეჭფერიან იმას, ვინც გულითადი მოწადინებულია იქნეს მოწაფე ქრისტესი“.

ერმია, როგორც ვთქვით, ძალიან გაკეთებული კაცი იყო: ჰყვანდა მრავალი ყმა და ჰქონდა სხვა-და-სხვა ადგილს სასახლეები და სოფლები; ამასთანავე თვალმარგალიტით საესე იყო.

პირველად, ერმიამ საუკუნოდ განათავისუფლა თავისი ყმები, სხვა—დანარჩენი ქონება ფულად აქცია, დაურიგა საწყალობელთ, ისე რომ თითონ აღა-რა დანარჩენა-რა. უნდოდა ყოფილიყო ზნეობით სრული, და ვისაც სწადიდა მიეხწეინებინა თავისი თავი ამ ნეტარე მდგომარეობისათვის, იმას იესო ქრისტემ უჩვენა მხოლოდ ერთი გზა: «განუტევე ყოველი, რაიცა გაქვს და შემომიდექ მე“.

ერმიამ მტკიცედ შეასრულა ეს აღთქმა მაცხოვრისა ჩვენისა: რაიცა მოეპოებოდა, სრულიად გაუნაწილა გლახაკთა და სულით ხარობდა, რომ ამ გვარი ქველმოქმედება საძნელოდ არ ეჩვენა მას. მართალია, პირველად ეჩოაირებოდა მოშორება რომელიმე საყვარელი ნივთისა, ანუ მამულისა, შემდეგ კი დიდ კმაყოფილებას მიეცა, რომ მას აღარაფერი აღარ დარჩა. ეხლად რაღა დაუშლიდა მას შესდგომოდა სახარების უმაღლეს მოძღვრობასა.

14

განთავისუფლებული ყოველი ქვეყნიური ტვირთიდან, ერმია ერთ დღეს ჩუმიად გავიდა კონსტანტინეპოლიდან და შეუდგა გზას. ის ეძებდა გამარტოებულ ადგილს, სადაც შესძლებოდა ღვთის სათნო ცხოვრებისათვის დაეცვა თავი უბიწოებასა და სიწმიდესი.

ბევრი იარა ერმიამ ფეხშიშველა და, შემდეგ დიდის გაქირვებისა, დაუახლოვდა შორეულს ქალაქს ედესს. აქ, ერთ უდაბურ მინდორში, მოასწრო იმას საშინელმა ჭექა-ქუხილმა და ნიაღვარმა. ერმიამ არ იცოდა, სად შეეფარებინა თავი. ამ გა-

ქირვებაში უცებ დაინახა იქვე ახლო ერთი გამხმარი კლდეზე მიბჯენილი ხე. ღმერთმა უწყის, რად იყო ეს ხე აქ მიყუდებული. ერმიამ დაინახა თუ არა, მაშინვე აცოცდა ამ ხეზე; ცხრა აღლამდე რომ ავიდა, თვალწინ წარმოუდგა კლდეში გამოქვაბული და სრულიად მშრალი პატარა ალაგი, რომელშიაც მოთაესდებოდა მხოლოდ ერთი კაცი, ისიც ფეხზე დგომით.

აი, სთქვა ერმიამ, ჩემთვის გამზადებული ადგილი. შეძვრა გაპობილ კლდეში, ჰკრა ხეს ხელი და გადააგდო იქით. ხე მოშორებით გადაგორდა ხვრელში და დაიმსხვრა.

ერმია დარჩა გამოქვაბულში და დაჰყო იქ ოც და ათი წელიწადი. ამ ხნის განმავლობაში ერმია განუწყვეტლად ლოცულობდა წინაშე ღეთისა და ცდილობდა დაევიწყებინა ის ფარისევლობა და სიბოროტე, რომელიც მას ენახა, და რაიცა აღუშფოთებდა მას სულსა.

ერმიას ეხვია წელზე თოკი, რომელიც ძალიან გამოადგა: ჯერ იმის შემწეობით აცოცდა სველ ხეზე და მერე საზრდოც იმითი გაუჩნდა. ეს თოკი დარჩენილიყო ერმიას კლდეზე გადმოკიდული. რავედენისამე დღის შემდეგ იმ ადგილებში აძოებდა ციკნებს ერთი პატარა ბიჭი, რომელმაც დაინახა თუ არა თოკი, მისწვდა და დაუწყო წევა. ერმიამ გადმოიხედა და უთხრა: „ბავშვო, შენ გარდას, წყალი მომიტანე: ძალიან მწყურიან.“ პატარა ბიჭმა მაშინათვე მოისხნა გოგრის ჰინჭილა წყლით სავსე, შოუბა თოკის წვერს და უთხრა:

— აი, მამო, მიირთვი წყალი და ჰინჭილაც მანდ დაიტოვე. ამასთანვე მიაწოდა პატარა კალათაც კვრინჩხითა.

ერმიამ დაღია წყალი და ისადილა ამ ხილყელით და სთქვა: მომივლინა ღმერთმა ეს პაწკია მწყემსი მარჩენელად.

სალამოზე ბიჭმა ამბავი მიიტანა სოფელში საკვირველ მეუღაბნოეზე. ხალხმა დაიწყო სიარული გამოქვაბულ კლდესთან და ერმიასიზოდენა საქმელი მოსდიოდა, რომ ვერც კი ერეოდა.

ერმია ჩამოჰკიდებდა ხოლმე გოგრის ჰინჭილას და კალათს. ჰინჭილას წყლით უვსებდნენ და კალათაში უწყობდნენ განხმარ კომბოსტოს ფოთლებს, მუხუდოს ანუ ცერცესა და სხვა ამ

გვარ მარცვლებს. აი ვიზანტიის წარჩინებულს და დიდკაცს, უთვალავი სიმდიდრის პატრონს, რა ჰქონდა საზრდოდა ოცდაათის წლის განმავლობაში! ამის მეტს ის არას მოითხოვდა— არც პურს და არც არას მოხარშულს, გინა შემწვარს. გაცემული თავის სიმდიდრე სრულიადაც არ ენანებოდა იმას და აღარც კი მოიგონებდა ხოლმე.

ლაპარაკი არავისთან არა ჰქონდა, სასტიკად და მტკიცედ ეჭირა თავი და სიჩუმით მიჰბაძავდა ილიას. შესწირავდა ღმერთს მადლობას, რომ მან მიანიჭა ასეთი ძალა მუხანათ სხეულზე.

გავარდა ხმა, რომ ერმიას მინიჭებული აქვსო სასწაულო მოქმედების მადლი. ერმიას არავისთვის არა უთქვამს-რა, მაგრამ ხალხში ძალიან გავრცელდა ამ გვარი რწმენა. მოდიოდნენ ავადმყოფები, დგებოდნენ კლდის პირას ჩრდილოში და როდესაც ბრუნდებოდნენ სახლში, ატყობდნენ თავიანთ თავს დიდ შვებასა. თითონ ერმია იყო გაჩუმებული, ჭკვა და გონება ღრმად ჰქონდა მიქცეული მხოლოდ ლოცვაზე. ამასთან ზეპირად განიმეორებდა სამ მილლიონ ღვთისნიერ ლექსებს აღამანტიას და ორას ორმოცდაათი ათასს ამ გვარსავე ლექსებს გრიგოლისას, სტეფანოზისას და სხვ.

ესრე ატარებდა ერმია თავის დღეებს, საღამოზე კი, როდესაც სიციხე იკლებდა და პირსა ჰკრავდა სიკრილე, ის, შემდეგ ლოცვისა, იტყოდა: ვინ იცის, ამ ოცდაათ წელიწადში რა რიგად გავრცელდა ქვეყანაზე ბოროტება, რა რიგად გაიდგა ფესვები სიბილწემ. ვინ იცის, ცრუმორწმუნოებამ და ფარისევლობამ ამოშრიტა ხალხში ყოველი ქეშმარიტი სათნოება და მადლი.

რასაც კი წარმოიდგენდა დატოებულ საზოგადოების ცხოვრებიდან, იყო ისეთი შეუსაბამო და ცუდი, რომ ერმია იმედსა ჰკარგავდა ქვეყნის მოქცევაზე. ის კი ავიწყდებოდა, რომ ამ გვარი უიმედობით ის ამცირებდა ღვთის გაჩენილთ და მარტო თავის თავს სცნობდა უნაკლულებოდ.

გულში გადიკითხავდა აღამანტის ლექსებს და ჰფიქრობდა: ვთქვით, ქვეყანა გაჩენილა საუკუნოებისათვის და ყველა კაცი

სწავლობს, როგორც მოწაფე სასწავლებელში, რომ განემზადოს იმიერ ქვეყნისათვის, იქ უჩვენოს თავის წარმატება და ამით დაიჭიროს იქ ჯეროვანი ადგილი. მაგრამ რა წარმატებას განამხელს კაცი, როდესაც ზარმაცობაში ატარებს სიცოცხლეს: არც არაფერს სწავლობს და არც არას იფიწყებს? გაუქმდება თუ არა საუკუნოობა? დეე, გვანუგემოს ადამანტმა, რომ შემოქმედი ვერ შესცდებოდა როდესაც იხილა, „თუ ვითარ ყოველივე კეთილ არს ფრიად“, ჩემის აზრით კი ესე ყოველივე სრულიად უვარგისია.

ერმიას ქუა ვერ უწედებოდა და ამაოდ ცდილობდა გაეგო: როგორნი უნდა იყვნენ ისინიო, რომელნიც სააქაო ცხოვრებით იმ გვარად მოიგებენ სულსა და შეიმოსებიან იმ გვარის ნიჭით, რომ მათ შეეძლებათ არამც თუ ცხოვრება, თავიანთ გაუკეთესებაც კი უსაზღვრო საუკუნოებში.

ვერას გზით ვერ წარმოიდგენდა ერმია ამისთანა პირთა და სწუხდა, რომ დაცარიელდება საუკუნოები, რადგანაც არ მოიპოვებინ ღირსეულნი გარდასახლებისათვის იქაო.

ერთ დღეს, როდესაც უკანასკნელი მზის სხივები განჰქრნენ და ცა და დედამიწას გარემოეთინა ბინდი, ჩვენი მეუღაბნოე გამოიყურებოდა თავის მღვიმედან და ღრმად ჩაფიქრებულნი ამბობდა: ნეტავი ერთი კაცი მაინც მაჩვენა, რომელშიაც მოიპოვებოდეს თუ გინდ უმცირესი ნიშანი უკვდავებისა. ამ ღროს სწორედ საკვირველება მოხდა: აღიძრა ნაზად ნიავი და ტკბილად შეესმა ერმიას:

— ტყუილად სწუხარ, ერმიავ, ამაოდ მიეცემი შიშსა: არსებობენ კაცნი, რომელნიც ჩართულარიან წიგნსა შინა უკვდავი ცხოვრებისასა.

მეუღაბნოეს აღტაცებით ესიამოვნა ეს წყნარი და მიმზიდავი ხმა და უპასუხა:

— უფალო, უკეთუ ღირს ვარ მოწყალებისა შენისა, ინებე, რომ ერთი ამ გვარი კაცი მომეღიწოს მე, და მაშინ სული ჩემი დამშვიდდების და იმედი მომეცემა გამოჩენილთა შენთათვის.

რალაც სატრფო სუნთქვა წასჩურჩულებდა ერმიას:

— ამისათვის საჭიროა, რომ შენ დაივიწყო ისინი, ვისაც უწინარეს იცნობდი, შთამოხვიდე კლდიდან და ნახო კაცი, სახელად ჰამფალონი.

განსაცვიფრებელი სუნთქვა შესწყდა, მეუღაბნოე აღიძრა და იტანჯოდა—მართლა გაიგონა იმან ეს სიტყვები, თუ იმას ყოველი ეს მოელანდა? გავიდა გრილი ღამე, გათავდა ჰაჰანება დღეც, ბინდ-ბუნდი მოედო ბუნებას და ერმია ისევ თავჩახრილი იდგა. საოცარი ხმა კიდევ გაისმა იღუმალ ჰაერში:

— ჩამოეშვი დედამიწაზედ, ერმიავე, შენთვის საჭიროა წახვიდე და გაიცნო ჰამფალონი.

— მაინც ვინ არის ეს ჰამფალონი?

— ის არის იმათგანი, ვისიც ნახვისა შენა გაქვს მხურვალე სურვილი.

— და სადა ცხოვრობს ჰამფალონი იგი?

— ჰამფალონი ცხოვრობს ქალაქ დამასკოში,

გაკვირვებულმა ერმიამ გარდასწყვიტა ზედ-მიწევნით გაიგოს, ვინ არის ჰამფალონი და როგორ უნდა ეძიოს იგი დამასკოში.

გავიდა დღე, დაღამდა და დამშვიდებულ ჰაერში კვალად გაისმა ჰამფალონის სახელი.

საიდუმლოთა მიუწომელი ხმა ეუბნებოდა:

— რისთვის იგვიანებ, ერმიავე, რატომ არ ეშურები, არ ჩამოხვალ მიწაზედ და არ განემგზავრები დამასკისაკენ სანახავად ჰამფალონისა? მოხუცი ხარ, შეიძლება სიკვდილმა გისწროს და ევლარა ნახო ისა. შენთვის ეს სავნო იქნება.

ერმია უპასუხებდა:

— როგორ წავიდე საძებნელად იმ კაცისა, რომელსაც მე არ ვიცნობ!

— სახელი კაცისა განგიცხადე შენ.

— სახელი განმეცხადა, ხოლო იმისთანა უდიდეს ქალაქში, როგორც დამასკი, ნუ თუ მარტო ერთი პამფალონია? ვის უნდა დაეუწყო მე კითხვა?

ყუდრო ჰაერი გაირხა და განისმა ხმა:

— მაგისტვის შენ ნუ ზრუნავ. ჩამოდი მალე და წადი დამასკში; იქ ყველანი იცნობენ პამფალონს, რომლის ნახვაც შენთვის საჭიროა. ის ყველას ამხიარულებს და შენც გულის დარდს განგიქარვებს და განუგეშებს.

წარვედ პამფალონთან.

15

ახლა კი ერმია აღარ იქვენეულებდა, რომ უნდა დამორჩილებოდა იმ ხმას, რომელიც სამი დამე მას ზედიზედ ესმოდა. რომელ პამფალონთან უნდა მივიდეს დამასკში, ამაზე ერმია არა სწუხდა: პამფალონი, რომელსაც „ყველანი იცნობენ“, უნდა იყვეს ან სახელ-განთქმული ღვთის მეტყველი, ან მხედარი, ანუ გამოჩენილი დიდი კაცი. ერთის სიტყვით, აქ ფიქრი საჭირო აღარ იყო, უნდა წასულიყო გასაცნობად ჩინებულის პამფალონისა.

რას მოიფიქრებდა, რომ, შემდეგ ოც და ათი წლის ფეხზე დგომისა ერთ და იმავე ადგილზე, იმას მოუხდებოდა გამოძრომა კლდის ნაპრალიდან და წასვლა დამასკში...

რასაკვირველია, უცნაური კი იყო, რომ ამ გვარი უნაკლულებო განდგომილი წასულიყო დამასკში შესასწავლად პამფალონისა. დამასკი იმ ქამად ისახელებოდა გარყვნილობით, უსჯულოებით და ყოველი ბიწიერებით, — მაგრამ ძველად მოხდებოდა ხოლმე, რომ სწორედ ამნაირ უღვთო ადგილს იგზავნებოდნენ მოციქულნი.

უნდა წავიდე დამასკში! მაგრამ ერმიას მოაგონდა, რომ ის არის ყოველად შიშველი. ძველ-ძული, რომლითაც ოც და ათი წლის წინად ის აქ მოვიდა, დიდხანია ზედ ჩამოაღზა.

ტანი ჰქონდა გაშეებული და დახეთქილი, თვალები გაგაბეჭებულნი. თმა ჩამოსვლიყო და ფრჩხილები ისე გაზდოდა როგორადაც მტაცებელ ფრინველს... როგორ უნდა გამოჩენილიყო ერმია იმისთანა დიდს, ნებიერს და მდიდარს ქალაქში?

საიდუმლო ხმა არ აკლებდა მას ხელმძღვანელობას და ეუბნებოდა:

— არა გიშავს-რა, ერმიავე, წადი; სიშიშველე შენი გაშოვნინებს შენ ტანსაცმელსა.

აიღო ერმიამ თავის ცერცვით სავსე კალათი და გოგრის ჭინჭილა და ჩაუშვა ძირს დედამიწაზე. შემდეგ თითონაც მოებლაუჭა თოქსა და ჩაცოცდა ძირს. ისე გამხდარი და მისუსტებული იყო, რომ თოქმა ის შეიმაგრა. დასდგა დედამიწაზე და დაიწყო სიარული ისეთი ბარბაცით, როგორც დადის ახლად ფეხადგმული ბავშვი. ერმიას ფეხები გადაჩვეულიყო სიარულსა.

მიდიოდა ერმია უწყალოდ და ცხელ უდაბნოთი, მიდიოდა დიდხანს. გზაზე შეხვედებოდნენ ხოლმე მხოლოდ ნადირნი, ფრთოვანი—ხვლიკები და გველ-ვეშაპნი. კაცი არსად არ შეხვედრია და ვისი უნდა შერცხენოდა, რომ შიშველი იყო. როდესაც მიუახლოვდა დამასკსა, ქვიშაზე იპოვა ერთი გამხმარი მკვდარი კაცი და იმის გვერდზედ თხის ძველი მილოტი, რომლითაც იმ დროს იმოსებოდნენ ბერები. ერმიამ ღმერთს მადლობა შესწირა, დამარხა მკვდრის ძელები და მილოტი წაშლიდო მხრებზე.

მზე აპირობდა ჩასვლას, როდესაც ერმია მიუახლოვდა დამასკს. არ იცოდა ფეხი აეჩქარებინა და შესულიყო დამასკში, თუ მოეცადნა დილაშდის. ახლო მოჩანდა დამასკი, მაგრამ ერმიას ფეხები ჰღალატობდნენ. მოიკრიფა ძალა და ცდილობდა თვალნათლივ შესულიყო ქალაქში. მივიდა სწორედ იმ დროს, როდესაც ბინდმა ჰკრა და სიბნელე მსწრაფლ ჩამოეშვა ზეცით. კაცს ეგონებოდა, თითქოს მთელი ქალაქი შთაინთქა მიუწოდებელ ცოდვაშიო.

შეშინდა მოხუცი და უკან დაიწია... მსწრაფლ წარმოიდგინა: იქნება ტყუილი იყო ის ხმა, რაც მე მაქვებდა შესახებ ჩემის მოგზაურობისა. მოლანდება თუ განსაცდელია ესაო? რა უნდა გავაკეთო მე ამნაირ ხრიანცელ ქალაქში? აქ რა მართალი კაცი უნდა ვპოვო? საუკეთესო იქნება მე აქედან გავიქცე, შევიძვრე ჩემს კლდეში და განურყევლად ვიდგე მე იქა.

გამობრუნდა კიდეც, მაგრამ ფეხები მტყუნობდნენ. ამისთანავე ის გასაოცარი და ნაზი ხმა წასჩურჩულებდა.

— გაეჩქარე დამასკოში, იქ შენ მოგელოდინება ჰამფალონი. ერმია მიბრუნდა დამასკსა; ფეხებმაც დაუჯერეს.

მიადგა ერმია ქალაქის გალავანს და ის იყო დარაჯიც აპირობდა ალაყაფის დახშვას, ნახევარი კარი კიდეც მიეხურა.

VII

დარაჯი არ უშვებდა ქალაქში საწყალობელ მოხუცსა. ბევრი ეხვეწა—სად უნდა დაერჩე მე აქ უცნობ ადგილსაო. დარაჯი მაინც უარზე იდგა. რომ გაუჭირდა, აილო ერმიამ და მისცა ქრთამად თავის კალათა და გოგრის კინქილა. სასტიკი კარის მცველი მორბილდა, და ერმია შევიდა უცხო და მრავალცოდვიან ქალაქში.

საზოგადოდ, სამხრეთს ადგილებში ბინდი ძალიან ცოტას ხნით არის ხოლმე; მზის ჩასვლის უმაღლვე სიშავებელე მოედება ყველას, ისე რომ ორ ნაბიჯზე კაცი ველარას გაარჩევს. იმ დროს ქუჩებში ფარნები არ იცოდნენ და მცხოვრებნი რაკი შეღამდებოდა, მაშინათვე შეიკრიბებოდნენ სახლებში. ღამით კარში სიარული დიდათ საშიში იყო; მართებული ოჯახები მაგრადა ჰკეტდნენ კარებებს, რადგანაც ეშინოდათ, რომ ავაზაკი ვინმე არ შეეარდნოდათ სახლში. ღამით კარების გაღება თითქმის შეუძლებელი იყო. მხოლოდ იმ იშვიათ შემთხვევაში გააღებდნენ, როდესაც ან რომელიმე შინაურს შეუფგვიანდებოდა კარზე, ან მოკეთე მოუვიდოდათ ვინმე. ისიც ჯერ უნდა მტკიცედ დარ-

წმუნებულიყვნენ ვინ აკაკუნებს. ღია ჰქონდათ სახლი მხოლოდ გზა და კვალ არეულთ ბედოვლათებს და ნამუს-გაწყვეტილ ქალებს, რადგანაც იმათთვის ის იყო სასიხარულო, ვინც უდროვოდ მიაღებოდა იმათა.

ერმია კი შევიდა ქალაქში, მაგრამ იმ სიბნელეში არ იცოდა, სად დაბინავებულიყო დილამდის. მართალია, დამასკში ბევრი ქარვასლები იყო, მაგრამ იქ დგომას ფული უნდოდა და ერმიას, როგორც ვიცით, ერთი გროშიც არსად მოეპოვებოდა.

ერმია შესდგა და ფიქრობდა—რა უნდა მოეხერხებინა, რომ ეშოვნა თავშესაფარი. ეჰ, სთქვა, მოდი პირველ სახლშივე მივალო.

მიაღვა ერთს სახლსა და დაარახუნა კარი.

— ვინა ხარ, რას არახუნებ?

ერმიამ უპასუხა:

— მე ვარ საწყალობელი მკზავრი.

— მერე რა გინდა შენა?

— გთხოვთ ამალამ მიბინადროთ.

— წადი, წადი, მაგისათვის ქარვასლებია.

— მე ვარ ლატაკი და არ შემიძლიან ფასი გავიღო.

— მაშ მიდი იმასთან, ვინც შენი ნაცნობია.

— ბატონო, მე აქ სრულებით არაფერ არ მიცნობს.

— თუ არაფერ არ გიცნობს, გაგვეცალე აქედან, ტყუილ-უბრალოდ ნუ გვიმტვრევ კარებსა.

— გემუდარებით ქრისტეს გულისთვის.

— დაანებე თავი მაგ სახელსა. შენისთანა ბევრი დაეხეტება აქა და თხოულობს ქრისტეს სახელით. გასწი, გაგვეცალე—შენთვის ბინა არა გვაქვს ჩვენა.

ერმია მივიდა მეორე სახლთან და დაურახუნა იქაც კარები.

— ვინა ხარ, — ჰკითხეს. — რა გინდა?

— ვარ საწყალობელი ქანც-გაწყვეტილი მკზავრი... შემიშვით ღეთის გულისათვის დავისვენო ამალამა.

— გასწი, გასწი ქარვასლაში.

— ფული არა მაქვს, — უბასუხა ერმიამ და ახსენა ქრისტე.

— კარგი, კარგი! ამ დროში ყველა ზარმაცი და ავაზაკი იფარავს თავსა ქრისტეს სახელით.

— არა, ბატონებო, — უბასუხა ერმიამ, — მე მოვედი უდაბნოდან და ჩემს დღეში ჰრავისთვის ცული არ მიქნია.

— ჰო, თუ უდაბნოდან ხარ, იქვე უნდა დარჩენილიყავ. ტყუილად წამოსულხარ აქ.

— მე ჩემის ნებით არ წამოვესულვარ, მე მაქვს ნაბძანები.

— მაშ მიდი იქა, სადაც შენ გიბძანეს, ჩვენ კი მოგვშორდი და თავი გაგვანებე; ჩვენ ძალიან გვეშინიან იმათი, ვინც თავიანთ თავს ბერებადა სთვლიან და სად გინდა არ დადიან მილოტში წახვეულები; თქვენ დიდი წმინდანები ხართ, მაგრამ ეს არი უბედურება, რომ ყველა თქვენგანს მიყენებული ჰყავს შვიდ-შვიდი ეშმაკი.

— ეჰე! — სთქვა ერმიამ: — დროს როგორ შეუცვლია ჩვეულება! ეტყობა, აღარ არი უწინდელი სიხარულით მიგებება და შეწყნარება მგზავრისა. შეუსწავლიათ ცრუ-მოძღვრება, ვითომ ყველა განდგომილში უფრო ბევრი ეშმაკი უნდა ბუდობდეს, ვიდრე უბრალო ცოდვილში. ქვეყანა უფრო გაფუჭებულია. დახედეთ, მე, განდევნილს, მეუდაბნოეს, რომელიც ოც და ათი წელიწადი ფეხზედ ვიდექ და რომლის სხეულის ჩრდილში იკურნებოდნენ დავრომილნი, თავსაფარსაც არ მაძლევენ ერთ ლამესა!... შესაძლებელია მომკლან კიდევ, შესაძლებელია ამაზედ უარესიც მიყონ — გამაუბატიურონ, შეურაცხ-მიყონ. ეხლა კი ცხადადა ვხედავ, რომ ეშმაკმა შემაცდინა, სასაცილოდ გამაქეთა და გამომამგზავრა აქა ჩემის სულის სასარგებლოდ კი არა, არამედ დასალუბავად.

ამ დროს ერმიას წინ ვიღამაც გადურბინა და სიცილით უთხრა:

— ოჰ, რა ნაირ მაცინებ, მახუცო! მართლადაც გეტყობა, რომ აქაობისა შენ სრულიადაც არა იცი-რა.

ერმიამ იფიქტრა: ვინ არის ესა? ქურდი თუ მემრუშე? მაინც და მაინც გამოვკითხავ, სად შემიძლიან ბინა ეიშოვნო.

— შესდექი,—უთხრა ერმიამ:—ვინც გინდა იყო შენა, მითხარი, არის თუ არა აქ კაცი, რომელიც ცნობილი იყოს კაცთმოყვარებით?

— დიად, არიან აქ მაგგვარნი პირნი.

— სად არიან ისინი?

— აი. ეხლა შენ იმათ სახლებთან არ იდექი და ელაპარაკებოდი მათა?

— კარგი, არ იცი შენ იმისთანანი, რომელნიც ღვთის-მოყვარენი იყვნენ?

— ღვთის-მოყვარენიც არიან?

— სადა?

— ეხლა ისინი, მზის ჩასვლის შემდეგ, სდგანან და ლოცულობენ.

— მაშ წავალ იმათთან.

— ტყუილად ნუ გაირჯები: კარების რახუნი დაუშლის იმათ ლოცვაზედ დგომას და იმათი მოსამსახურენი დაგაწყლულებენ რკინის ჯოხებითა.

მოხუცი დიდად ჰკვირობდა.

— რასა ჰგავს ესა? კაცთმოყვარეთ ვერ აღუძრავ გრძობას შენის გაჭირვებითა და ღვთის-მოყვარეთ, რაც უნდა შეძრწუნებული იყო, ვერას შეაგონებ და დაუშლი ლოცვას!... დამე კი თქვენი უბნელესია, ხოლო ჩვეულებანი თქვენნი საშინელნი არიან.

— რას სწუხარ, მოხუცო!—შენ წადი ჰამფალონთან.

— როგორა სთქვი?—გამოჰკითხა განდევილმა და მიიღო ისევ ის პასუხი:

— წადი ჰამფალონთან.

VIII

ერმიას დიდად გაეხარდა, როცა გაიგონა სახელი ჰამფალონისა. მაშ ჩემი აქ წამოსვლა ტყუილ-უბრალოდ არ ჩაივლის. მაგრამ ვინ არის, რომელიც მე მელაპარაკება ამ ბნელაში: ხელმძღვანელი ანგელოზია, თუ უუწყეუღესი ეშმაკი?

— მე სწორედ პამფალონი მინდა, — უთხრა ერმიამ, — ამისთვის რომ მე იმასთანა ვარ გამოგზავნილი. არ ვიცი კი ნამდვილად ის პამფალონია, რომელსაც შენ მისახელებ, თუ სხვაა?

— როცა გზავნიდნენ, რა გითხრეს შენს პამფალონზე?

— სთქვეს, რომ ის ყველას ამხიარულებს და ყველანი იცნობენ იმასაო.

— ჰო, სწორედ მეც იმ პამფალონთან მივასწავლე. ის პამფალონი, რომელსაც ყველანი იცნობენ, მარტო ერთია ჩვენში.

— ეგრე რითი იცნობენ იმას სუყველანი?

— იმითი, რომ ის არის მეტად სასიამოვნო კაცი და სადაც მივიდეს თან მიჰყვება მოუღალაფე სიმხიარულე. აქ უიმისოდ არც ლხინი, არც სხვა შექცევა არ შეიძლება და ის ყველას საყვარელია. რაკი დაინახავენ იმის ერთგულს ძალს, ლეგას და გრძელ ტუჩას თავის ქლარუნებით, იტყვიან ხოლმე სიხარულითა: აი პამფალონის აკრა მორბის! ეხლავ პამფალონიც გამოჩნდება და მხიარული სიცილი შესდგება.

— თან რად დაჰყავს იმას ძალლი?

— პამფალონის აკრა საკვარველი ჰკვიანი და ერთგული ძალლია და ბევრსა შველის თავის პატრონს ხალხის გამხიარულებაში. პამფალონს ერთი საკვირველი ფრინველიცა ჰყავს. გრძელ ჯოხზე კრკალია მობმული, ამაზე უზის ეს მრავალფრად აყვავებული ფრინველი და თან დაჰყავს ხოლმე: ის თუ გინდ დაუსტენს, თუ გინდ დაისისინებს როგორც მცურავი.

— რად უნდა იმას ან ძალლი და ან ამგვარი ფრინველი?

— არ შეიძლება, რომ პამფალონს მაგრეთი სასაცილო რამ არ ჰყავდეს, ანუ სამასხარო ნივთი რამ არ ჰქონდეს.

— ერთი ამიხსენი, თუ ღმერთი გწამს, ვინ არის ეგ პამფალონი?

— მაშ აქამდის არ იცოდი?

— არა. მე მხოლოდ უდაბნოში პირველად გავიგონე სახელი პამფალონისა.

უცნობ მესაუბრეს დიდად გაუკვირდა.

— მაშ ეგრეა!—უპასუხა უცნობმა.—სჩანს, არამც თუ დამასკში და სხვა ქალაქებში, უდაბნოშიაც კი გავარდნილა ჩვენი ჰამფალონის სახელი! მაგრამ ეს არ უნდა გავგიკვირდეს—ჩვენ ჰამფალონზე მხიარული და მოხუმარი კაცი აღარ შეიძლება. კაცი სიცილით მოკვდება, როდესაც ის დაიწყებს ხალმე თავის ხუმრობას, როდესაც ის თვალებს ათამაშებს, ყურებს არყევს; როდესაც ის როკავს, ხან უსტვენს, ხან ტრიალებს.

— ხან უსტვენს, ხან ტრიალებს?—განიმეორა მეუღაბნოემ.—მაშ ვინ არის, რა ხელობის კაცია ეგ თქვენი ჰამფალონი?

— მასხარაა, ოინბაზი.

— როგორ!.. ის ჰამფალონი!.. რომელთანაც მე მივდივარ!.. ის მასხარაა!..

— დიად, ჰამფალონი მასხარაა. იმიტომაც იცნობენ ყველანი, რომ ის ხან დახტის ქუჩებში, ხან ყირამალა დადის მოედანზე, ხან ციბრუტივით ტრიალებს.

ამეების გამგონი ერშია ყოველ სახსარში მოიშალა და მოდუნდა, ისე რომ კვერთხიც კი გავარდა ხელიდან.

— ეშმაკო, ეშმაკო, მიწასთან გამასწორე შენა! მაცდინე და ძღები ჩემის შერცხვენითა!

ბნელაში მყოფმა დაუმატა:

— ჰამფალონის სახლი მანდვეა, აი მაგ კუთხეს იქით; ეხლა იმას აუცილებლივ ენთება სანთელი, ამისათვის რომ ის ღამე ამზადებს იარაღებს გასამართავად სამასხრო წარმოგენისა უნამუსო და გარყვნილ ქალებთან. და თუ სანთელი არ მოჩანდეს ფანჯარაში, აი აქედან მარჯვნივ დასთვალე და მესამე პატარა სახლში შედი და იქ მოისვენე ამაღამ. ჰამფალონის სახლი მუდამ ღიაა, გინდ ღლე და გინდ ღამე.

სთქვა ესა, და მსწრაფლ სადღაც გაჰქრა ერმიას მესაუბრე.

ღმერთო, ეს რეები გავიგონე ჰამფალონზე. გულმა კვნესა დაუწყო ერმიას,—შეურყვევლად იდგა ბნელში და ფიქრობდა:

— რა უნდა ვქნა მე ეხლა? ნუ თუ ის, ვისთვისაც მე მომაშორეს ჩემს კლდესა და გამომიყვანეს უდაბნოდან, არის მხოლოდ მასხარა და თვალთ-მაქცი. რა კეთილი მიუძღვის, რა ღირსებით სავსეა საუკუნო ცხოვრებისათვის, რომ მე მივბაძო ვილაც ოინბაზს და შევისწავლო რამე ამისგან. რა ყოფილა იმის საქმე?— გრება და ხტომა, მასხარობა და ყირამალა დგომა მოედანზე და იმისთანა სახლებში, სადაც მიეცემიან ლოთობას და გარყვნილობას.

მიუწოდომელია ესა, მაგრამ მეტი ღონე არ არის უნდა წავიდე მასხარასთან.

თუმცა ერმია შეჩვეული იყო სიბნელესაც და სიცივესაც, მაინც გარედ დარჩენა შეუძლებელი იყო. იმ დროებში ქალაქი სავსე იყო ქურდებით და თაევანწირულ ავაზაკებით. ესენი არავის არ ინდობდნენ და, რასაკვირველია, ერმიაც მოელოდა იმათგან გაუბატურებას.

ცოტა რომ ვაიარა, მიაღვა სახლს, საიდანაც ბნელაში სანთელი გამობრწყინავდა როგორც ვარსკვლავი. დიდად დასტკბა მოხუცი ერმია სინათლის დანახვით. უთუოდ აქ უნდა იდგეს მასხარაო.

მიაღვა სინათლეს, და თვალ-წინ წარმოუდგა პატარა და დაბალი სახლი. კარები ღია იყო და ქილობის საფარი აწეული, ისე, რომ სუყველაფერი აშკარადა ჩანდა სახლში.

სადგომი არ იყო დიდი— მარტო ერთი ოთახი, დაბალი, მაგრამ საკმაოდ ფართო. როგორცა ვთქვით, გარედან ჩანდა: სახლის პატრონიც, სახლოსნობაც და იმის სამასხარო იარაღებიც. აღვილად იყო წარმოსადგენი, რომ აქ დარბასიელი კაცი არ იდგებოდა.

კარების პირდაპირ კედელზე ეკიდა თიხის ლამპარი გრძელი პატრუქით. პატრუქი ზეთით გაჟღენთული იყო, სქვარტლავდა და ჟონავდა. გარდა ამისი კედელზე ეკიდა ბევრი გასაშტერებელი ნივთები: აქ იყო სხვა-და-სხვა სამკაული არაბული, ბერძნული და ეგვიპტური; რალაცნაირი აქრელებული ფრთები, ექვანები, ჟღარუნები და ქრიალები; წითლად შეღებილი წვრილი

სარები და დავარაყებულნი კრკალები. ჰერის ერთ კუთხეში ეკიდა ჯოხი, წილკავის ტარის მსგავსი; ზედ ება ხის კრკალი, კრკალზე თავი ამოედო ფრთებ ქვეშ და ეძინა რალაც ჰრელ ფრინველს, ფრინველი პატარა ჯაჰვით იყო მიბმული კრკალზე. მეორე მხარეზე ეკიდა დაირები ეფვნებით, სალამურები და სხვა ამ გვარი რალაც იარაღები, რომლებს დანიშნულებას კაცი ვერ გაიგებდა, მეტადრე იმისთანა, ვინც უდაბნოში გადაჩვეულიყო ქალაქის ცხოვრებასა.

იატაკზე ერთ კუთხეში იყო ლოგინი—გაშლილი ჰილობი, მეორე კუთხეში იდგა სკივრი, სკივრზე იჯდა თითონ სახლის პატრონი და რალსაც საქმობდა პატარა დაზგაზე.

გასაოცარი შეხედულება ჰქონდა ამ კაცსა: კარგა ხანში შესული, სახით შავგვრემანი და პირმომცინარე; სახის გამოხატულობა უმტკიცებდა გულ-კეთილობას. პირი შეღებილი ჰქონდა რალაც წამლით და ქალარა თმა ძალათ დახუჭუჭებული. შებლზე ეკრა სპილენძის სალტა შემკული ელვარე რგოლებითა და ვარსკვლავებრივ გამოჰრილ ჩხარუნებით.

აი ასრეთი იყო პამფალონი! გარეშემო ეყარა უცნაური საოინბაზო იარაღები, წინ ედგა პატარა გაღვიებული მაყალი და თავჩაღუნული რალაც პაწკია რგოლებს აკავშირებდა. რასაკვირველია, ვერ შეამჩნევდა, რომ იმას დაჰკვირებია მეუდაბნოე.

ძალლი ფეხთით უწვა ჩრდილოში და ამ გონიერმა პირუტყვმა სუნით იგრძნო, რომ აქ ვილაც უცხოაო, წამოიწია თავი, ღრენა დაიწყო და ფეხზე წამოდგა. საყელოზე ასხმულმა ეფვნებმა წკრიალი დაუწყეს. ამ ხმაზე ფრინველსაც გამოედვიდა და იმანაც წამოჰყო თავი, შეიბერტყა და თითქო დაუსტენია, თითქო ნისკარტით გააჰრაჰუნა. პამფალონმა წელი აიმართა, საქმე დასტოვა და ძალღს შეუტია.

— გაჩუმდი, აკრა! შენც ხმა ჩაიწყვიტე, ზოია! ვნახოთ ერთი, რომელ მოწყენილ მდიდართან გვიბარებენ გასართობადა. ეი, ვინა ხარ მანდ?—ხმამაღლივ დაიყვირა პამფალონმა,—შემოდი მაღე და სოქვი, რა გინდა?

ერმიაშ შემოსახა:

— შენ შემცდარი ხარ, ჰამფალონ; კაცი, რომელიც შენს კარებთანა დგას, სრულიადაც არ მოსულა იმისათვის, რომ გაგიწვიოს შენ საოინბაზოდ.

— სულ ერთია. ჯერ ღამე დიდია, თუ შენ არა, სხვა მოვა ვინმე დასაძახებლად და სახელიოდ ვიშოენი რასმე ჩემთვისაც და ჩემი ძაღლისათვისაც. შენ კი თითონ რა გნებავს?

— მე გთხოვ ამაღამ მიბინადრო და ამასთანავე მაქვს დიდა სურვილი შენთან ბაასობისა.

ეს გაიგონა თუ არა, მაშინათვე მასხარამ იქით გადააწყო იარაღი, თვალეზე ხელი წამოიფარა და უთხრა:

— ეინა ხარ, ვერ გხედავ და ვერც შენ ხმას ვიცი.

— ჰო, შენ მე ვერ მიცნობ, — უპასუხა ერმიაშ. — სხვაც არაეინ მიცნობს აქ, შორიდანა ვარ წამოსული. შენი ლამპარის სინათლემ მომიყვანა შენს კარებთან და გთხოვ ბინასა.

— ეგ ძალიან კარგი სთქვი — მე მოხარული ვარ, რომ ჩემი ლამპარი უნათებს არა მარტო ქეიფის მოყვარეთ. ნულარა სდგებარ ქუჩაში, თუ საუკეთესო სადგომი არსადა გაქვს დამასკში, გთხოვ შემოდი ჩემთან, რომ მე დაგამშვიდო შენა.

— მადლობელი ვარ, — უპასუხა ერმიაშ: — და შენის მოსალმებისათვის უფალმა გაკურთხოვ შენა, როგორადაც აკურთხა გულითადი მოსტუმრე და უცხოთ შემაწყნარებელი აბრაამი.

— კარგი, კმარა! მაგახე არა ღირს ლაპარაკი! მაშინაც მეტი იქნება შენი მადლობა, როდესაც მოისვენებ ჩემ სახლში და წასვლას დააპირებ. შემოდი, შემოდი მალე: მინამ სახლში ვარ, გიშველი განბანას, თორე სათამაშოდ დამიძახებს ვინმე და მაშინ აღარ მეცლება. საუბედუროდ, სირაკუზიდან მოვიდნენ სხვა მასხარებიცა, ტკბილადა გალობენ, ჩანგზედაც კარგად უკრავენ და ლამის ლუკმა წამართვან. შეფერხებაც არ შეიძლება, რაკი დამიძახებენ, მაშინვე უნდა გავიქცე. ეხლა სწორედ ის დროა, როდესაც მდიდარი და წარჩინებული სტუმრები ეწვევიან მხიარულ და უნამუსო ქალებსა.

— იყოს წყეული საათი ესე, — გაიფიქრა ერმიამ.

— შემოდი, ძმაო, შემოდი, ყურს ნუ ათხოვებ ძაღლს: ეს ჩემი აკრაა, ჩემი ერთგული ძაღლი, ჩემი ერთგული ამხანაგი. აკრა იმისთვის არა სცხოვრობს, რომ დააშინოს ვინმე. ჩემსავით, ესეც სხვის გასართობად არის გაჩენილი. მობრძანდი, მობრძანდი.

ჰამფალონმა ორთავ ხელი მიაწოდა და ამოიყვანა კიბეზე. განათებულ ოთახში რომ შემოვიდნენ, ჰამფალონი შეშინებული უცბად გადახტა იქით.

ისეთი საშინელი შესახედი იყო მეუღაბნოე.

უწინდელ ვიზანტიის დიდებულს, ოც და ათის წლის ფეხზე დგომით ქარში და პაპანაქებაში, გაეუძღურებინა სახე თვისი. თვალები ჩასცივიწოდდა და ამღერეოდა, მთელი ტანი შავად მიჰკრობოდა ძვლებზე; ხელ-ფეხი დასჰკნობიყო, ფრჩხილები გაზრდოდა და საზიზღრად დაჰკაკოდა. თავზე ერთი ბღუჯა ბალანილა ჰქონდა. ეს თმა არც თეთრი იყო, არც მოყვითალო, არც მომწვანო, რადაც მოლურჯო ფერი გადაჰკრავდა. თმა ქათმის ქოჩორივით ჰქონდა აშვერილი.

გაკვირვებით შესცქეროდნენ ერთმანერთსა ეს ორი სრულიად ერთმანერთის არა მზგავსი კაცები: ერთი იყო მასხარა, რომელსაც ღვთის მინიჭებულ პირისახეზე ეგლისა წამალი, მეორე — მთლად გახუნებული და განუძღურებული განდევილი. ამათ გაშტერებით შეჰყურებდნენ გძელ-ტუჩა ძაღლი და აქრელებული ფრინველი. და სუყველანი დუმილს მიეცემოდნენ. მაგრამ, ერმია სიჩუმისთვის არ იყო აქ მოსული, ის იყო გამომგზავრებული უღრმეს საგანზე მოსალაპარაკებლად ჰამფალონთან.

ზ. ს.

(შემდეგი იქნება)

უპანასკნელი ლაგე იუღასი

(საიდღგომო ამბავი)

ე. ჰებესტრასა

I

იუღა დიდ ხანს იდგა გაუნძრევლად იმ ადგილას, სადაც იესოს სალაღატოდ ამბორი უყო. თვალს ადევნებდა რაზმს, რომელსაც ძე კაცისა იერუსალიმში მიჰყავდა. სისხლის ფერი სინათლე ფანრებისა შუბებთან და შიშველ მახვილებთან ჯარის კაცებს ანათებდა. რაზმი ჩუმად და აჩქარებით მიდიოდა, ღამის ავაზაკებსავით, თან-და-თან ეფარებოდა ადამიანს თვალთაგან და, ბოლოს, სულ გაჰქრა. მაშინ იუღამ გული დაიმშვიდა, გაეხვია თავის გრძელსა და წითელს არდაგში, პირი ქალაქისაკენ იბრუნა და ლოდინი დაუწყო.

შუალამეს გადასული იყო. მთარე მოლურჯო ფერით ანათებდა უნაყოფო მინდვრებს, წმიდა ქალაქის კოშკებსა და ციხე-სიმაგრეებსა. რაღაც გამოურკვეველი, საშინელი გუგუნე იდიოდა ზევით, ტაძრის მოედნისაკენ. უდაბნოში ბუის ხმა გაისმოდა. ვეებერთელა ღამურამ იუღას გვერდით ჩაუქროლა და თავისი ცივი ფრთა ლოყაზე მოახვედრა. იუღამ თავზე არდაგის კალთა მოიფარა.

ლოდინში იყო. ერთბაშად, სიხარულისაგან აღელვებული მობრუნდა ბალის შესაფლისაკენ, ჩრდილიდან გამოვიდა და მიეგება კაცს, რომელიც, როგორც ეტყობოდა, გეთსამანის

ბაღში ვილასაც დაეძებდა. ეს კაცი მოხუცი ებრაელი იყო, მღვდელ-მთავრის ხაზინადარი. გრძელი და თეთრი წვერი ჰქონდა, წელში მოხრილი იყო, ჯოხზე ეყრდნობოდა და გაუბედავად უახლოედებოდა. იუდა რომ მიუახლოვდა, ტყავის ქისა გადაუგდო და აჩქარებით გაშორდა იქაურობას.

— მუნიან ძაღლსაც კი უფრო ალერსიანად გადაუგდებენ ძვალს! — წაიბურტყუნა იუდამ.

აიღო ქისა და გაიღიმა. ქისა მძიმე იყო და ყურთათვის საამო ხმას იღებდა. იუდა გამოვარდა ბაღიდან და მთავრის სინათლეზე ქისა გახსნა. პირველად ვერცხლის ელვარებამ თითქო დააბრმავაო. მაგრამ მალე თვლა დაუწყო ფულსა. თითოეულს მათგანს მარჯვენა ხელში იღებდა სიმძიმის შესატყობად და ერთს ფულს, რომელსაც კეისრის სახე ოღნავ გადასვლოდა, დიდ ხანს ჰსინჯავდა შეწუხებული.

— ეს აგვეუსტია, — სთქვა იუდამ, — განსვენებული კეისარია. მე სხვა ფულები მირჩვენია, მაგალითად, ტიბერიუსისა, სულ ახლებია... მღვდლებს პირობა შეუსრულებიათ. ეს ძალიან კარგია.

იუდამ ქისა ქამარში გაიკეთა და იერუსალიმისაკენ გასწია. გულზე მოეშვა, თავის თავს ბედნიერადა სთვლიდა. რომ უფრო დამშვიდებულიყო, მოიგონა ცბიერული რჩევა კაიაფასი, სამარცხვინო ვაჭრობის ღამეს ნათქვამი. მე გავყიდე წინასწარმეტყველი, რომელიც კანონის დამხობას წინასწარმეტყველებდა და მოსეს ზიზლით იხსენიებდაო. მე ვუღალატე ისრაელთა ტყუილ მეფეს, ტყუილ მესიას, რომელიც ვაჭრებს სოლომონის ტაძრიდან ერეკებოდა და მდიდრებს სასუფევლის კარებს უხშობდაო! მე, ერთმა საწყალმა ისკარიოტელმა, საქებურად ეძიე მისი შური ღვთისა, დავითისა და რომის მაგიერ! და სწორედ იმ დღეს, როცა მზე ტანჯვაში მყოფ ქრისტეს დაადგება, ჭეშმარიტი ხალხი ღვთისა — ლებიტელნი, სადუკველნი, მწიგნობარნი, ფარისევლნი და პილატე, ამაყი მოადგილე კეისრისა, ქება-ღიდებით მომიხსენიებენ, როგორც დიადის საქმის მომქმედსაო.

— ჩემი სახელი, — ჰფიქრობდა იუდა, — იმნაირადვე არ და-
ავიწყდება კაცობრიობას, როგორც იაკობისა, დანიელისა და
ილიას სახელები არ დაავიწყდებათ!

II

იუდა მიჩუმებულსა და სახე მოღუშულ ქალაქში შევიდა;
ეგონა, ახლა კაიაფა ქრისტეს თავისის დანაშაულის ამბავს
ჰკითხავდეს იქნებაო, და მღვდელმთავრის სასახლისკენ წავიდა.
შორიდან დაინახა განათებული სარკმლები; სასახლის კარებთან
იქით-აქეთ მოარული ხალხის აჩრდილგები მოსჩანდა. სასახლის
წინ მოწითანო ფერის სინათლე იყო. ქუჩაში არავინ დადიოდა.
მამალმა იცივლა.

— განთიადი მოწეულია, — სთქვა იუდამ.

ალაყაფის კარებთან გაჩერდა. შუა ეზოში დიდი ცეცხლი
იყო დანთებული. ერთი ათორმეტთაგანი, პეტრე, სკამზე იჯდა
და ხელს ითბობდა, თანაც, ერთ მღვდელმთავრის მხვეალთაგანს
ელაპარაკებოდა. როგორც ეტყობოდა, პეტრე დიდად ნაწყე-
ნიც იყო და დიდ უბედურადაც სთვლიდა თავის თავსა. ხმა-
მალლა ლაპარაკობდა და მხვეალს უთხრა:

— ჭეშმარიტებას გეუბნები, ამ კაცს არ ვიცნობ!

მამალმა მეორედ იცივლა.

მხვეალი წავიდა. პეტრე დადუმდა და მწარე ფიქრს მისცა
თავი. იუდა ცეცხლს ისე მოუახლოვდა, რომ ვერც კი გაიგო.
კაიაფას სამსჯავროდან ხმაურობა მოისმოდა, ხან კარგა ხნით
დუმილი ჩამოვარდებოდა; მოისმოდა ხან მრისხანე და ზიზღის
ხმა, ხან სერიოზი და მშვიდი ლაპარაკი, ამ ხმაზე გალილევე-
ლი მეთევზე თრთოდა და ბავშსავითა სტიროდა, ეგონა, ჩემს
მეტი ეზოში არავან არისო.

და აჰა, მამალმა მესამე გზის იცივლა.

პეტრე გააყრეოლა, თავზარ-დაცემულსავით შეჰღრიალი,
თავი აიღო და წამოდგა. ორივე მოციქული, უარ-მყოფელი და
მოღალატე, ერთმანეთს პირიპირს შეხვდნენ.

პეტრე ისე საშინლად აბრიალებდა თვალებსა, ისეთი ხანის სახით იტაცა ხელი სატყვარზე, რომ იუდა, შიშისაგან ათრთოლებული, მღვდელ-მთავრის სახლის ჭიშკრისაკენ გაიქცა.

დიდ ხანს უვლიდა გარ'შემო ტაძარს, რომლის გალავანს მხოლოდ მზის ამოსვლის შემდეგ აღებდნენ. უნდოდა ახლავე ამოერჩია ადგილი, სადაც ზარათის დუქანი უნდა გაეღო. მღვდლები, აბა რა თქმა უნდა, მოხერხებულ ადგილს დამითმობენ და და მალე მშვენიერი ეგვიპტური, ბერძნული, იტალიური, აზიური ფულები ჩემს ხელში გაივლისო. მაშინ სასაცილოდ ავიგდებ ამ დამშეულ მაწანწალებს, სიღარიბე და სინანული რომ უყვართ; სასაცილოდ ავიგდებ ამ ჩემს ღარიბობის დროის ამხანაგებს, იმ კაცის მოწაფეებს, რომელიც სასიკვდილოდ არის განმზადებულიო. რამდენმამე ლევიტელმა, რაბინის მეთვალყურეობით, ტაძრის ყაფაზების გაღება დაიწყეს. იუდა თამამად მივიდა მათთან, თითქო თავის საკუთარს სახლში შედისო, პირზე ღიმი უთამაშებდა, ხელებს აღერსიანად აქნედა. მაგრამ მღვდელმა კოპები შეიკრა, ხელი გაიწოდა და წინ გადაელობა.

— შესდექ და აქედან წადი! კანონი უწმინდურს ნებას არ აძლევს წმიდა სახლში შემოვიდეს. გასწი! წუხელ შენ ოცდა ათი თეთრი ჩაგაბარეს, სისხლის სასყიდელი მიღებული გაქვს: შენი შრომა დაჯილდოვებულია. გაგვეცალე, თორემ აქედან ძალათი გაგაგდებ, როგორც მემრუშეს, როგორც კერპთ თაყვანის-მცემელს ან კაცის-მკვლელს...

III

იუდა ტაძარს მოშორდა. ახლა კი პილატეს სამსჯავროსაკენ გასწია. რომაელები მღვდლებზე უფრო ღმობიერად მომეპყრობიან და სინაგოგის მსახურთა მზაკრებისაგან დამითარავენო. რაბინნი ფანატკოსნი არიან, მებრალეობა კიდევ: ვიცი, რომ ლევიტელნი გული-გულში ახლაც თაყვანსა სცემენ ოქროს ხბოსა, როგორც მოსეს დროსა შერებოდნენ. როცა

დანიხავენ, რომ მე, ისკარიოტელმა, კეისრის მოადგილემ და ხურმა, კეისრისაგან წყალობით აღვსილმა, დიდძალი ქონება და სიმდიდრე შევიძინე, ჩემი დუქანი ოქროთი, აბრეშუმის ქსოვილებით, ძვირფას თვალ-მარგალიტით და აზიური სურნელებით გავავსე, როცა დანიხავენ, რომ ყოველსავე ამას ძვირფასად რომის ქალაქში ვასაღებ, მაშინ კი დამდებენ ფასსა და ფერებას დამიწყებენ, ყოველ დღეს ფეხებთან გუნდრუკს მიკმევენ, იმ გუნდრუკს, რომელსაც თავიანთ ღმერთს იეგოვას მოჰპარავენო.

იუდას უხაროდა თავისი მომავალი ბედნიერება. გზაზე ქედმაღლოურად უყურებდა სინაგოგის წევრებს, მწიგნობართა და ფარისეველთა, რომელნიც შორიდან თითოთ აჩვენებდნენ ერთიმეორეს, ხოლო ახლოდან თავს არიდებდნენ იუდას აჩრდილს, როგორც უწმინდურს რასმე. ხალხის ჩოჩქოლი მოესმა და იმანაც ფეხს მოუჩქარა ერთბაშად. ქუჩის მოსახვევთან საშინელ სურათს წააწყდა.

თავგასული ბრბო პილატეს სასახლის კედლებს ურახუნებდა; ქურდები, ზნედაცემული ქალები, ფაცის გამტენი, ყალბი ფულის მჭრელნი, ავაზაკნი, კაცის მკვლელნი და ძვირის მომქმედნი, თავიანთის ბუნაგებიდან გამოცვივნილიყვნენ, ყველანი თვალების ბრიალით ხელებს უშვერდნენ პროკონსულს და ჰყვიროდნენ:

— ბარაბა! ბარაბა! მოგვეც ჩვენ ბარაბა!

პილატე თავშიშველი იდგა პორფირის ქვისაგან გაკეთებულ სეეტებიან აივანზე, გარს ეხვია ამაღა და მღვდლები. თეთრი სამოსელი ესხა და ხალხს ისე ელაპარაკებოდა, მაგრამ იუდამ მისი ნათქვამი ვერ გაიგო. ყოველთვის, პილატე სალაპარაკოდ პირს დააღებდა თუ არა, ეს საშინელი ბრბო უარესად იწყებდა ყვირილს:

— ბარაბა! ბარაბა!

იუდა ხალხში გაერია. აქ მეგობრები დანიხა, რომელთაც თავი დაუკრეს; კაცის მკვლელნი და ზნედაცემულნი დიაცნი სალამს აძლევდნენ. როცა ხალხს გაატანა და პირველ რიგთან მივიდა, სასახლის ზღურბლთან, იგრძნო, რომ გარს შემოეხვია

საშინელი ღელვა საერთო სიბრაზისა. ათასზე მეტმა ხალხმა ერთის ხმით, საშინელის ხმით შეჰბლაღლა:

— ჯვარს აცვ ეგე! ჯვარს აცვ ეგე!

პილატე დაღონებული, შეწუხებული შებრუნდა სამსჯავროში, თან მიჰყვა თავისი ამაღა. აივანზე მხოლოდ ერთი ახალგაზდა ასისთავი დარჩა, ორს სვეტს შუა იდგა და ხალხს უყურებდა. მის წინ იდგა მოხუცი მოსამართლე, სათნო სახისა და სულსწრაფად და რაღაც უცნაურის შიშით შეპყრობილი კითხულობდა დიდთა წინასწარმეტყველთა წიგნს. გააღმასებული ხალხი ცოტ-ცოტად დამშვიდდა; ეს ხალხი ბუნდადა გრძნობდა, რომ სასახლეში სიკეთე არა ხდებოდა. ერთბაშად მღვდელმა მოციქული დაინახა, წითელ არდაგით შემოსილი; ასისთავს რაღაც უჩუროხულა და იმანაც, თავის მხრივ, ისკარიოტელს მიაპყრო თვალები; სახეზე აშკარად გამოეხატა ზიზღი და საჩქაროზე გაშორდა იქაურობას.

მაშინ მძიმე კარი, ბრინჯაოთი შექედილი, ნელა და დიდის ამბით გაიღო. პილატე კვლავ გამოჩნდა პორფირის ქვისაგან აგებულ სვეტებთან; ქუჩაში სამარებრივი სიჩუმე ჩამოვარდა. ნახევრად ჩამოხნელებულს აივანზე იესო გამოჩნდა, ღვთისაგან რჩეულ ხალხისაკენ მომავალი. ბარბაცებდა, აქეთ-იქით მხარში უდგა ორი მეომარი, სახეზე სისხლიანი ცრემლი ჩამოსწვეთდა, თავზე ეკალთაგან შეთხზული გვირგვინი ედგა, ხელში ლელწამი ეჭირა, ძოწეული ემოსა და მისი წვერები გულზე ჰქონდა გამოანაკენილი.

გაოცებული და დაღუპებული ხალხი გასისხლიანებულ მოჩვენების მოახლოვებას უყურებდა. იუდას გული შეჰზარა და პირი მიიბრუნა. პილატე წინ დაიხარა, გაიშვირა თითი, რომელზედაც კეისარის ბრძანებათა შესამოწმებელი ბეჭედი უბრჭყვიალებდა, უჩვენა ხალხს ნაზარეველი და რაკრაკა ხმით წარმოსთქვა:

— აი კაცი!

ბრბომ ხელახლა იქეჟა საშინელს ხმითა, უფრო ვამძაფრებულისა და ბრძანებითის კილოის ხმითა:

— ჯვარს აცვ ეგე! ჯვარს აცვ ეგე!

ზოგიერთმა ქალებმა ქეთინი ამოუშვეს; ერთი გლახაკი ტიბერიუსის ქანდაკებას შემოეხვია და ყვირილი დაიწყო:

— ვაი იმას! ვაი იერუსალიმს! ვაი ღმერთს! ვაი მე!

ასისთაფი პროკონსულის ტანის-მცველებს გაუძღვა, შუბი მოიმარჯვა, ბრბოს შეუტია და იესოს გზა უტია. იუდა თავისს მეზობლებს ეფარებოდა, იესომ არ დამინახოსო; მაგრამ პილატეს ერთმა მეომართაგანმა მახვილი დაჰკრა:

— შენ აქ რა გინდა? იმისთვის ხომ არ მოსულხარ, რომ ებრაელთა წინასწარმეტყველს დასცინო ან შეურაცხყო. შენის აქ დასწრებით დიდება რომისა? ჩვენს ღმერთებს მოლატენი სძულთ. აქედან გაგვეცალე, სადმე ისეთს ალაგას წადი, რომ შენს მეტი არაფერ იყოს და შეგედლოს დაჰფარო შენი შერცხვენა.

IV

იუდა ხალხის შორის მიდიოდა. რომაელ მეომართა რაზმს ესევე ხალხი გარშემო ეხვია. ბევრი მათგანნი, რომელნიც ცოტა ხნის წინ ბარაბას განთავისუფლებას თხოულობდნენ, ახლა კი მიხედნენ ასისთაფის ნათქვამსა. დაცინვა დაუწყეს იუდას, ჩურჩული შეჰქმნეს და სახეზე ყველას ზიზღი გამოეხატა. იუდამ შეამჩნია ეს. სჯობს ფრთხილად ვიყვეო და სიარულს უკლო, და მერე ერთ მიყრუებულ ქუჩისაკენ შეუხვია.

— ნუ თუ ყველანი ისე მიყრუებენ თითქო, კეთროვანი ვიყვეო?— იფიქრა იუდამ.

გადასწყვიტა სახლში დაბრუნებულიყო და იქ თავისუფლად მოეფიქრა თავისი აწმყო და მომავალი მდგომარეობა. მაგრამ შემთხვევით ქალებისა და ყმაწვილების ჯგუფს წააწყდა და მათმა შეხედვამ შეაშინა. ესენი იყვნენ, რომ იერუსალიმში დიდებით მიმავალს ქრისტეს გზა ყვავილებითა და ხის მწვანე ტოტებით მოუფინეს და ჰგალობდნენ:

— ოსანნა! ძეო დავითისაო, შეგვიწყალებ ჩვენ! ოსანნა!

იუდამ გზას აუხვია და ქალაქის ციხისაკენ გაემართა. მაგრამ ბავშვები უკან გაედევნენ და წყევალ-კრულვა დაუწყეს. ფეხს

მოუჩქარა, თანაც ჰგრძნობდა, მომდევნ და მოკვლას შეწყ-
ქრებოდა. გამოვიდა ბაზრის მოედანზე; აქ გალილიას სოფლე-
ბიდან ჩამოსულ გლეხებსა და მწყემსებს თავი მოეყარათ.

— იუდა! იუდა! — იძახდნენ ყმაწვილები.

— იუდა! — პასუხს აძლევდნენ გალილეველნი.

— მოჰკალით! მოჰკალით!

ქეები სეტყვასავით დაუშინეს იუდას. იმანაც თავი დახარა,
არდაგი აიკალთავა და გაიქცა თავის საშველად; ჰგრძნობდა,
ფეხებ ქვეშ დედა მიწა მისკდებაო. ეს აჩის, საშინელის ტანჯვით
სულს ამომხდინა და, ყოველთა უწინარეს, ჩემს ოც და ათ
ვერცხლს წამართმევნო. ერთბაშად ივრუსალიმის ყურთამდე
გაღებულ ქიშკართან გაჩნდა. სასოწარკვეთილი შიგ შევარდა.
რომეღელ დარაჯებმა იფიქრეს, მემამბოხე ხალხი გოლგოთაზე
ამიტომ წასულა, რომ ჯალათებისათვის მეუფე ურიათა წაერ-
თმიათო, ამიტომ ლახვარი დაუმიზნეს ხალხს და გააჩერეს.

იუდა მირბოდა სინათლით მოფენილ მინდვრებზე; მირ-
ბოდა ქვიან ველებზე, ნაკადულთა ნაპირებით, სერების გატი-
ტვლებულ ზურგზე. ალაღბედზე მირბოდა ხან ზღვისაკენ, ხან
ტიბერიადისაკენ, ხან სამარიაში, ხან ბეთლემში, ხანაც სო-
ლომისაკენ. ერთმა, ერთად-ერთმა აზრმა შეიპყრო მისი არსება:
დავიღუპეო; მე, კეისარისა და მოსეს ერთგული მოსამსახურეს,
ისე დამდევნენ, თითქო გაცოფებული ნადირი ვიყვეო. დღეს
უშიშრად სად შევაფარო თავი, ხვალ, მთელი ჩემი დღენი სად-
ღა დავიმალოვო?

შუადღის ხანზე იუდა ერთის კლდის ჩრდილში ჩამოჯდა
და შენიშნა, რომ, თუმცა ამდენი ხანი ირბინა, მაგრამ საზარ-
ლის სახის კედლები ივრუსალიმისა სულ რამდენისამე ნაბიჯის
სიახლოვეზე მოსჩანდა. მერე სერზე, ქალაქის გვერდზე, დაი-
ნახა რომეღელ მხედართა რაზმი; იმის იქიდან გამოჩნდა რამ-
დენიმე კაცი, ქალი და ბავშვი, ძაძით მოსილნი, ბოლოს, დიდ-
ძალი ხალხიცა. ამ უცნაურს და ბუნდ სურათს იუდა თითქმის
შეუგნებლივ უყურებდა. მაგრამ აჰა, რომეღელ მეომრების შუ-
ბებისა და ჩაფხუტების ზევით, ლურჯის ცის სივრცეში აღი-
მართა სამი ჯვარი; თითოეულ ჯვარზე თითო კაცი ეკიდა,

ხელ-ფეხ მილურსმული. ყველაზე მაღალ ჯვარზე იესო ქრისტეს ეკლის გვირგვინიანი თავი დაეხარა და კვდებოდა. და როცა რომაელთა მხედარნი იერუსალიმში დაბრუნდნენ, მოღალატემ ურიათა მგუფის ფეხებთან დაჩოქილი ქალი დაინახა, ხოლო ჯვარს გარშემო ეხვივნენ პირქვე დამხობილნი მოციქულნი და ყრმანი.

ამ სურათმა ცოტათი შეუმსუბუქა ტანჯვა და გამხნვედა. მოაგონდა, რომ ბევრი წინასწარმეტყველთაგანნი იქმნენ დენილნი ხალხის მიერ, ბევრნი ეზიზღებოდნენ მღვდლებს, ბევრისათვის მიუყენებიათ ტანჯვა უფროსებსაო. ზოგიერთმა მათგანმა თავიც კი დასდვა ღვთის ერთგულებისათვისო. მეც წავალ ურიასტანიდან, მართალია, ყველასგან შეურაცყოფილი და შეგინებული ვარ, მაგრამ ცოცხალი და ქისა გაესებული მაინც მიედივარო. ისაიასავით ორ ფიცარ შუა ვერ გამხერხამენო. შეაქცია ზურგი უმადურ სინაგოგასა და იოპიისაკენ გაემართა. მაგრამ ერთბაშად საშინელმა ქარიშხალმა გადაურბინა სერებსა და ბარზე; მზე დაბნელდა, თითქმის ჩაჰქრა; ისკარიოტელის მახლობლად, რამდენისამე ნაბიჯის მანძილზე მესმა კლდე გააპო შუაში; ხოლო გოლგოთაზე ელვით განათებული ჯვრები თითქო იზრდება და ინძრევია; სამივე ჯვარცმული, გასისხლიანებულის და წინ-გაპყრობილის ხელებით, უძრავ თვალე-ბით, თითქო გამცემს უახლოვდებიანო.

იუდას თავზარი ლაცა, იწინაზე პირქვე დაემხო და არდაგით თავი დაიფარა.

საღამომდე არ ამდგარა იუდა. მთელს სამყაროში სამარებრივი სიჩუმე იყო გამეფებული. ვერა ჰბედავდა გოლგოთისაკენ მიეხედნა. დიადი დუმილი ბუნებისა აშინებდა. მოუნდა ვინმე შეჰხვედროდა, გაეგონა ადამიანის ხმა, ადამიანის სახეზე თანაგრძნობის ნატამალი დაენახა. ისევ უკან დაბრუნდა, იერუსალიმისაკენ, და გზის პირას ჩამოჯდა, დაღლილობისაგან დატანჯული.

ცოტა-ხნის უკან ცაზე ვარსკვლავები გაბწყინდა და მოლურჯო ღრუბლის ნაჭერიდან მთვარემ ბარი დაღონებულის

სინათლით გააშუქა. ქალაქიდან მომავალ გზიდან მოისმა კვერთხის კაკუნის და ერთბაშად გამოჩნდა ჩრდილი. ვიღაც კაცი აჩქარებით მოდიოდა წინ-დახრილი, თითქო ვისიმე წყევლას გაუბრძოლა. ნახევრად ჩამოზნელებულს უდაბნოში მისი ხელი მოსჩანდა, ჯოხს იქნევდა და სასოწარკვეთილს რალაც გადაეწყვიტა. მგზავრი არ გაჩერებულა, ისე გაუარა იუდას.

— აგასფერ! — დაუძახა იუდამ. — აგასფერ!

მგზავრმა ხმა არ გასცა და უფრო მოუჩქარა სიარულს. იუდა უკან გამოეკიდა და ხვეწნა დაუწყო:

— აგასფერ! ნება მომეცი უკან გამოგყვე! საცა შენ წახვალ, ყველგან წამოგყვები; საცა შენ დაისვენებ, მეც იქ დაისვენებ. შენი მოსამსახურე, შენი მონა, შენი ერთგული ძალღი ვიქნები. ამალამ აქ მარტოს ნუ დამაგდებ.

— მე ძალიან შორი გზა მიდევს, ასურეთში მივდივარ, ეგვიპტეში, აზიის შუა-გულში, ცის დასავალსა. თავის დღეში არ დავისვენებ; ამის შემდეგ ჩემს თვალებს ძილი არ უნდა მოეკაროს. იესო არ შევიბრალებ. ახლა განვიზრახე ჩემი გულქვაობა შევინანიო და ამიტომ მთელი ჩემი დღენი უნდა ვიწოწიალო უმიზნოდ, უიმედოდ. მაგრამ ესეც კია, რომ ამ მართალის სისხლი მაინც არა მცხია. გაფრთხილებ, იუდა, იქედნეს, რომელიც კი გზაზე შემხვდება, ფეხით გაუსრესავს არ გავუშვებ.

მგზავრი სიბნელეში უჩინარ იქმნა. იუდა თვალს ადევნებდა, როგორ გაჰქრა ჩრდილი საუკუნო განდევნილისა; დიდ ხანს უგდებდა ყურს ჯოხის კაკუნს, რომელიც თან და თან სუსტდებოდა. მერე ისევ გაუბედავად მიუახლოვდა იერუსალიმს. იცოდა, რომ ქალაქის კედლის მახლობლად, ხევში, რამდენიმე ქოხი იყო, სადაც ბინადრობდნენ ავაზაკნი და საზოგადოებიდან დევნილნი. იქნება, ერთ ამ ქოხებთაგანში ვპოვო ამხანაგი და ბინა მზის ამოსვლამდის, — იფიქრა იუდამ.

ერთის ქოხის ჯუჯრუტანიდან სინათლე გამოკრთოდა. იუდამ შეიჭვრიტა და ცეცხლის პირას დაინახა ის ავაზაკი, რომელიც მთელს ურიასტანს შიშის ზარსა სცემდა, ის ავაზაკი, რომელიც პილატემ ვანათავისუფლა ხალხის თხოვნით. ეს იყო ბარაბა. იუდამ კარი დააკაკუნა. კარი გაიღო.

— ბარაბა! დავიტანჯე... მცივა, მშიან, მეშინიან! ნება მომცე, შენის კერის პირას გავათიო ღამე.

ავაზაკი თავისის ქოხის კარებთან იდგა. მხრები შეიშმუნა და გესლიანის სიცილით უთხრა:

— შენ გინდა ბარაბა გააუპატიურო? შენ თუ სახლში შემოგვიშვი და როგორც სტუმარს პატივი გეცი, ხვალ იერუსალიმში ხალხი ჩამქოლავს. არა, ყური მოგდე, იუდა: მე ხუთი თუ ექვსი ურია და ორი რომელი მხედარი მოვკალი, ეკლესიაში მღვდელ-მთავრის ზანდუკიდან ბევრი ოქრო მოვიპარე, ოქრო ავაძრე აღთქმის კოლოფსა, რომლის მიკარებისათვის კაცს სიკვდილი მოელის; მაგრამ კაცი თავის ღღეში არ გამოცია, ჯალათებისათვის მსხვერპლი არ მიმიყვანია. უმაღ ჩემის ხელით დაგახრჩობ, ვიდრე ჩემის ქოხის ზღურბლზე ფეხს გადაგაბიჯებინებდე. თუ გეძინება, გოლგოთა აქედან შორს არ არის: შეგიძლია შენის უფალის ჯვარს თავი მიაყრდო და უშიშრად დაიძინო. ამაღამ თვით ეშმაკიც კი ვერ გაჰბედავს მყუდროება დაგირღვიოს.

იუდაც გზას გაუდგა. ხან ციხის კედლებს ამოეფარებოდა, ხან ზეთის ხილის ქალებში და ვენახებში შეჰყოფდა თავს. ყველაზე მეტად ის აწუხებდა, ბარაბამ როგორ შემარცხვინაო. აქამდე თუ მყავდა მტრები, ისევ კეთილშობილი მტრები იყვნენ: ტაძარი, რომი: მოწაფეები ქრისტესი, ხალხი, ის წყეული ურია, გვერდით რომ გამიარა, — როგორც იყო, ამათს მტრობას მონთმენდა კაცი; მაგრამ მოსათმენი როგორაა ის, რომ კაცის-მკვლელმა, ბარაბამ, სახლში არ შემიშვაო!.. მეტად მწარედ ვარ შეურაცყოფილი და თვით შეურაცყოფის იარაღი მეტად საზიზღარი არისო!

ახლა უარესად შესძულდა იესო ნაზარეველი. შერცხვენილი თუ ვარ, სულ ამ ჯვარცმულის წყალობითაო. ახლა უხაროდა, რომ ასეთი კაცი გაჰყიდა; საშინელის ღიმილით იგონებდა იესოს ტანჯვას. მოიგონა, როგორა ჰგეემეს ეკლითა, როგორა სცემდნენ ყვრიმალში, როგორ მწარედ სჩხვლეტდა ეკლის გვირგვინი, რარიგ სტანჯავდა ღურსმები ჯვარცმისა...

ამ დროს ერთმა მწარე ფიქრმა გაუელვა თავში: წამებული, ესდენ ძვირფასი ქვეყნისათვის, მღვდელ-მთავრებს ძალიან იაფად ჩავუგდე კლანჭებშიო.

— სულ უკანასკნელი, 100 დრაჰკანად ღირდა, — წაიბუტბუტა იუდამ, — მღვდლებმა საშინლად მომატყუეს.

ვარსკვლავებით გაკაშკაშებულს ცას მუშტი მოუღერა და დაემუქრა. წყურვილი და ცივება სულს ართმევდა; ხეებისაკენ გაემართა, იქმნება მათს ქვეშ წყარო ვიბოვნოვო. ქარი ნელა აშრიალედა ფურცლებსა. იუდამ კოტაოდენი შეება იგრძნო. ერთბაშად განწირულებით დაიღრიალა და ჩაიჩოქა, თითქო უხილაემა ხელმა ძალა დაატანაო. იცნო ზეთისხილის ხე, რომლის ქვეშ შეიარაღებულ შემომრების თანადასწრებით ძესა კაცისას სასიკვდილო ამბორი უყო.

ღაჩოქილი გამობობლდა გეთსამაწის ბალიდან, მერე, ფორხილით, უდაბნოში დაიწყო ღოღიალი. სრულებით არასა ფიქრობდა ახლა, არაფრის იმედი ჰქონდა, ერთი-ლა უნდოდა: შეხვედროდა ზეციდან ჩამოგდებული განრისხული სატანა და იმისთვის გული აეჩვილებინა თავისის უსაზღვრო სასოწარკვეთილებით.

მოშორებით ორი ბზა იდგა და თავის ტოტებით ჭას დაჰყურებდა. ეს იყო იაკობის ჭა, რომლის წმიდა წყალი იესო ქრისტემ ერთის სიტყვით აკურთხა. იუდამ ვერ შესძლო დაევიწყებინა ეს დიადი მოგონება. ჭის გვერდით მძიმედ დაეშვა ჯაჰეს სათილი არ ეკიდა და იუდა რიკულის გადააწვა, რომ მისს ცხელს პირს წყალის სიგრილე მოჰხვედროდა.

VII

ბზების შორის, ნახ აჩრდილსავეით, ახალგაზდა ქალი გასრიალდა, თეთრად მოსილი, თეთრი თავსახურთან; ნახის ტანისა იყო, შიშველის ხელით მარჯვენა მხარზე შემოღმეული თიხის სარწყული ეჭირა. იუდამ მადლა აიღო თავისი გახურებული სახე და ოდნავ გასაგონის ხმით წარმოსთქვა:

— მწყურიან!

ახალგაზდა ქალი შიშისაგან შეკრთა, თითქო საზარელი მხეცი დაინახაო.

— მწყურიან! — განიმეორა იუდამ.

— იმანაც, წინასწარმეტყველმა, რომელიც შენ გაეცი, ჯვარზე დაიძახა: „მწყურიან“!... ხოლო რომაელებმა შუბის წვერზე წამოაგეს ძმრით გაჟენთილი ღრუბელი და მიაწოდეს...

ეს რომ სთქვა, ქალმა სარწყული ჭაში ჩაუშვა, აავსო წმინდა წყლითა, რომლის წვეთები მარგალიტივითა კრთოდა.

იუდა ხმას არ იღებდა. კანკალი აუვარდა ამ ბავშვის წინაშე. მისი გამშრალი ტუჩები ცივ წყლისაკენ იწვედნენ.

ქალი დაიხარა; მეტად ჰშვეწოდა მისი დაღონებული სახე.
— გამომართვი, — უთხრა ქალმა, — იესოს სიყვარულისათვის გაძლევ, გამომართვი და დალიე.

როცა იუდამ წყურვილი მოიკლა, ქალმა კოკა ისევ შემოიღვა მხარზე და მოშორდა, თეთრად შემოსილი, ვარსკვლავების ალერსიან ნათლით დამშვენებული.

ამ დროს იუდას ბნელ სულში თითქო სინათლის ტალღა ჩაიქრა. ერთბაშად გაზომა მთელი უფსკრული თავისის შეცოდებისა, თავისი ავზაკობისა. ამან ერთბაშად გაუღვიძა და აღუშფოთა სინიღისი, ახალგაზდა ქალის სიმშვიდემ თელწინ გადაუშალა ის საიდუმლოება, რომელიც მას თავისდღეში არა სწამდა. სთქვა, მე ღმერთი შევეურაცყავიო, და ამ აზრმა თავზარი დასცა, გული ლახვრით გაუპო.

— ვინ არის ეს ჯვარცმული, — სთქვა იუდამ, — რომელმაც ამ ბავშვის ხელით თავზე გულკეთილობის ბალზამი დამასხა?

დიდხანს იჯდა იაკობის ჭის კიდესთან. ერთი და იგივე აზრი არა შორდებოდა; მაგრამ ეს აზრი სანუგეშოს არას ეუბნებოდა, პირიქით, უსაზღვროდ სტანჯავდა, ჰქეჯნიდა. მის პირდაპირ, ფერღზე, გამხმარი ლეღვი იდგა. იმას რომ შეხედა, ბუნდად მოაგონდა იგავი ქრისტესი. უცბად ხესთან მიიბრინა, წითელი არდაგი ძირს დაადგო, ზედ დაჰყარა ოც-და-ათი ვერცხლი, თავიდან დოღბანდი მოიხსნა და ლეღვის ყველაზე მსხვილ ტოტზე თავი ჩამოიხრჩო.

მკვდარ მოციქულის ფეხებთან გაშლილი არდაგი სისხლის დიდ ლაქასა ჰგვანდა. ზედ ტურა დაწვა და განთიადამდე ეძინა. როცა უფერული დილა დადგა, უშველებელმა ძერამ მოწითანო ფრთებით მალლა ჰაერში საბედისწერო ხის ზემოდან ტრიალი დაიწყო.

თ. სახეჯია

ბ ფ ხ ა ზ ე გ ი

(ეტიმოლოგიური მასალები *)

XI აჟირა (შაშუა) ¹⁾

დღევანდელ აფხაზის ცხოვრებაში შესანიშნავი ადგილი უჭირავს აჟირა-სა (შაშუა-ს), ვითარცა მრისხანე და უფლად ძლიერს ღმერთს მჭედლობისს, რომელიც სამაგალითოდ სჯის თავისს ურჩს აფხაზსა. როგორ, როდის და ანუ საიდან წარმოსდგა აფხაზთა მიერ შაშუა-ს კადმერთება, აჟირას, თავიანთსცემა, ეს ჩვენთვის ჯერ-ჯერობით გამოურკვეველი რჩება. მხოლოდ ეს კი აშკარაა, რომ რკინის თავიანთსცემა (ტეცხლისა?) დღევანდლამდის დარჩენიდა აფხაზეთში საფსებით, თუმც ამ უკანასკნელ დროში, როგორც მოსალოდნელიც იყო. ცოტ-ცოტად სუსტდება, ელფურსა ჰკარგავს...

ამ წერილში შეძლებისდაგვარად ვეცდებით გავაცნოთ მკითხველსა, თუ ვითარის შიშით შეჭურებს წინაშართა გარდმონაცემ რწმუნებათა, ზნე-ჩვეულებათა და ადათების ფანატიკურად ამსრულებული აფხაზი შაშუა-სა, როგორ ემსახურება მას, და როგორ იჩენს ეს უკანასკნელი (შაშუა) თავისს ძლიერება-მრისხანებასა ურჩს

*) იხ. „მოამბე“ № XI, 1898 წ.

¹⁾ სიტყვა „აჟირა“ პნიშნავს სამკედლოს; „აჟი“—მკედელსა. „აჟირას“ (სამკედლოს) ღმერთია „შაშუა“. მაგრამ ეს უკანასკნელი (შაშუა) თითქმის ავიწყდებათ და მის მაგიერ მისი მნიშვნელობით იხმარება სიტყვა „აჟირა“ (სამკედლო). აქვე შევნიშნავ: სიტყვა „შაშუა“-ს ქართულ ასოებით გამოხატვა შეუძლებელია, რადგანაც ისი მეორე ნაბევირი—„შა“ სტენით გამოითქმის.

აფხაზზე, და აგრეთვე რა დამოკიდებულება აქვს აფხაზსა «აქირასს» (მჭედელთან), ვითარცა ძლიერ და მრისხანე ღვთაების წარმომადგენელთანა და ვითარცა ხელისნათანა.

«აქირას» დღესასწაულ დღედ აფხაზს მიჩნეული აქვს ახალი წელიწადი, რომელსაც «ხენხვამა-ს²⁾» ეძახის. ღოცვა და მსხვერპლის შეწირვა კი იციან ახალ-წლის წინა დამით, 31 დეკემბერს. აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ აფხაზეთში ყოველგან ერთნაირად არ იციან ღოცვა და მსხვერპლის შეწირვა. დასავლეთ აფხაზეთში უფრო სხვანაირადაა ხდება «აქირას» მსახურება, აღმოსავლეთისაში კი — სხვანაირად; ასე განიხილოთ, სოფელ-სოფელადაც სხვა-და-სხვა თავისებურს ელფერსა ჭებულობს ეს «შაშუა»-ს მსახურება. ჩვენ აქ საზოგადოდ აღვწერთ ამ დღესასწაულს, ხოლო კერძო და წვრილმან მსარეებს თავს დავუჩუბებთ.

—

შესანიშნავია ის გარემოება, რომ «შაშუა» თითქოს საყოველთაო ღვთაება არ იყოს; თუმცა მისი რწმენა, შიში, კრძალულება ყოველს აფხაზსა აქვს, მაგრამ უველა კი მას არ სწირავს მსხვერპლსა და არ ემსახურება: ემსახურებიან და მსხვერპლსა სწირავენ ის ოჯახობანი და გვაროვნობანი, ვისაც «აქირას» «ჭმართებს» (იქუბ), ესე იგი, ვინც ან მჭედელია თვით, ანუ წინაპარი მჭედლები ჭეაუდა, და ანუ რამე მიზეზით «შაშუა» მას განრისხებისა და ამით დაუმორჩილებია, უემია, დაუბერავს და მსხვერპლსა თხოულობს! დასავლეთ აფხაზეთში «შაშუა»-ს თითქმის უველა აფხაზი (მკვიდრთაგანი) ემსახურება და მსხვერპლსა სწირავს, აღმოსავლეთისაში კი — არა: აქ შეხვდებით იმისთანა ოჯახობას, რომლის რამდენიმე წევრი «შაშუა»-ს ემსახურება, დანარჩენნი თავისუფალნი არიან.

დასავლეთ აფხაზეთში თითქმის ყოველი აფხაზი თავის თავს ვალდებულად სთვლის «ხენხვამა-ს წინ დამით მსხვერპლი შესწიროს

²⁾ სიტყვა „ხენხვამა“ მეგრულიდან უნდა იყოს წარმოებული: ხეშ-ხემა (ხეშ-ხელის, ხემა—ლოცვა)—ხელის ლოცვა. არა ერთისა და ორის სარწმუნო პირობიან გავიგოთ, რომ მეგრულ მჭედლებმა მდ. ინგურის (ხუტაგდის მარჯვნივ) გაყოლებზე წელიწადში ერთხელ იციან ლოცვა ხელისა, მარჯვენისი. ეს ჩვეულება რაჭაშიაც არის დარჩენილი.

«აჟირასა» და ამით მისი გული მოისუიღოს, მოარბილოს. საზღვარგარეთ დასაშვანად, ვინც მჭედელია (ანუ წინაპარი ჰქონდა მჭედლად) და ან შეძლებული ოჯახია — ჰქლავს სამსხვერბლო ზვარაკას — ოჩსა (მამალი დაკოდლილი თხა) ამ სდამოს, აგრეთვე იმდენს მამალსა, რამდენი წევრიცა ოჯახში, ანუ რამდენსაც ჰმართებს «აჟირას» სამსახური, ანობენ კვერებს (აკვაკვას) თითოს კაცის თავზე და უველას ამას სწორავენ მსხვერბლად «შაშუა». ³⁾ აი თვით წესი შეწირვისა. ვინც მჭედელია, ანუ ვისაც სამჭედლო აქვს, ის ზემო აღნიშნულ მსხვერბლითა და თავის ოჯახობით მიდის სამჭედლოში და აქ გრდემლის წინაშე ღოცულობს და მსხვერბლსა სწორავს. ოჯახის უფროსი ერთ ხელში წკირზე წამოცმულ საზვარაკო ოჩის გულ-ღვიძლით და მეორეში ღვინით სავსე ჭიქით ღოცულობს. დანარჩენნი კი გრდემლის წინა დგანან და მოკრძალებითა თავის კანებსაში სთხოვენ «შაშუა»-ს მოწყალებასა, შემწეობასა... უფროსი კი, დახლოებით ამას ამბობს: «იუაჰუაჰა» (გესმის?), დიდებულთ «შაშუა»! შეძლებისდაგვარად მსხვერბლითა შენს წინაშე ვდგევართ და მუხლ-მოდრეკით გვედრებით, გემუდარებით, შეიწირო ესა და იყო კვლავინდებურად ჩვენი მთავრულია და შემწე შინ, თუ გარედ, გზაში თუ ტყეში» და სხვა. ის ოჯახი, რომელსაც სამჭედლო არა აქვს, თუ შეუძლიან ოჩითა, თუ არა მარტო მამლებითა და კვერებითა (მამალი და კვერიც კაცის თავზე თითოს) თავის სახლში სწორავს მსხვერბლსა. ღოცვა და მსხვერბლის შეწირვა ისევ იმ წესითა და რიგით სრულდება, როგორც ზევითა გვაქვს აწერილი, მხოლოდ იმის მაგიერ, რომ სამჭედლოში იღოცნონ, სახლში ღოცულობენ. ღოცვის შემდეგ იღხენენ. ახალ წელიწადსაც ამ «შაშუა»-ს სახელზე დღესასწაულობენ. ასეა დასავლეთ აფხაზეთში.

ადმოსავლეთ აფხაზეთში კი აი როგორ იცინან. «ხეხვამა»-ს წინ დამით, უფროსერთ შემთხვევაში კი ახალ წლის პირველ კვირის იმ დღეს, რა დღეცა მართებს აფხაზსა, ⁴⁾ «აჟი» (მჭედელი)

³⁾ როცა აფხაზი იწყველება „შაშუა“-თი, ამბობს: „შაშუა“ „უიბლააიტ!“ („შაშუა“-მ დაგწვასო).

⁴⁾ როგორც წინა წერილებში შევნიშნეთ, თითქმის ყოველს აფხაზს კვირაში ერთი დღე მართებს ხატისა, უკმ დღედ აქვს მიჩნეული; ამ დღეს აფხაზი არავითარს საქმეს არ აკეთებს და არც სახლიდან არაფერს არ გასცემს, — ხატი ვამიწყობო.

ჭკლავს საზვარაკო ოქსა, კაცის თავზე თითო მამალსა და წინა-
ნებს კვერებს. ამისობაში სხვებიც, ვინც მისს «აჟირას» ემორჩილე-
ბიან და ემსახურებიან, მადიან, თან მოაქვთ სხლცავად შინ გაკეთე-
ბული კვერები, მიჭყავთ მამლები. აჭა, ყველა მლოცვამა მოიყარა თავი
მჭედლისას, მოხარშეს საზვარაკო თხა და ყველაფერი მოამზადეს.
მერე შეუდგებიან მსხვერზლის შეწირვასა და ღოცვას. ღოცვა და
ვედრება თვით «აჟირაშივე» ხდება. მჭედელი ისევ საზვარაკო ცხო-
ველის წკირზე წამოტმულ გულ-ღვიძლით ერთ ხელში და მეორეთი
ჯალის ფერ ღვინით სავსე ჭიქით მოკრძალებითა დგება გრდემლის
წინაშე, მისს გარშემო კი დანარჩენი მლოცვანი, და ამ რიგად სწი-
რავს მსხვერზლს. ღოცვა, დახლოებით, ისევ ისეთია, როგორც
ზევით მოვიხსენეთ. რასაკვირველია, ყოველი მლოცველი ცდილობს,
რაც შეიძლება, მჭევრ-მეტყველურად კარდასცეს თავის გულის ნა-
დები «შაშვალ»-სა. დანარჩენი მლოცვანი «აჟის» ღოცვას «ამინით»
აბრლოვებენ.

მჭედელი თავის ღოცვაში, სხვათა შორის, იხსენიებს, რომ
ყველა მისი «შაშვალს» მორჩილნი, შეძლებისდაგვარად, მსხვერზ-
ლითა მოვიდნენ მასთან და სთხოვენ, რომ მათ ექმნეს შემწე და
მწყალობელი, მფარველი ყოველთვის და ყოველგან...

ღოცვის შემდეგ ყველანი საერთოდ ღვინობენ. აქვე შევნიშ-
ნავთ, რომ, თუ რამე გადაჩნა ვანშამსა მლოცვთა მიერ მოტანილ
მამალ-კვერთაგან, ყველა «აჟი»-სა (მჭედლისა).

აქ შესანიშნავია კიდევ ერთი გარემოება. თუ მჭედლის ოჯახო-
ბა გადაშენდა, ან სხვაგან გადავიდა, მაშინ «უფროსობა» და «შაშვალ»-ს
მსხვერზლის შეწირვისა და მსახურების უფლება გადადის გვარის უფ-
როსზე, თუ კი მას «აჟირის» მსახურება ემართა, თუ არა — ვისაც მპირ-
თებს, ერთ ერთ იმათ უფროსთაგანზე გადადის (აჟის სახლის კაცთაგან
უნდა იყოს). ამ უფლების მონაგებებისათვის კი საჭიროა, რათა ამით
თავისი თავი დირსი ჭეოს ახალ ღვთაებრივი მოვალეობის აღსრულე-
ბისა. მსხვერზლს ორ ადგილასა სწირავს: ერთს თვით სხვაგან გადა-
სულ მჭედლისას, მეორეს — თავისს შინ — «შაშვალს»-ს მობრძანების
ნიშნად.⁵⁾ ამ მსხვერზლების შეწირვის შემდეგ ეს პირი ითვლება

⁵⁾ როგორცაა საზვარაკო ოჩებისა, ანუ მათი წლოვანება (თხი ს წლოვანო-
ბისა) აქვს მნიშვნელობა) დამოკიდებულია შვითხავის ჩვენებაზე.

«აჟიროს» წარმომადგენელად, მისის უზენაესის ნებისა და სურვილის ამსრულებლად. მიუხედავად იმისა, იცის მან მჭედლობა, თუ არა, დანარჩენნი მასთან მიდიან სალოცავად და მსხვერპლის შესაწირავად.

ამ შემთხვევაში ესეც კი შეიძლება, რომ ეგელამ თავი «შეიხსნას», ესე იგი მსხვერპლის შეწირვისა და ღოცვის უფლება თავის სხელში გადამოიტანოს, რისთვისაც ისევე ისე ზვარაკია საჭირო.

ასე და ამ რიგად ხდება ეს ეოველ-წელიური ათხაზის მიერ მსხვერპლის შეწირვა «შაშგა-სადმი», ეს ჩვეულებრივია; არა-ჩვეულებრივსა ქვეით აღვწერთ.

«შაშგა-ს მსახურება და მოჩინება მეშვეიდრეობით გადადის მამისკან ვაჟიშვილებზე. ქალიშვილები კი ზირადად ვალდებულნი არიან თავის მამის «აჟიროს» ემსახურონ სიკვდილამდე ჩვეულებრივ. ეს მოვალეობა მათს შვილებზე არ გადადის. გათხოვილ ქალიშვილს შვილი ეოვლება თუ არა, მადის თავის მამის «აჟიროსი» მსხვერპლის შესაწირავად. საზვარაკო ცხოველია ისევე რბი. შესწირავს რა, წესისამებრ, მსხვერპლსა, გამოილოცავს თავსა და მიდის შინ. ამის შემდეგ მისი მსახურება იმაში გამოიხატება, რომ ეოველ-წელივ ერთი მამალი უნდა შესწიროს «შაშგა-ს»

«აჟიროს» (მჭედლისა) ეგელას ეშინიან და ერიდება, ვითარცა მრისხანე «შაშგა-ს წარმომადგენლისა; ეშინიანთ: «არ დაგვწყუვლოსო». ვინც ამ მჭედლის «აჟიროსს» ემსახურება, იმათია ეს შიში. საზოგადოდ, ათხაზს «თავისი» «აჟიროსი» და «აჟიროსა» ეშინიან, სხვებისა — არა: კარეშე «აჟიროსს» ჩემთან საქმე არა აქვსო. სხვისი «აჟიროს» მამიანა საშიში, თუ ტყუილად დაიფიცე მასში ანუ რამე აგნეო.

თუ რამდენად ძლიერ დემურთადა, სალოცავად მიანნია დღევანდელ ათხაზს «აჟიროს» (შაშგა), ეს იქიდანაც ნათლადა სჩანს, რომ დღესაც ათხაზეთში შინაურ, წვრილმან საქმეების კარიკების დროს მტყუან-მართლის გამჩვევი «აჟიროსა»: დღესაც თავის სინიდისის კასაწმენდად და დასაფიცავად მიჭმართავენ მასა (აჟიროს) თავის მწაწმენა-მუცლებითა. უწინ კი (ათხაზეთის დამოუკიდებლობის დროს)

ერთადერთი, როგორც უკვე წინა წერილში შევნიშნეთ, სადავო საქმეებში მტყუან-მართლის გამჩნევი იყო ფიცი: «აჟირაში», «დიდრიბში» და «ილორში» (სოფელ ილორის წმ. გიორგის ხატი). შეიძლება შეითხველმა გაიკვიროს, რომ წარმართულ საღვთაგო «აჟირას» და ხახვრად წარმართულს, ხახვრად ქრისტიანულს დიდრიფშს. გვერდთ ვუყენებთ ილორის წმ. გიორგის ხატს, მაგრამ ეს ასეა.

ჩვენ არ ვიცით, თუ რამდენად მართლად სწამდა ძველად აფხაზს ქრისტიანობა; ესმოდა-და მას მასშინ საზოგადოდ დიდებული მოძღვრება ქრისტიკის? ვიცით მხოლოდ, რომ დღევანდელ აფხაზის (ქრისტიანისა, გინდ მუსულმანისა) სარწმუნოება წარმოადგენს რაღაც «ხარვესს», ამაღლამას ქრისტიანობისას, მუსულმანობისას და უფრო კი წარმართობისას! დღეს აფხაზის თვალში თითქმის არ აქვს გარჩევა «დიდრიფშის», «ილორის», თუ «აჟირის»: უგულის ამას დღევანდელი აფხაზი, განურჩევლად სვულისა, აღმერთებს და თაყვანს სცემს! თუ მთავრობამ მიუშვა, აფხაზი მუსულმანი ისეთივე შიშითა და მოკრძალებით ჭლებულბის ფიცსა ილორის წმ. გიორგის ხატზე, როგორც «დიდრიფშში» და «აჟირაში».

ჭო, ამ ორს («დიდრიფშის» და «ილორის») გვერდთ უდგათ დღესაც «აჟირა» სინიდაისის გაწმენდის საქმეში, ფიცის მიღებაში. ეს კი ნამდვილად, გადაჭრით შეიძლება სთქვას კაცმა, რომ დღესაც აფხაზი ქრისტიანი ცრუობაზე, ტყუილზე უფრო დაიფიცავს, უბრალო საყდარში, ვიდრე «აჟირაში»: აფხაზის თვალში «აჟირა» უფრო მაღლა სდგას, ვინემ ეკვლეოს! საყდარზე უფრო «აჟირასია» ეშინიან დღევანდელ აფხაზს!

თვით ფიცის მიღება სამჭედლოში ასე სწარმოებს: მოფიცვარი — დამნაშავე აფხაზი თავისის მოწმებითა — ფიცში ჩამოყლებითა — მოწმებითა და შიშითა დგება გრდემლის წინაშე და ამბობს: «მეშვია», «ივაჭავაშა?» (გესმის?) შენი მაღლი გამიწერესო, თუ ამ საქმეში მე დანაშაული ვიყოფო» და სხვ. მოწმებიც ფიცის ქვეშ ემოწმებიან, რომ იმას ამ საქმეში დანაშაული არ მიუძღვისო. ამით თავდება ფიცი, და დამნაშავეც დანაშაულ ახდილია, გასმართლებულია. ეს

კია, რომ მომხიფან-მოხასუსხის რჯანობანი სამუდამოდ ქმორდებიან ურთ-ერთს, აქა და ჩვენ შორის «შაშუა» არის! თუმცა, ხშირად, ხმასა სტემენ ერთმანერს, მაგრამ მათს შორის რაიმე შეგობრული დამოკიდებულება უფადად შეუძლებელია: მუგუზაღი რა არის, მუგუზაღსაც ურთ-ერთს არ მისტემენ, გუფით რომ უნდოდეთ მაინც: «აჟირაა» ჩვენ შორის!»

ამისთანა ფიცის მიღებაში «აჟის» (მტედლის) სანუქარია: ზოგ-გან უველა მოფიცვართაგან 1 მ. 3 მანათამდე, ზოგგან — კი კაცის თავზე 20 — 50 კ.

აქ უნდა შევნიშნოთ შემდეგი: დღესაც სოფლის მოსამართლენი, სანამ ვინმე აფხაზს ფიცს გადაუწვევებდნენ «სამტედლოში, დაუკითხებიან: «შაშუა-სთან ხომ არა ხარ შემტედარიო» (შაშუა უკანა-ჭხეუმა? — შაშუასა წყრომით, რისხვით ხომ არ ეოფილხარ ლოგი-ხად ჩავარდნილიო, დასჯილიო?), რომ ხელმეორედ არ მიუსაჯონ ფიცი იმ «დუთაებსთან», რომლისაგანაც უკვე იქმნა დასჯილი ცრუ ფიცისათვის. ამას იმიტომ სჩადიან, რომ ამისთანა «უურადღებო» «შაშუა»-ს რისხვა მოკვლინება არა მარტო ცრუ მოფიცვარსა, არამედ მსაჯულებსაც და, ასე გასინჯეთ, საზოგადოებასა!

უბრალო რაზედმე არ დაიფიცავს აფხაზი «აჟირაში», გარნა ისიც შეიძლება, რომ სასჯელის შიშით, თუ სირცხვილის შიშით აფხაზი ცრუ ფიცსა დებულაბს «აჟირაში», რის გამოც ეს უკანასკნელი სამაგალითოდ სჯის დამნაშავესა.

აფხაზი ეოველს უბედურებას თითქმის თავის თავს აბრალებს: ეწვია რამე უბედურება აფხაზსა, მაგალითად ავადმყოფობა, რამე სნება და სხვა, ის ამაში თავის თავს ქმდის დამნაშავედა: ალბად ჩემს რომელსამე სალოცავს ვერ მოფუგე გუფი, რისთვისაც ეს უკანასკნელი მსჯის სიკვდილითა, თუ ავადმყოფობითა სხვა აფხაზთა სამაგალითოდ. ამ რწმენის გამო აფხაზი სულ თავის სალოცავების შიშში და ძრწოლაშია: რომელიმე მათგანი არ გამირისხდეს! მით უფრო მუდამ შიშშია ცრუ ფიცის მიმღები აფხაზი.

ამისთანა ზირს გაუხდება ვინმე ავად, ანუ რამე უბედურება ეწვევა თუ არა, თავგადაკვლევილი მირობის თავის მამ-ზაზეულ შვი-

თხავთან და ჰკითხავს უბედურების მიზეზსა. მარჩიელ-მკითხავსაც მზა-მზარეული ხასუნი აქვს: ღობიო, თუ ბანქო მის საღოცავის აზრს ატყობინებენ! ისიც უთითებს ან «აჟირაზე», ან «დიდრიფშეზე» და სხვა საღოცავზე. და ბეჩავი აფხაზი, ისედაც ავადმყოფობით, თუ სიკვდილით ზნეობრივ-ქანებრივად დასჯილი, თავგატუკილი მიწის (ამ შემთხვევაში) მსკდელოან, რამდის სამსკდელოშიაღ იმან შესტოდა «შაშვია»-ს, და სთხავს საჩქაროდ უშველოს: ჩვეულებრივი საწინდარი დაუღვას და სხვა. და, აი, მთაწია ზვარაკებითა თავის შესნის დრომაც; დამნაშავე აფხაზი თავის ზვარაკებითა⁶⁾ მიდის მსკდელოთან საღოცავად. ღოცვა და მსხვერზლის შეწირვა ხდება ან «აჟირაში», ან და (უფრო ხშირად) საღმე შებურვილ ტუეში მონუს-ჩუსე მდინარის პირად. მღოცველი ამ შემთხვევაში ის მსკდელოა, ვისი «აჟირმაც» დასტა ღოცინად» დამნაშავე აფხაზი. მე აქ დაწვრი-ლებით არ აღვწერ წეს-რიგს ამ მსხვერზლის შეწირვისას, რადგანაც საზოგადოდ ეს წეს-რიგი უველა შემთხვევაში თითქმის ერთი და იგივეა ეს წეს-რიგი უკვე გვაქვს აწერილი ჩვენს წინა წერილებში.

თავის შესახსნელად ერთია საჭირო, ურამლოდაც თავის შესნ-ნა ეფოვად შეუძლებელია: უსათუოდ უნდა გადაუხადო, უზღო იმ პირს ის ზარალი, რისთვისაც შენ ტრუ ფიცი «აჟირაში» მიიღე. თუ მამირდაპირე მხარე არ დააკმაყოფილე, ისე შენი მსხვერზლი «შა-შვია»-ს მიერ არ იქნება მიღებული!⁷⁾

ჩამოიღოცა დამნაშავე აფხაზმა, შესწირა ჯვროვანი მსხვერზლი «შაშვია»-ს და მით მრისხანე საღოცავის გული მთისუიდა, მაგრამ

⁶⁾ რიცხვი საზვარაკო ოჩებისა და მათი (ოჩების) წლოვანება დამოკიდებუ-ლია მკითხავის ჩვენებაზე: მაგალითად, ზოგს ერთი ოჩი მოპყავს, ზოგს ორი და სამი, იმის მიხედვით, რანაირი დანაშაულია!

⁷⁾ აქ ამას წინად ამ მხრით შესანიშნავი საქმე მოხდა: აფხაზს ა—ს ფიცი მი-უღია „აჟირაში“, რომ საღაო საქმეში აფხაზი ბ. მართალიაო, ეს საქმე მომხდარა 1876 წ. ამ ფიცის შემდეგ ა—ს ჯერ მოპკედლოშია მამა, მერე დედა, მამა და ერთი სამი წლის შემდეგ ზედი-ზედ მოპკედლოშია ცოლი და ქალ-ვაჟი. მკითხავებს აუხსნიათ, რომ ა—ს „აჟირა“ სჯის ცრუ ფიცისთვის, რომელიც 1876 წ. მიუღია. ა—მა უჩივ-ლი ბ—ს, შენა ხარ ჩემის უბედურების მიზეზიო. სოფლის სასამართლომ ბ. სტოლო დამნაშავედ და გადაუწყვეტა ა—სა თავის შესნაში ხარჯი შენ, ბ—მ., მიეცო და რააც ამ საქმეზე რამე დაუხარჯავს ა—ს, შენ უნდა უზღოვო. ერთის სიტყვით, 500 მანეთამდე მიუსაჯეს ბ—ნს ა—ს სასარგებლოდ!

მარტო ეს არ კმარა. ჯერ ერთი, როგორც ზევითა ვთქვა, — უფრო «ხეხვამის» წინ დამით «შაშკა»-ს მსხვერპლი უნდა შესწიროს; გარდა ამისა, უფველ სამ-ოთხ წელიწადს ონით მსხვერპლია საჭირო. ამას არ სჯერდება თანატოლთა აფხაზი: ვთქვათ, მას დიდი უბედურება ეწვია «შაშკა»-ს რისხვითა და თავის შესახსენებლად მარტო ლოცვა და მსხვერპლი არა კმარა, — საჭიროა ერთ-ერთი თავისი ვაჟთაგანი შესწიროს «შაშკას», ესე იგი, მკვლელობა ასწავლოს იმ აჟირაში, რომელმაც გამოიჩინა მასედი რისხვა თვისი. შეწირული ურმა გაიზრდება თუ არა, მიჭყავთ და აძლევენ მკვდეულს ხელობის შესასწავლად, და რამდენისამე ხნის შემდეგ თვით გამოდის მკვლელად, აღმსრულებლად უზენაეს «შაშკას» ნებისა და ბრძანებისა!

ამითანა შეწირულ ბავშვის სხვა საქმეში ჩაუენება შეუძლებელია, სანამ მკვლელად გამოვიდოდეს: ასე გასინჯეთ, წერა-კითხვის სწავლაც აღერძალულია, აქაო და «შაშკა» გაგვიწერებო, თუ თავი არ შეიხსნა, არ შეისყიდა ზვარაკებითა მკითხველის ჩვენებისამებრ!

«ამაწაფა» (მოწაფე, შეგირდი), ხელობის სასწავლად რომ მოდის «აჟირაში», ონითა და ქათმებითა მსხვერპლსა სწირავს, რათა დამით «შაშკა»-ს უურადდება და გული მოისყიდოს. საზოგადოდ, ბავშვი სამს წელიწადს რჩება მკვდეულთან და ამ ხნის განმავლობაში სრულს მის (მკვდელის) უფლებასა. გარდა ამისა, ხელობის შესასწავლად «აჟირს» (მკვდელის) სასუილად ახლო წარსულში გადაწვეტილი იყო: ვინც მკვლელად, თოფის კეთებას სწავლობდა, იმას უნდა მიეცა რვა ძროხა*) და რვა მანეთი ფულად; ვინც ჩხმანის და თოფის ლულის ხეზე გაწობას სწავლობდა, იმას უნდა გადაეხდა 5 ძროხა და 5 მანეთი ფულად და სხვა. ამ გარდასახადის ნახევარი წინ-და-წინ უნდა მიეცა, დანარჩენი ნახევარი კი — განთავისუფლების დროსა.

«ამაწაფამ» (შეგირდმა) შეისწავლა მკვდელობა და დააზირა შინ წასვლა: ამ დროსაც გამოსახსნელი ზვარაკი უნდა შესწიროს «შაშკა»-ს თავისი ოსტატის ხელით. საზვარაკო ცხოველი ისევ ონია. მლოცველი მკვდელი სთხოვს თავისს «შაშკას», რომ ესა და ეს დირს ჭეოს მისი დიდებულის სახელის მსახურებისა და სხვა. ლოცვა

*) იმ უკანასკნელ დრომდე თანაზეთში ძროხა ჰქვისობდა 10 მან. საზოგადოდ, კროხებით ანგარიშობდნენ ყოველი-გაყიდვაში.

და მსხვერპლის შეწირვა გრდემლის წინაშე სრულდება. შეგირდით ამ დროს დანაქილია.

აი, ესაა, გამოთხოვების ხანს, შეგირდი გარდასახადის დანარჩენ ნახევარს აძლევს ოსტატსა. ეს კი დიდ სიშიშრად მიანხია აფხაზს, რომ რამე ნაირად გული ატეინოს, აწყენინოს ოსტატ მჭედელს, რისთვისაც დამნაშავე შეგირდი საშინლად დაისჯება «შაშგელსაგან». თვით მჭედელი-ოსტატი ვაღდებულაია ესაა მისცეს შეგირდს თითო ხელი სამჭედლო იარაღისა: გრდემლი, ჩაქუჩი და სხვ.

შეგირდმა სახლში მოსვლისთანავე უნდა შესწიროს ასევე თხითა მსხვერპლი შაშგელს და ამით თავისი თავი დიროსი ჭყოს მრისხნე სალოცავის მსახურებისა. ამ დღიდან ის ხდება ცალკე «აჟირის» წარმომადგენელად და შაშგელს უზენაეს ნების აღმსრულებლად: ის ამ დღიდან «აჟირისა» (მჭედლისა) უფველსავე უფლებას ჭდებულბოს...

იმ დროს, როცა აფხაზი საჭირო რკინეულ იარაღს (წაღდს, ცუღს და სხვა) დაბა-ქალაქებში გედარ შოფლობდა, თვითეული სოფლის საზოგადოება შემდეგის ზირობით ეკვრებოდა მჭედელსა: სოფლის მჭედელი ზირობას აძლევდა საზოგადოებას (რამდენსაც აუვიდოდა), რომ, რაც საზოგადოებისთვის იქნებაო და საჭირო განაკეთებელი რკინეული იარაღი და რაც მას ხელიდან გაუვიდოდა, მუქთად გაეკეთებინა, მოლოდ რკინა, ფოლადი, ნახშირი და აგრეთვე გაკეთების დროს ხელის შეწება იარაღის ზატრონს ემართა. ამ შრომის სანაცვლოდ უფველი ოჯახი ვაღდებული იყო წელიწადში ოთხ-ხუთჯერ მოჭხმარებოდა მჭედელს: ესმარებოდნენ თითო დღეს თესვის (სიმინდისა), გამარკველის და მოტეხის დროს, აგრეთვე რთველში თითო დღეს უნდა მოჭხმარებოდნენ. ეს მჭედლის მოხმარება სავალდებულო იყო იმის მიუხედავად, გაუკეთებდა რასმე ამ შრომის საღირაღს აფხაზსა, თუ არა.

დღეს ეს ჩვეულება გადავარდნილია, თუმცა აქა-იქ მიერუებულ და მივარდნილ სოფლებში დღესაც შეხვდება კაცი. აქ შევნიშნავთ, რომ დღეს აფხაზთ ცოტ-ცოტად ეჭვი ებადებათ «შაშგელსა» ძლიერებისა.

ომერ-ფაშა სამეგრელოში

მოგონებანი კ. ა. ბოროზდინისა*)

I

სამეგრელო ეირიპის ომის დროისა

გეოგრაფიული მდებარეობა სამეგრელოსი.—ისტორიული ცნობანი ამ მხარის შესახებ.—რუსეთის ქვეშევრდომობა — გრიგოლ დადიანი.—სათხოველი მუხლები.—ლევან დადიანი.—იმპერატორის ნიკოლოზის მისვლა 1837 წ.—დავით დადიანი.—მისი რეფორმები.—თ. ჭავჭავაძის ასულის შერთვა — ცნობანი ჭავჭავაძის გვარის შესახებ.—ცხოვრება დავით დადიანისა და მისის მეუღლისა ზუგდიდში, — გარდაცვალება დავითისა 1853 წ.—დედოფლის დანიშვნა სამეგრელოს მმართველად მისის შვილის ნიკოლოზის სრულწლოვანება-მდე.—ამ მოგონებათა ავტორის მისვლა სამეგრელოში მცირეწლოვანი დადიანის აღმზრდელად.—მოღვაწეობა დედოფლისა ომის დროს.—საზაფხულო საცხოვრებელ ადგილას, გორდში გადასვლა.—სამეგრელოში დაბანაკებულ ჯარების უფროსად თავად მუხრან-ბატონის დანიშვნა.—მისი ვინაობა და გეგმა გალაშქრებისა.—მისი ჯარი.—ბანაკი სორტაში.—ნინო ალექსანდრეს ასული გრიბოედოვისა.—ნიკოლოზ ხელმწიფის გარდაცვალება.—ნ. ნ. მურავიოვის მოსვლა სამეგრელოში.—გარემომორტყმა ყარსისა.—ქობულეთისაკენ წასვლა.—ფარად-ფაშის და მისის ჯარების გამოსვლა სოხუმში — შტურმი ყარსისა 17 ენკენისთვის.—ოსმალთა ახალის ჯარების მისვლა ბათუმში, იმათი წამოყვანა სოხუმში; ომერ-ფაშის მისვლა სოხუმში და იქიდან მისი გამომგზავრება სამეგრელოსაკენ.

შავი ზღვით გაგრიდან მოყოლებული რაც უფრო უახლოვდებით კავკასიის ნაპირებს, მთებს უფრო და უფრო ეცვ-

*) „მოამბის“ წინა ნომრებშია გავითავით ბეჭდვა კ. ბოროზდინის მოგონებათა იმ ნაწილისა, რომელიც ენებოდა სამეგრელო-სვანეთის სამთავროთა გაუქმების, მეორე ნაწილი იმავე ავტორის მოგონებათა ენება საკუთრივ სამეგრელოს, ანუ უკეთ, იმ ხანას, როდესაც სამეგრელოში ომერ-ფაშა შემოვიდა. ეს წერილები იბეჭდებოდა რუსულ ჟურნალ „სამხედრო კრებულის“ 1873 წლის ნომრებში, და ახლა ვეცდებით „მოამბის“ მკითხველებსაც გავაცნოთ. მთარგ.

ლება სახე. გაგრამდე სალი პირქუში და მოსხლეთილი კლდეებზედ დაჰყურებს ზღვას, გაგრის იქით კი მთები თანდათან დაქანებული ხდება, ადგილ-ადგილ ამფითეატრს ემსგავსებია, ზედ დაჰყურებენ კავკასიონის ქედის მწვერვალნი, სულ მუდამ თოვლით დაფარულნი. რაც უფრო იცვლება სახე ამ მთებისა, ისე ზღვას თანდათან შორდებიან, და ზღვის პირად მდებარე ვაკე თანდათან ფართოვდება. სოხუმის ნავთსადგურიდან მოყოლებული აქარის ქედამდე მთები ნახევარ რკალის მსგავსად უკან იწევენ, ხოლო მთის წინ იშლება ვაკე, რომელსაც სივრძე ას ორმოც და ათამდე ვერსი ექნება, ხოლო განი ალაგ-ალაგ ას ვერსზე მეტი. ამ ვაკესა რწყავს ოთხი დიდი მდინარე, რომელნიც შავ ზღვას ერთვიან: კოდორი, ინგური, ხობის წყალი და რიონი. ამ ოთხ დიდ მდინარეს ბევრი სხვა პატარა მდინარე ერთვის, ამათ შორის ყველაზე დიდია ტეხური და ცხენის წყალი. ეს ვაკე მეტად ნაყოფიერია, და ბევრგვარი მცენარეცა ხარობს აქ. ბევრს მის ქედებს მწვანედ ხასხასი გააქვს ზამთარ-ზაფხულ მწვანე წყავის ტყისაგან; აქ ხარობს თუთა, კაკალი, ხურმა, რომელზედაც უშველებელი ვაზია გასული, უზარმაზარი მუხა, წაბლი, კობიტი, ძელქვა, და მათ შორის მედიდურად აზიდულია ქადარი. ზღვის პირას მდებარე ადგილებში საშინელი ციებ-ცხელება იცის. აქაურ ციებ-ცხელების შესახებ ჯერ კიდევ ჰიპპოკრათი სწერდა. ამ ვაკეზე, ჩრდილოეთიდან მოყოლებული, ნდებარეობს აფხაზეთი, სამურზაყანო, სამეგრელო, იმერეთი და გურია.

ჯერ ისევ წარსულის საუკუნის ნახევარში ეს მხარენი ოსმალეთს ეკუთვნოდნენ; მაგრამ 1638 და 1658 წლებში სამეგრელოს და იმერეთის მთავრებმა მოინდომეს ოსმალეთის ბატონობისათვის თავი დაეღწიათ და რუსეთს მიმართეს, გაგვითავესუფლეთ და შენნი ქვემევრომნი გავხდებითო. მთელი საუკუნოების განმავლობაში მარტოოდენ მოლაპარაკება იყო გამართული, უგზავნიდნენ ერთმანერთს ძღვენს, მოკითხვას უთვლიდნენ, და პირველად მხოლოდ 1770 წელს გამოგზავნა რუსეთმა ჯარი, გრაფ ტოტლებენის მეთაურობით, იმერეთსა და

გურიაში ოსმალთა წინააღმდეგ გამართულ ბრძოლაში მისა-
შველებლად. აბხაზეთი, სამეგრელო, იმერეთი და გურია ოს-
მალეთს ხარკად აძლევდნენ გოგო-ბიჭებსა და ამით გამოიხა-
ტებოდა პოლიტიკური დამოკიდებულება ამ მხარეთა და ოსმა-
ლეთ შორის. ხოლო 1774 წელს, მაათათვის 10, შემდგარ
ქუჩუკ-კაინარჯის ტრაქტატის 23 მუხლის ძალით ჩამოთვე-
ლილი მხარეები დასახელებულ ხარკის ძლევისაგან განთავი-
სუფლებულ იქმნენ. ამ წამიდან მოყოლებული თვითვე ამ
მხარეთაგანს სრული დამოუკიდებლობა მიენიჭა როგორც ოს-
მალეთისა, ისე რუსეთის მხრივ.

იმერეთს თავისი მეფე ჰყვანდა; გურიას, სამეგრელოს და
აფხაზეთს—თავისი საკუთარი მთავრები.

ეს მხარენი, მართალია, ოსმალეთის ბატონობისაგან გან-
თავისუფლდნენ, მაგრამ იმის წყალობით, რომ შინაურობაში
ერთვად შფოთი და არეულობა იყო, დამოუკიდებელ პოლი-
ტიკურ ცხოვრებით დიდხანს ვერ იცხოვრებდნენ, განსაკუთრე-
ბით მას შემდეგ, როცა მეზობლად, ტფილისში, აღმართულ
იქმნა რუსეთის დროშა და რუსეთმა ერთი-მეორეზე დაიპყრო
მუსლემინთა პროვინციები. მთავართაგან პირველი გრიგოლ
დადიანი*) გახდა რუსეთის ქვეშევრდომი. ამის მიზეზი შეიქმნა
ლეჩხუმი. ამ კუთხის დაპყრობის გამო გრიგოლ დადიანსა და
იმერეთის მეფეს შორის უკმაყოფილება ჩამოვარდა. გრიგოლ
დადიანმა სთქვა, იმერეთის მეფეს მარტო მე ვერას დავაკლებო
და თავადს ციციშვილს შეუთვალა რუსის ხელმწიფესთან მი-
შუამდგომლე, თავის მფარველობის ქვეშ მიმიღოსო. 1803 წ.,
დეკემბრის 1, პოლკოვნიკმა მაინოვმა გრიგოლ დადიანს ფიცი
მიადებინა თავისის სამთავროთი რუსეთის ქვეშევრდომობაზე.

*) დადიანი—არც სახელია და არც გვარია, არამედ ტიტული სამეგრელოს
მთავრისა. სამეგრელოში რამდენიმე დინასტია იყო მთავრებისა. მეXVII საუკუნეში
მთავრობდა ბედის დინასტია, იმის შემდეგ გოშუა გახდა მთავრად, გოშუას შერე
ლიპარტიანი გამთავრდა, მერე ჭილაძე და, ბოლოს, ჩიქოვანი. წარსულს საუკუნე-
ში ჩიქოვანთა გვარის პირველი მთავარი კაცია ჩიქოვანი იყო დადიანად. ყველა
ამ გვარებს, როცა მთავრებად იყვნენ, დადიანის ტიტული ჰქონდათ. ივტ.

ამის შემდეგ სამეგრელოს მთავარს ჩააბარეს უმაღლესი თქონის ღრამატა, რომელშიაც აღნიშნული იყო მისი ინვესტიტურა, სარდალის წოდება, ესე იგი უფროსობა სამეგრელოს ჯარებისა, უბოძეს აგრეთვე ორდენი წმ. ალექსანდრე ნეველისა, სახელმწიფო დროშა და თვალ-მარგალიტით შემკული ხმალი; მისმა მეუღლემ, დედოფალმა ნინომ, ძღვნად მიიღო სიასამურის ტყავი და ათი ალაბი წითელი ხავერდისა. დადიანის ქვეშევრდომობა გამოიხატებოდა თხოვნის მუხლებით, რომელთა თავი და თავი შინაარსი შემდეგი იყო: 1) თვისთა ქვეშევრდომთა თავისუფლების და სიკვდილ-სიცოცხლის უფლება დადიანმა ხელაღებით დაუთმო რუსეთის ხელმწიფესა, და ამიტომ სამეგრელოში შემოღებულ იქმნა რუსეთის იმპერიის სასისხლის სამართლო კანონები; 2) სამეგრელოს საშინაო მართვა-გამგეობის საქმე და გასამართლება თვისთა ქვეშევრდომთა სამოქალაქო წესითა მთავრის სრულს უფლებას შეადგენდა; 3) დადიანი სთხოვდა რუსეთის ხელმწიფეს, რუსის ჯარმა დაიფაროს ჩემის სამთავროს საზღვრები და ამისთვის საქირო ჯარი სულ მუდამ სამეგრელოში იმყოფებოდესო.

რუსეთის ხელში პირველი დადიანი, როგორცა ვთქვით, გრიგოლი იყო; მისი რეზიდენცია, ზუგდიდი, გააქალაქეს და სახელად უწოდეს გრიგორიოპოლი (გრიგოლის ქალაქი). ამასთანავე, იმპერატორმა ალექსანდრე I გრიგორიოპოლის ტაძარს შესწირა ის სასწაულთ მოქმედი ღვისმშობლის ხატი, რომელსაც ღვთისმშობლის სარტყელი ჰქონდა, და რომელიც იმპერატორს სამეგრელოს ხალხის მოციქულებმა მიართვეს ძღვნად; ეს ხატი ძვირფას თვალმარგალიტით შემკული და ოქროთი შექედილი, უნდა ყოფილიყო წინდი იმპერატორის მზრუნველობისა იმ ხალხისათვის, რომელმაც მისი ქვეშევრდომობა მიიღო.

გრიგოლი დიდხანს არ დარჩენილა სამეგრელოს მთავრად; ამბობენ, იმერეთის მეფე სოლომონი ძალიან გულმოსული იყო, ლეჩხუმი როგორ წამართვაო, და ამიტომ მოსწამლაო. მისის გადაცვალების შემდეგ მთავრად აღიარებულ იქმნა მისი უფ-

როსი შვილი, ლევანი. მაგრამ რადგან ლევანი მცირეწლოვანი იყო სამეგრელოს მართავდა დედა მისი, დედოფალი ნინო; ხოლო როცა ლევანი სრული წლოვანი შეიქმნა, დედოფალი პეტერბურგში გაიხმეს და სიკვდილამდე ამ ქალაქში სცხოვრობდა.

ლევან დადიანი გარდაიცვალა 1846 წ. და სიკვდილამდე ოთხის წლით ადრე, ესე იგი 1842 წ., სამეგრელოს მართვა-გამგეობა გადასცა უფროს შვილს დავითს.

როცა ჩვენ 1855 წელს მოვედით სამეგრელოში, ლევან დადიანი ჯერ ისევ გუშინდელ დღესავით ახსოვდათ. კარგის მეტი ცუდი არაფერი გამოგონია მის შესახებ. დიდის განათლებისა არა ყოფილა, რუსულად თავისუფლად სწერდა და ლაპარაკობდა, თავისის აღერსიანის ქცევით, გულკეთილობით და კეთილშობილებით ყველას იზიდავდაო. მთელი სიცოცხლე მხიარულად გაატარა; პირველ ვეზირადა ჰყვანდა ნიკოლოზ ბატონიშვილი, ანუ, როგორც ხალხი ეძახდა, დიდი ნიკო, შგნებულო, საქმიანი და სამართლიანი კაცი.

თავისი უფროსი შვილი, დავითი, ლევანმა აღსაზრდელად ჯერ თავადს ვასილ ოსიფის ძე ბებუთოვს მიაბარა, მერე ბარონ გრიგოლი ელადიმირის ძე როზენს, თვითონ კი თავისის ამალითურთ ერთაჲად ნადირობაში ატარებდა დროს. იმ დროს ჯიხვი, ირემი, ველური ღორი, მელა, კურდღელი ბევრი იყო სამეგრელოში; ნადირობის დროს იმართებოდა ლხინი, სიმღერა, თამაში; დროს მეტად მხიარულად ატარებდნენ; ამას ზედ დაურთეთ მთელის დუნეის თვალი მეგრელი ლამაზი ქალები, რომელთაც ლევანი მეტის-მეტადა სცემდა თავყანსა. ლევანი სულით და ხორციით ერთგული იყო რუსეთისა და რუსის იმპერატორისა და ყველა რუსი, ვინც მას სტუმრად ეწვევოდა, მოხიბლული ბრუნდებოდა მისის სტუმართმოყვარეობითა. ბევრს ახსოვს განსვენებულის იმპერატორის ნიკოლოზის მოსვლა კავკასიაში 1837 წ. ლევან დადიანი თავის სამთავროს საზღვარზე დაუხვდა ხელმწიფეს; ისა და მისი მეუღლე დედო-

ფალი მართა დაჩოქილები მიეგებნენ უმაღლესს სტუმარს. ლევანს პურ-მარილი ეჭირა, ხოლო მართა დედოფალს, აღმოსავლეთის ხალხის ჩვეულების თანხმად, ოქროს ლიტრა წყლითა და ტასტი ეჭირა ხელში, ხოლო მხარზე გადავლებული ჰქონდა პირსახოცი. ხელმწიფე ორსავე ეამბოროა და ლევანთან სამი დღე დარჩა ზუგდიდში. ვინც ეს ამბავი თავის თვალითა ნახა, გეიამბო, ლევანს თვის-მიერ შეთხზული ტანისამოსი ეცვაო: მასრებიან ჩოხის მხრებზე გენერალ-ლეიტენანტის ეპოლეტები ჰქონდა დაკერებული და კალმიანი სამ-კუთხა ქუდი ეხურა თავზედაო. მაგრამ ხელმწიფე ისე მოჰხიბლა მისმა პურ-მარილიანობამ და თავაზიანმა ქცევამა და თავი ისე დაიქიბა, ვითომ არც კი შეუმჩნევია ასეთი უცნაური ტანისამოსიო.

ლევანს რაც რამ ებადა,—მდიდრებში კი არ ჩაითვლებოდა,—სულ მისს დაახლოებულ პირთ და ღარიბებს ურიგდებოდათ. სიკვდილის შემდეგ მთავარს 15,000 მანეთი ვალი დარჩა და ეს ვალი მისმა შვილმა დავითმა გადაიხადა მერე.

დავით დადიანმა დიდად გაუსწრო წინ თავისს მამას სწავლანათლებითა და, როცა 1842 წელს სამეგრელოს მართვა-გამგეობა ჩაიბარა, ხელი მიჰყო სამოსამართლო და საადმინისტრაციო საქმეთა გაწესრიგებას. მოსამართლესა და მმართველს ყოველ საქმისათვის გადაწყვეტილი სასყიდელი გაუჩინა, და თვითონ თანამდებობამ მოსამართლისა და მმართველისამ დავითის დროს სულ სხვა ხასიათი მიიღო, სახელდობრ: შესაძლებელი გახდა თანამდებობის პირი, თუ საქიროება მოითხოვდა, გამოცვლილიყო და, გარდა ამისა, თვით თანამდებობა მემკვიდრეობით არ გადასულიყო, ძველებურად, გვაროვნობის წევრებზე. მთელი სამეგრელო მთავარმა რამდენსამე ოლქებად დაჰყო, ყოველს ოლქში დააყენა მდივანბეგი, ესე იგი, ოლქის უფროსი, რომელსაც სამოსამართლო და საპოლიციო უფლება ჰქონდა მინიჭებული, თან, დაურვიდათ ინსტრუქცია, რომელიც 1842 წელს კაკასიის მხარის მართვა-გამგეობისათვის შემუშავებულ დებულებას ეთანხმებოდა.

დავითს ისეთი მეუღლე ესაქაროებოდა, რომ მისი შესაფერი ყოფილიყო განათლებით და აზრ-შეხედულებითა. და აჰა, იმანაც მეუღლედ აირჩია ეკატერინე ჭავჭავაძისა, შვილის-შვილი თავად გარსევან ჭავჭავაძისა, საქართველოს მეფის ელჩისა იმპერატორ ეკატერინესა, პაელესა და ალექსანდრეს წინაშე. გარსევანის შვილი ალექსანდრე პეტერბურგში დაიბადა. მის ნათლიად ბრძანდებოდა თვით ხელმწიფე ეკატერინე. განათლება ევროპიული მიიღო, 1812 წელს ომში იღებდა მონაწილეობას, უფროსად იყო სახელოვან ნიჟეგოროდის პოლკისა, უმაღლესი საადმინისტრაციო თანამდებობა ეჭირა და იმავე დროს ქართველი პოეტიც იყო. ქართველნი ასულნი დღემდე, მღერიან ჰუშკინის რომანსებს, რომლებიც იმან ქართულადა სთარგმნა, ალექსანდრე ჭავჭავაძე სახელოვანის გრიბოედოვის მეგობარი იყო და იმას მიათხოვა თავისი ქალი ნინო, რომელიც ესე უდროვოდ დაქვრივდა. თ. ალექსანდრე გარსევანის ძე ჭავჭავაძის ოჯახი ბარონ როზენის, გოლოვინის, ნეიდჰარტისა და ცოტათი ვორონცოვის დროსაც კი ტფილისში პირველი იყო. ეკატერინე მისი მეორე ქალი იყო.

დავით დადიანი და ეკატერინე დედოფალი თოთხმეტი წელიწადი სცხოვრობდნენ სამეგრელოში, მშენებრი სასახლე ააგეს ზუგდიდში და სასახლესთან საუცხოვო ბაღი გააშენეს. ევროპიულადა სცხოვრობდნენ და რუსთავანი თუ ვინმე შეივლიდა მათთან, მეტად სტუმართ მოყვრულად უხვდებოდნენ.

1853 წლის აგვისტოში, ხანგრძლივის ავადმყოფობის შემდეგ, გარდაიცვალა დავით 42 წლისა. როგორც ექიმები ამბობდნენ, კუჭის ქრონიკული კატარი გასჩენოდა, რამაც სამარის კარამდე მიიყვანა, მაგრამ იმასაც ამბობდნენ, რომ მთავრის წინააღმდეგ დასი შესდგა და იმათ მოაწამლინესო.

მთავარს დავითს ოთხი მცირეწლოვანი შვილი დარჩა. უფროსი, შეიდის წლისა, ნიკოლოზი იყო, სალომე ექვსის წლისა დარჩა, ანდრია—ოთხისა და თამარი—რამდენისამე თვისა.

ხელმწიფემ კეთილინება და ეკატერინე სამეგრელოს მშობ-
თველად დანიშნა, სანამ ნიკოლოზი სრული-წლოვანი, გახდე-
ბოდა, და უმაღლეს რესკრიპტთან ერთად ებოძა პირველ ხა-
რისხის ორდენი წმ. მთავარმოწამის ეკატერინესი. ის იყო, მი-
წას მიაბარა გვამი თავის მეუღლისა, ისე გურიაში შეკვეთილი
ციხის გამაგრებას და საომრად მზადებას შეუდგნენ.

29 აპრილს 1854 წელს მე ზუგდიდში მოვედი დედოფ-
ლის სასახლეში. კავკასიის მთავარმართებლის კანცელარიაში
ვმსახურებდი და ამ კანცელარიის დირექტორმა გამომაგზავნა
დედოფლის მიწერ-მოწერის საწარმოებლად. ამასთან, აღმზრდე-
ლობა უნდა შეეისრნა მისის შვილებისა ნიკოლოზისა და ან-
დრეასი.

როცა ოთახში შემეყვანეს, სადაც ტახტზე ორი ლამაზი,
შუახნის მანდილოსანი ისხდნენ, ყოყმანი დავიწყე, — არ ვიცო-
დი, დედოფალი რომელი იყო მათგანი? ალაღბედზე მივუბ-
რუნდი იმას, რომლის სახე სათნოდ და გულკეთილობის გა-
მომეტყველად მეჩვენა, და შევსციდი, — ეს იყო ნინო გრიბოე-
დოვისა; მაგრამ საჩქაროდ ხელით მანიშნა თავისი და, დედო-
ფალი ეკატერინე. ასე გავიცანით ერთმანეთი. მერე გამაცნეს
განსვენებულის დავითის ძმები გრიგოლი და კონსანტინე, შემ-
დეგ მომგვარეს ბავშვები, რომელთაგან ნიკოლოზი მეტის-მეტი
ლამაზი ბავშვი იყო. ამ დღიდან ამ ოჯახის წევრი შევიქნენ და
იმათთან ერთად ორი წელიწადი გავატარე.

რამდენისამე დღის უკან, 7 მაისს, ინგლისელებმა ყულევს
ზარბაზნები დაუშინეს. ეს დაბა ოც და ხუთის ვერსის მანძილ-
ზეა ზუგდიდიდან, ზღვის პირას. სასახლის აიენიდან გვესმოდა
ყოველი დაცლა ზარბაზნისა და ვხედავდით ზარბაზნის კვამლს.
ამის შემდეგ ყულევი ოსმალოს ჯარმა აიღო, ომი გახურდა
და მოკლე-ხანში სამეგრელო ბრძოლის ველად შეიქმნა.

სამეგრელოს მმართველად დანიშნულს დედოფალს ძალიან
გაუჭირდა საქმე. იმის მაგივრად, რომ შვილები აღეზარდა,
უნდა ეზრუნა სამთავროს მართვისა და მამულის მოვლისა-

თვის, რაიცა მისთვის ახალი და უცნობი საქმე იყო. ქმრის სიცოცხლეში დედოფალი ოჯახის საქმეთა გარეშე არაფერში ერეოდა და თვით დაეითიც არაფერში ურევდა, ამიტომაც იძულებული შეიქმნა ყველაფერი თავიდან ესწავლა და ისიც თავისით, რადგან მაზლები ისეთ კაცებად ვერა სცნო, რომ მინდობოდა ყველაფერში და მათას რჩევა-დარიგებისათვის დაეჯერებინა.

დედოფალი ექვს საათზე დგებოდა; რვა საათიდან მთხოვნელებს იღებდა, აღმოსავლეთის ჩვეულების თანხმად, მასთან ყველას შეეძლო შესულიყო; ყველასათვის უნდა მოესმინა თხოვნა, ყველა უნდა დაკმაყოფილებული გამოესტუმრებინა, ყველა უნდა შეერიგებინ, სადილობამდე ამ საქმეს უნდებოდა. საღამოს ისევ დაიწყებდნენ მთხოვნელები დენას. სამუშაო ბევრი ჰქონდა, ამასთან, ის სამუშაო ძალიან რთული იყო, თუ არ დაევიწყებთ იმას, რომ დედოფლის წინამოადგილედ მისი ქმარი იყო, რომელმაც აუარებელი კითხვები აღძრა. დავითმა იცოდა, რა როგორ უნდა გაეკეთებინა, ყველაფერში ცოდნა ეტყობოდა, თუმცა ისიც უნდა ვთქვათ, რომ ხშირად პირადის სარგებლობისათვის მოქმედებდა. დედოფალი იძულებული იყო, რა თქმა უნდა, იმავე გზით ეელო, თუნდაც იმისათვის, რომ დავითის დაწყებული საქმე განეგრძო და შეილებების ქონებისათვის ეპატრონებინა; მაგრამ აქაც საჭირო იყო ცოდნა და მიხვედრილობა, რაიცა ყველას ერთნაირად არა აქვს მინიჭებული. მით უფრო ვერ მოსთხოვდა ამ ცოდნას კაცი იმ ქალს, რომელიც საქმისათვის მომზადებული არ იყო, ხოლო ეს საქმე, როგორც ვიცით, მას სრულიად მოულოდნელად და ძალიან გაჭირებულს დროს ხვდა წილად.

უფრო მაშინ გაჭირდა საქმე, როცა აფხაზეთიდან ზღვის ნაპირით ჯარებმა დაიწყა დენა სამეგრელოზე გასავლელად. დედოფალი იძულებული იყო ჯარებისათვის ხელი მოემართნა, დახმარება აღმოეჩინა. იმავე დროს, არც გზები ვარგოდა და არც ხიდები იყო სადმე. გარდა ამისა უნდა შეედგინა ადგი-

ლობრივი მილიცია, რადგან ომი სამეგრელოში უნდა ატენილიყო.

ოსმალებმა ყულევი რომ აიღეს, დედოფალმა ზუგდიდს თავი დაანება და მთავრის საზაფხულო სამყოფელ ადგილას, გორდში, გადაებარგა. აქ დედოფალს გაფაციცებით ყური უნდა ეგდო, როგორ მიდიოდა ბრძოლის საქმე დუნაის სამთავროებში და მცირე აზიაში. ამავე დროს ამბავი მოუვიდა, რომ აფხაზეთში ოსმალეთის ფაშა სეფერ-ბეი გამოვიდა, თან მოჰყავს ორი ათასი ჯარი და მოაქვს ოც და თექვსმეტი ზარბაზანიო. მის ჯარს შემოუერთდნენ მეზობელი მთიელნი ჯიქები, უბიხები, შატსულები და ნათუხაველები. თითონ სეფერ-ბეი ნათუხაველი იყო, მთის ხალხთა შორის დიდი გავლენა და ხმა ჰქონდა, რამდენიმე ენა იცოდა, მათ შორის რუსულიცა, და რუს-ოსმალოს ბრძოლის დროს იმასა ცდილობდა—რუსის ჯარის ძალა მთიულებთან ბრძოლის დროს შეესუსტებინა. ამიტომ, მოიხმო მთიელნი და ურჩია გალაშქრებულიყვნენ სამეგრელოსა, იმერეთსა და გურიაზე.

1854 წელს ქუთაისის გუბერნიასა და სამეგრელოში დაბანაკებულ ჯარების სარდლად დანიშნულ იქმნა გენერლ-მაიორი თავადი ივანე კონსტანტინეს ძე მუხრანბატონი. ჩამომავლობით ქართველი იყო ახალი უფროსი ჯარებისა, ზემიწვევით იცნობდა ამ მხარეს, ხალხს და მათ ზნე-ჩვეულებას. მისი დანიშვნა გურულ რაზმის (ასე ეძახდნენ რიონის ვაკეზე დაბანაკებულ ჯარებს) უფროსად დედოფალს ძალიან გაეხარდა. ჯერ ერთი, უხაროდ ისა, რომ მისის ქვეყნის დაცვა მთავრობამ ომში გამოცდილ კაცს მიანდო, მეორეც, ეს კაცი მისი მახლობელი ნათესაეი *) და ძველი მეგობარი იყო.

თავადი მუხრან-ბატონი ჰტიქრობდა, ინგლის-ფრანგების ჯარი თუ შემოვა სამეგრელოში, ისევ შავის ზღვიდან შემოვაო და ამიტომ დედოფალს გააცნო თავისი გეგმა მომავალის

*) თ. ივან მუხრან-ბატონს (აწ უკვე მიცვალებულს) შეუძლედ დავით დადიანის და ნინო ჰყავდა.

მოგერებითის ომისა. თ. მუხრან-ბატონის გეგმა ხელმწიფე იმპერატორმაც მოიწონა და საკუთარი ხელით დააწერა: „მშვენიერი და ჭკვიანური“.

მუხრან-ბატონის აზრით, ბრძოლის ასპარეზად უნდა გამზდარიყო სამი ადგილი: ჩრდილოეთიდან მდ. ინგური; სამხრეთიდან — მდინარე სუფსა; დასავლეთიდან — ზღვის ნაპირი. მტერი თუ შემოგვესია, ამ სამში ერთის ადგილიდან უნდა შემოგვესიოსო, ან ორიდან, ან სამსავე ადგილიდან ერთადაო. თან იმის შიშიც უნდა გვქონდეს, რომ იმათი ჯარი, უეჭველია, ჩვენზე ძლიერი იქნებაო. ამ მოსაზრებით გურული რაზმი მუხრან-ბატონმა ისე გაანაწილა, რომ სამეგრელოსი შუა-გულში, სოფ. ორტაში, უნდა მდგარიყო მთავარი რეზერვი, რომელიც, საჭიროების დროს, ან ერთს მიეშველებოდა, ან მეორეს, ან ორსავე ერთად, ან, თუ მტერი სორტას დაესხმოდა თავს, მაშინ ორგანვე დაყენებულს ჯარს გარს შემოიკრებდა და ისე მიეგებებოდა მტერს.

მუხრან-ბატონის რჩევით, დედოფალი ჯარის მთავარ ბანაკის მახლობლად დაბინავდა, სოფელ ქვაშხორში, ერთის თავის ნათესავის, კნენა მარიამ ნიკოლოზ დადიანის ასულის შარვაშიძის სახლში. ჯარი მდ. ტეხურის პირას იყო დაბანაკებული, სოფ. სორტაზე მიკრულ მინდორზე, დედოფლის ბინიდან სამს ვერსზე. თვით ბანაკს „სორტიანი“ დაარქვეს, სიტყვების „სორტა“ და მუხრან-ბატონის სახელს „იოანეს“ ერთად შეხამებისაგან.

დედოფალი ხშირად მოდიოდა ჯარის ბანაკში, იმასთანაც მოდიოდნენ ბანაკიდან სტუმრად. დედოფალს, რა თქმა უნდა, არა სჭიროდა სხვისი სწავლება და მისს სტუმართ-მოყვარეობას და ყველასთან ალერსიანს ქცევას საზღვარი არა ჰქონდა.

ამ შემთხვევაში დედოფალს განსაკუთრებით ეხმარებოდა მისი და, გრიბოედოვის ქვრივი ნინო. ჩვენ არ შეგვიძლიან ორიოდე სიტყვა არა ეთქვათ რუსეთის გამოჩენილ მწერლის

მეუღლის შესახებ, მით უფრო, რომ არსად-რა წავიკითხავს ამ შესანიშნავ და მეტის-მეტად ძვირფას ადამიანის გამო.

ნინო გრიბოედოვისა მეტის-მეტი ტანადი აყო, შავგვრემანი და მშვენიერ თვალებიანი. ქმარს თხუთმეტის წლისა მის-თხოვდა, როცა მისი მშვენიერება საესებით იყო გადაშლილი. გრიბოედოვს უზომოდ უყვარდა თავისი ახალგაზდა ცოლი, რომელსაც „მურილიოს მადონას“ ეძახდა. ამ საყვარელს არსებას ქმარი ისე უყურებდა როგორც ბავშვს და ჩემი ვალია, რაც აღზრდა დააკლდა, მე შევესრულოვო. როგორც მისი დაახლოვებული ნაცნობები, და მათს შორის პ. ა. კარატიგინი, ამბობენ, გრიბოედოვი მეტად ნიჭიერი და განსწავლული კაცი იყოვო; პოეტიც იყო, და მშვენიერი მემუსიკეცა, ზედ-მიწევნით იცოდა რამდენიმე ეეროპიული ენა, სწავლა მიეღო აღმოსავლეთის ენების ფაკულტეტზე, და, ყველა ამას გარდა, მეტის-მეტი სიმპატიური კაცი იყო. თუმცა ერთის წლის მეტი არ დასცალეზია თავის საყვარელ არსებასთან სიცოცხლით დამტკბარიყო, მაგრამ ამ მოკლე ხნის ცხოვრებითაც დაუფიწყარი შეიქმნა ნინოსათვის, ისე ღრმად ჩაებეჭდნენ მისს კეთილს გულს ამ დიადის მასწავლებლის ღირსებანი. როცა გრიბოედოვი თეირანში წავიდა, სადაც უღროვოდ მოჰკედა კიდეცა მტრის ხელისაგან, ხუთის თვის ორსული მეუღლე თავრიზში დასტოვა. აქ ნინოს დაახლოვებული ნაცნობები იყვნენ ინგლისის ელჩის ოჯახის წევრნი, მისი ცოლი და ქალები; გარდა ამათი, მასთან სტუმრად იყო ერთი მისი ნათესავთაგანი, თავადი რომან ჭავჭავაძე, რომელიც მანამ გამოუგზავნა თვალის-ჩინივით. როცა ამბავი მოუვიდა, გრიბოედოვი თეირანში მოჰკლესო, ცოლს ეს ამბავი არ გაუმეღავენჯს; მხოლოდ უთხრეს, ქმარს წერილის მოწერის დრო არა ჰქონდა, ძალიან ბევრი საქმეები აქვსო; შემოგითვალათ, აქ დიდ ხანს დავრჩები, და ამიტომ ტფილისში დედასთან დაბრუნდი და იქ უცაღე ჩემს დაბრუნებასო. დიდი მოხერხება იყო საჭირო, რომ მისგან ნამდვილი ამბავი დაემალათ; გულმა უგრძნო, რაღაც არა სასიკეთოს მიმალავენო, მაგრამ ამ დროს მამისაგან თ. ალექსანდრე ჭავჭავაძისაგანაც,

რომელიც მაშინ სომხეთის ოლქის მმართველად იყო, მოუვიდა წერილი. ისიც იმასვე სწერდა და ატყობინებდა, შენს მისაგებებლად ჯულფაში წამოვედი და გელიო. ნინოც დასთანხმდა და მშვიდობით ჩამოვიდა ტფილისში. მაგრამ ტფილისში უფრო გაუჭირდათ მისთვის ქმრის სიკვდილი დაემალათ: ამდენი დრო გადის და ქმარი მაინც წერილს არა მწერსო, მერე ისეთი ქმარი, რომელსაც გაგიყვებით უყვარვარო; თან და თან ემატებოდა ექვი და, ბოლოს, სრულებით შემთხვევით გაიგო ყველაფერი. ერთხელ მასთან გრაფ პასკევიჩის მეუღლე, გრიბოედოვის ბიძაშვილი, მოვიდა სტუმრად სწორედ იმ დროს, როცა ნინოს დედა სადღაც იყო გასული. ლაპარაკის დროს წამოსცდა გრიბოედოვის თავგადასაფალი და, რაკი ერთი წამოსცდა, იძულებული გახდა ყველაფერი ეამბნა. ნინოს საშინელი ისტერიკა დაემართა და მეორე დღეს ხუთის თვის ბავშვი დაებადა ამგვარად დაჰკარგა ქმარიცა და შვილიცა. თექვსმეტის წლის ქერივისათვის ყოველი ნუგეში დაიკარგა და გადასწყვიტა თავის საყვარელ ქმრისათვის არ ელალოტნა და სიკვდილამდე მისი ერთგული ყოფილიყო. მართლაც, ქმრის სიკვდილის შემდეგ ში წელიწადი იცოცხლა და მეორედ გათხოვება არც კი უფიქრნია. ბევრს ნაქებს და გაგიყვებით, შეყვარებულს საქმროს უნდოდა მისი შერთვა, მაგრამ იპან მაინც არ უღალატა თავის აღთქმას და ქვრივად დარჩა. გრიბოედოვის გვაში ნინომ ტფილისში მოასვენა და მთაწმინდის ეკლესიაში დაასაფლავა. ამაზე დიდებულ ადგილის მოძებნა არ შეიძლებოდა რუსების უკვდავ მწერლის საფლავად.

ამ დროდან მოყოლებული ნინო გრიბოედოვისამ თავისი სიცოცხლე თავისს ნათესავ-მოყვარეებს შესწირა, სულ იმასა ჰფიქრობდა, ვის რა სიკეთე ვუყოვო. სანამ მისი და, ეკატერინე, გათხოვდებოდა, მასთან ერთად საზოგადოებაში გამოდიოდა, მის გათხოვების შემდეგ თავის უმცროს დას, სოფიოს (შემდეგ ში ბარონ ნიკოლაის მეუღლე) ზრდიდა, ხოლო როცა მისის ძმის, დავითის, შვილები მოჩიტდნენ, მათი გადია შეიქმნა. მამის ოჯახში ის ყველასათვის საჭირო იყო, უიმისოდ არაფერი

შეეძლოთ, სახლიდან კახეთში მიჰყვანდათ ძმასთან, კახეთიდან სამეგრელოში—დასთან. ნინო მფარველი ანგელოზი იყო მთელის ოჯახისა, ის იყო ისეთი არსება, რომელსაც თაყვანსა სცემდნენ და აღმერთებდნენ ყველანი კავკასიაში, მთავარმართებლებიდან მოყოლებული უბრალო ხალხამდე. იმის შესახებ საზოგადოდ ამას ამბობდნენ: „ნინო კეთილი აღამიანიია“. მართლაც, მისი გულკეთილობა განთქმული იყო. ყველა გაჭირვებულს შეეძლო თავისუფლად მისუღიყო მასთან, შეეჩვილა თავისი მდგომარეობა, ეთხოვნა დახმარება და დარწმუნებულიც უნდა ყოფილიყო, რომ „კეთილს ნინოს“ სხვისი ჭირი საკუთარ ჭირად მიაჩნდა, სხვისის სიხარულით თვითონაცა ხარობდა. ვინც უნდა დიდკაცი ყოფილიყო, არავის დაერიდებოდა, ყველას სთხოვდა, ამა და ამ გაჭირვებულს დაეხმარე და ხელი გაუმართეო; თავის დღეშიაც არავის არ გაუცუდებია. ამიტომ, მთხოვნელები გამოუღეველი ჰყვანდა სულმუდამ. ვთქვათ, რომელიმე ახალგაზდა მოხელე რასმე დააშავებდა და უფროსი სამსახურიდან დათხოვნას დაემუქრებოდა,—მაშინათვე ნინოსთან მივბოდა—გაჭირებიდან მიხსენიო. ნინო ცოტათი დატუქსავდა, თიონ მაინც წავიდოდა, სადაც საჭირო იყო, თუნდ მთავარმართებელთან ყოფილიყო მისასვლელი, და საქმეს გაარიგებდა ან კიდევ რომელსამე პატივის-მოყვარე კაცს დაწინაურება მოუნდებოდა,—წავიდოდა ნინოსთან და ისიც ცდილობდა მისი სურვილი დაეკმაყოფილებინა; ერთის სიტყვით, ყველანი იმასა სთხოვდნენ, ათას რასმე ავალებდნენ, და ნინოც უარს არავის ეუბნებოდა, და კიდევ ამიტომ იყო, რომ იმ დროს კავკასიაში იმასავით არავინ უყვარდათ. პენსია ძალიან ცოტა ეძლეოდა, რაღაც 2,000 მანეთი, და იმის ნახევარიც აღბად სხვებს ურიგდებოდა, ასე რომ, მდიდრული ცხოვრება რომ ნდომებოდა, მაინც არ შეეძლო. სულ მუდამ ალერსიანი იყო. სულ მუდამ ღიმი უჩამაშებდა ტუჩებზე; ყველას სამოდ რჩებოდა მისი ნახვა, მასთან ბაასი. ხშირად იგონებდა თავისს ქმარს, ზეპირად იცოდა რამდენიმე სამუსიკო პიესა, გრიბოედოვის დაწერილი. ეს პიესები მშვენივრად შემუშავე-

ბული და მეტად თავისებურის მელოდიისა იყო, და სამწუხაროა, რომ ისე დაიკარგა, ჩაუწერავი. ნინო მოჰკვდა და თან ჩაიტანა საფლავში. მასთან ბაასი ყველას ესიამოვნებოდა, თვითონ მხიარულის ხასიათისა, იყო და სულ მუდამ დიდის სიამოვნებით იზიარებდა სხვათა მხიარულებას. როცა ეკატერინეს ქმარი მოუკვდა, ნინო მაშინათვე სამეგრელოში წამოვიდა და მას აქეთ სულ დასთან იყო.

სხვა არა ყოფილიყო-რა, მარტო ნინო გრიბოედოვის იქ ყოფნა ჰკმაროდა სორტაში დაბანაკებულ ჯარისათვის. დედოფლის სადგომი ერთავად სტუმრებით იყო სავსე, აქ იყო შუსიკაცა, თამაშობაცა, სიმღერაცა და ოჯალეშის ღვინოცა,—ყველა დიდად ნასიამოვნები ბრუნდებოდა უკან. ასე გავიდა ზამთრის თვეები, და ვისაც კი გამოუტყდია, თუ რა ძნელი, მოსაწყენი და უხერხულია ჯარისათვის ერთ ადგილას ხანგრძლივად ყოფნა, მიხვდება რა სასიამოვნო იყო სამხედროთათვის დედოფლის სახლში სიარული და დროს გატარება, მით უფრო, რომ ჯარს ამ დროს სახადი და ქაობის ციება დაერია და იმდენი ხალხი გაეუჟა, რამდენიც არც ერთს ომში არ დაიხოცებოდა.

თებერვლის გასულს ამბავი მოვიდა, იმპერატორი ნიკოლოზი პავლესძე გარდაიცვალაო. ეს ამბავი პირველად ახალის მთავარმართებლის ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძე მურივიოვისაგან გავიგეთ, რომელმაც, თავის მხრივ, პეტერბურგიდან განგებ გამოგზავნილ ფელდგერისაგან ვაიგო ტფილისიდან პირველ სადგურზე, ღართის კარში.

ახალმა მთავარმართებელმა სამეგრელო აპრილში ინახულა. ნ. მურავიოვი დედოფალს პატარაობითვე იცნობდა, რადგან მისს მამის, როგორც კარგის მეგობრის, სახლში ხშირად დადიოდა, ამიტომ ჭვაწხორში რამდენსამე დღეს დარჩა დედოფალთან, როგორც დაახლოვებულ მეგობართან; ნინო გრიბოედოვისაც დიდის ხნიდან იცნობდა მურავიოვს. სამეგრელოს საშინაო საქმეები, ცოტა არ იყოს, ალუფხულ-დალუფხული იყო

ამ დროს ხალხი მთავრობას არ ემადლიერებოდა და ამის ნიშნებში მთავარმართებლის მოსვლის ცოტა-ხნით წინ უკვე იჩინა თავი სუჯუნაში. ამ უკმაყოფილების სათავე აფხაზეთის მთავრის სიმამრის სახლში, სოფ. ქვადუაშში იყო, და დედოფალმა მურავიოვსა სთხოვა, შინაური მშვიდობიანობა დაამყარე ჩემს სამთავროშიო. მთავარმართებელმა სამეგრელოს თავადებს ერთად თავი მოუყარა და სიტყვით მიმართა ყველას, განსაკუთრებით თავადს გიორგი დადიანს, მაგრამ მისმა ნათქვამმა, როგორც შემდეგში აღმოჩნდა, სასურველი ნაყოფი ვერ მოიტანა.

ქვაშხორიდან მთავარმართებელი ზუკდიდში გაემგზავრა, სადაც აფხაზეთის მთავარი (მინ. შარვაშიძე) დაუხვდა. არავინ იცის, ამ ნახვის დროს რა ილაპარაკეს ამ ორმა; მხოლოდ ის ვიცით, რომ, როცა თავადი შარვაშიძე მთავარმართებელს მოშორდა, ძალიან ადღეღვებული და გულმოსული იყო. მას შემდეგ სამის კვირის უკან მ. შარვაშიძე მოულოდნელად წავიდა სამეგრელოდან აფხაზეთში და თავის სიმამრის სახლში მას უკან არ დაბრუნებულა.

მუხრან-ბატონის გეგმა და განკარგულება ომის შესახებ მურავიოვმა სრულიად მოიწონა. თითონაც კარგად ესმოდა, გურული რაზმი უნდა გავაძლიეროთ, და მუხრან-ბატონს დაჰპირდა, ჯარს მოგიმატებო, მანამდე კი, თუ დაგჭირდათ, სურამში სათადარიგოდ დაბანაკებული ექვსი ბატალიონი ჯარი აქ დაიბარეო. სამეგრელოდან რომ მოდიოდა, მთავარ-მართებელმა დედოფალს უახრა, ყარსის გარემოცვას ვაპირობო.

მაისში მუხრან-ბატონმა, მთავარმართებლის განკარგულებით, სორტაში დაბანაკებულ ჯარის ერთი ნაწილი წამოიყვანა, იმას შეუერთა გურიაში მყოფი ერთი რაზმი და ქობულეთის სანჯაყის დასათვალიერებლად წავიდა. მუსტაფა-ფაშის კორპუსი მიუვალ ადგილას იდგა ბანაკად და საცა იდგა, იქიდან არ დაძრულა. ოსმალებს კარგად ესმოდათ, რომ რუსის ჯარის

მოსვლას არაერთარი აზრი არა ჰქონდა გარდა ადგილის და-
 თვალთვლებისა, ამიტომ რომ ქობულეთის სანჯაყის აღება
 რუსის ჯარს ხელს არ მისცემდა, პირიქით, მეტ ბარგადაც
 გაუხდებოდა. ქობულეთის დათვალთვლებას რომ შორჩინენ,
 ჯარები თავ-თავის ადგილებზე დააყენეს, ხოლო ბანაკი სორ-
 ტიდან სიმრთელისათვის მახლობლად მალლობ ადგილზე გადაი-
 ტანეს.

დედოფალი ისევ დაბრუნდა გორდში. ნინო გრიბოედო-
 ვისა მოშორდა და ტფილისში წავიდა. დედოფალი ძალიან
 შეაწუხა იმ გარემოებამ, რომ ზუგდიდში არ შეეძლო ეც-
 ხოვრნა. აქ დიდი სასახლე ჰქონდა, პარიზიდან ჩამოტანილი
 მშვენიერ ავეჯით მორთული, იქვე ჰქონდა მართლა და საუ-
 ცხოვო ბაღი.

შუა ზაფხულში ამბავი მოვიდა, მურავიოვმა ყარსს ჯარი
 შემოარტყაო. ცოტა ხანს უკან ამას სხვა ამბავიც დაერთო.
 ომერფაშის შტაბის უფროსი ფერხად-ფაშა დიდის ჯარით აფ-
 ხაზეთის ნაპირას გავიდაო, უკან კიდევ ახალი ჯარი მისდევსო.
 ყველამ მოუთმენლად დაუწყაო ლოდინი, რა იქნებოა.

მუხრან-ბატონმა მურავიოვისაგან დაპირებული სათადარი-
 გო ჯარი მოითხოვა, მაგრამ ამბავი მოუვიდა, ჯარი ვერ მო-
 ვა, რადგან მურავიოვმა საქიროდ სცნო ეს ჯარი ალექსანდრო-
 პოლში გაეგზავნაო. მეტი გზა არ იყო, იმას უნდა დასჯერე-
 ზულიყო, რაცა ჰყავდა. მაგრამ, როგორცა ვთქვით, ამ ჯარს
 ზამთარში დიდი ზიანი მისცა ციებამ, ასე რომ სულ 8,000 ჯა-
 რის კაცი თუ იქნებოდა. მაგრამ ჯარი, ამდენი ხნის განმე-
 ლობაში უსაქმოდ გაჩერებული, მხედ იყო, მოუთმენლად მოე-
 ლოდა ომს, შეტაკებას.

ენკენისთვის გასულს ამბავი მოვიდა, რუსის ჯარმა ყარს-
 თან 17 ენკენისთვის ბრძოლა წააგოო, ამავე დროს ყირიმი-
 დანაც რუსის ჯარის დამარცხების ამბავი მოვიდა. ამ ამბებმა
 უფრო ააგულიანა მუხრან-ბატონის ჯარი საომრად, იქნება გა-
 ვიმარჯვოთ და, ცოტათიც არის, დაგვაფიწყდეს წინანდელი

მარცხიო. იმავე თვეს ბათუმში ახალი, სებასტოპოლიდან და-
ბრუნებული ჯარი ამოვიდა ოსმალებისა, მაგრამ აქ დიდხანს
არ გაუჩერებიათ, მალე სოხუმში წაიყვანეს, სადაც ღვინობის-
თვეში ომერ-ფაშაც ამოვიდა და შემდეგ მთელი თივისი კორ-
პუსით სამეგრელოსაკენ გამოემართა.

თ. ს.

(შემდეგი იქნება)

შეელი და ახალი სკოლა

ახალი სკოლა პირველად დაარსდა ინგლისში 1889 წ. აბბათსკოლში, ღერბიშიაირეს საგრაფოში; ეს სკოლა აგებულია სოფლის დიდ მამულში, და ეს უკანასკნელი პირობა შეადგენს უმთავრესს ახალი სკოლის პირობებ შორის. მეორე ამგვარი სკოლა დაარსებულია აბბათსკოლის მასწავლებლის მიერ სამხრეთ ინგლისში ბედელსში; სუსსექსის საგრაფოში.

ეს ორივე სკოლები შეხედულობითაც ძლიერ განირჩევიან ჩვენ სკოლებისაგან. ისინი წარმოადგენენ მიმზიდველ შეხედულობის შენობებს, რომელნიც ყველა ინგლისელ კოტეტეებს გვანან და არა ყაზარმებს, როგორც ჩვენი გიმნაზიების შენობები. შიგნითი მოწყობილება კიდევ უფრო უმატებს სასიამოვნო შთაბეჭდილებას. მაგალითად, ბედელსის სკოლის სასადილო ოთახი სრულებით საოჯახო ოთახს ჰგავს; ძალიან სუფთად და ლამაზად მორთულია, სტოლზე სუფთა სტოლის საფრები, სტოლის მოწყობილება ძალიან ლამაზია; ფორტეპიანო, სურათები, ქანდაკებანი, და საზოგადოდ მთელი მებელი ამტკიცებს, რომ აქ ყურადღება ერთნაირად არის მიქცეული როგორც სარგებლობაზე, ისე სიამოვნებაზედაც. ამას ემატება ის, რომ მასწავლებლები და სკოლის დირექტორი თავის ცოლ-შვილით სადილს სქამენ ბავშვებთან ერთად იმავე სტოლზედ, ისე რომ ბავშვი არ არის ძალად მოწყვეტილი ოჯახურ ცხოვრებას და გადატანილი უცხო და სრულებით შეუფერებელ ცხოვრების ატმოსფეროში. აქ ბავშვი მხოლოდ სცვლის ერთ ოჯახს მეორე უფრო დიდ ოჯახზე.

ახლა ვნახოთ, როგორ არის მოწყობილი ცხოვეთების სკოლებში და ამისათვის ჯერ-ჯერობით ავწერთ, თუ როგორ ატარებენ დღეს ამ სკოლაში.

დგებიან დილით (ზამთარში 7 ს.)	6—15
გიჟნასტიკა და ფარიაობა	6—30
პირველი გაკვეთილი	6—45
ლოცვა	7—30
საუზმე	7—30

საუზმის შემდეგ ოთახების მილაგება (ყოველი მოსწავლე თითონ ალაგებს თავის ლოგინს).

მეორე გაკვეთილი	8—30
პატარა საუზმე	10—45

თუ კარგი ამინდია, ბავშვები წელამდის ტან-გახდინი ეზოში ვარჯიშობენ.

მესამე გაკვეთილი	11—15
სიმღერა ან წყალში ცურაობა	12—45

(უკანასკნელი გაზაფხულ-ზაფხულში).

სადილი	1— „
ვარჯიშობა მუსიკაზე ან ფორტოფიანოზე	1—30
თამაშობა და მუშაობა ბაღში, სეირნობა ფეხით ან ველოსიპედებით	1—15
მუშაობა სახელონოში	4— „
ჩაის სმა	6— „
სიმღერა, სათეატრო რეპეტიციები, მუსიკა ჭ სხვ.	6—30
ვახშამი და ლოცვა	8—30
დაწოლა	9— „

ამ სიით ეხედავთ, რომ ახალ სკოლაში ასე არის განაწილებული დრო:

გონებრივი შრომა	5— „
ფიზიკური	4— ¹ / ₂
გასართობი	2— ¹ / ₂
ძილი	9— „
საუზმე, სადილი და თავისუფალი დრო.	3— „

კვირაობით მოსწავლენი თავისუფალნი არიან და თავის ნებაზედ ატარებენ. როგორც ვხედავთ, დღე გაყოფილია სამ ნაწილად: დილა დანიშნულია გონებრივი შრომისათვის, სწავლისათვის, დღის მეორე ნახევარი ფიზიკურ მუშაობისათვის ბაღში ან სახელოსნოში, საღამო ეკუთვნის ხელოვნებას, მუსიკას და სხვა საზოგადო გასართობს. ეხლა ვნახოთ, რა აზრი აქვს ამისთანა გაყოფას და საზოგადოდ განვმარტოთ ახალი სკოლის იდეები და მათი შედეგი.

ერთი-ერთი ძირითადი მიზანი ამ ახალნაირი სწავლებისა ის არის, რომ ყმაწვილებმა უნდა იცოდნენ სწავლის მოხმარება ცხოვრებაში და ახალი ცოდნაც შეიძინონ ამ სარგებლობის ხალისით, და არა ჯილდოს გულისათვის. ჯილდო და ნიშნები სრულებით უარყოფილია ამ სკოლაში; საზოგადოდ, ინგლისელი და ამერიკელი პედაგოგები იმ აზრისანი არიან, რომ ბავშვების წაქეზება შრომისათვის ამ გზით არ ვარგა: ჯილდო, ნიშნები, ამხანაგთან შედარება—ყოველივე ეს უბადავს ბავშვს გულში მხოლოდ შურს, და არა მოვალეობის გრძობას, წინააღმდეგი აღზრდის მეთოდი კი, რომელიც იმაში მდგომარეობს, რომ ყმაწვილს ისე ექცევი, როგორც დიდს აღამიანს და მის სვინიდისს ენდობი, ამისთანა მეთოდი ბევრად უფრო აუმაჯობესებს ბავშვის შრომას და უორკეცებს სწავლის ინტერესს, რადგან მაშინ მხოლოდ შრომაზე და სწავლაზე არის მისი ყურადღება მიქცეული და არა მაზე დამოკიდებულ ჯილდოზე. ბავშვმა უნდა შენიშნოს თავისი წარმატება სწავლაში თავის საკუთარ უწინდელ ცოდნასთან და არა თავის ამხანაგის ცოდნასთან შედარებით, მასწავლებელმა უნდა შეამჩნევინოს ბავშვს, რომ ის უკეთ სწავლობს წინანდელზე, მაგრამ არასოდეს არ უნდა დაუყენოს თვალ წინ მისი უპირატესობა ამხანაგზე. მე მგონია, ასეთ მეთოდს დიდი გავლენა უნდა ჰქონდეს ბავშვების ზნეობაზე: ამით იმათ ცუდ თავმომწონეობას ეღება ბოლო, და კარგი, პატიოსანი წარმატების, თავის გაუმჯობესობის სურვილი ეზრდებათ გულში. ახალი ენების სწავლას დიდი ადგილი უჭირავს ახალსკოლაში

და სრულებით ახალ მეთოდებითვე. ყველა ჩვენგანს უსწავლიან ერთი ან ორი ახალი ენა, მაგრამ არც ერთმა თითქმის არ ვიცით ეს ენები. ჰკავს, რომ ჩვენ ცუდი მეთოდით გვისწავლია. აბბათსკოლმის სკოლაში ათ-თერთმეტ წლამდის სწავლა ინგლისურ ენაზედაა; მერე ორ წელიწადს ლაპარაკობენ, რაც შეიძლება მეტს, ფრანგულად; შემდეგ ორ წელიწადს—გერმანულად. ლათინურს და ბერძნულს, ისიც ზოგიერთ მოსწავლეებს, რომელთაც სურთ ამ ენების შესწავლა, ასწავლიან ბოლო წლებში.

რასაკვირველია, ყველა ამ ენების სწავლა სწარმოებს ბუნებითი მეთოდით, ესე იგი პრაქტიკულად, გრამატიკას კი ასწავლიან მერე, როცა ენა უკვე შესწავლილია.

რომ ბავშვებს არ დაავიწყდეთ ენები, რომელიც ისწავლეს წინა წლებში, იმათ ამ ენებზედ ყოველ დღეს ორ-სამ საათს აღაპარაკებენ.

მათემატიკის სწავლებაც პრაქტიკულია: მათ ასწავლიან შექმნილი ცოდნის პრაქტიკულად მოხმარებას: მაგალითად, ყმაწვილები ამზადებენ რამე ნაწარმოებს, რომლის ზომა-სიდიდეთვითონ უნდა გამოიანგარიშონ და მოისაზრონ; ისინი მიწასაც თვითონ ზომავენ. ამას გარდა მათ აძლევენ გამოსაანგარიშებლად ფერმის, ბალის, სახელოსნოს, სათამაშოების, საწერ მოწყობილების, ქიმიურ ლაბორატორიის, სამხატვრო და საოჯახო ხარჯის სიებს. ამ სიებში მოყვანილი რიცხვების გამოანგარიშება და მათი ჯამის შედგენა სრულიად ბავშვებზეა მინდობილი.

რასაკვირველია, ამისთანა სწავლას დიდი ინტერესი აქვს და დიდი სარგებლობაც ზოაქვს. უსულო ციფრები თითქო ცხოველდებიან ბავშვის თვალში, ის იგებს, რა მნიშვნელობა აქვს მათ ოჯახში, ვაჭრობაში და მრეწველობაში, ერთი სიტყვით, ამისთანა მეთოდი აძლევს მათ საზოგადო ცხოვრებისათვის საჭირო პრაქტიკულ ცოდნას.

ბუნების მეცნიერების შესწავლას, რომელსაც ახალ სკოლაში ძალიან დიდი ყურადღება აქვს მიქცეული, ისევ ბავშვე-

ბის მიერ პირდაპირი თვალ-ყურის დევნება და გამოკვლევა აქვს იარაღად: ბავშვები თითონ აგროვებენ სხვა-და-სხვა მცენარე-ბის, ცხოველების და მინერალების კოლექციებს, აღევენ-ბენ თვალს ცხოველების ხასიათს და ზნე-ჩვეულებას, მცენარე-ბის აგებულებას, სწავლობენ მნათობების სახელებს და სხვ. და სხვ.

სეირნობა, რომელიც ახალი სკოლის პროგრამას სავალ-დებულოდ მიაჩნია, უადვილებს ბავშვს ბუნების შესწავლას, და ამ რიგად ბუნების მეცნიერება ბევრად უფრო ეადვილება მათ და ეხალისებათ კიდევ: ამისთანა სწავლა ღრმა ფესვებს იდგამს ბავშვის გულში; სწავლის ზიზღს კი არა, უადრეს ხა-ლისს და სწავლის გაგრძობისა და ახალი ცოდნის შეძენის სურვილს უზადავს მას. ეს ინტერესი და ხალისი ბავშვს, რა თქმა უნდა, ცხოვრებაშიაც გაჰყვება და ბევრად დაუტკბობს და გაა-პატიოსნებს იმას.

ისტორიის სწავლისაც იგივე ხალისის გაღვიძება აქვს მიზ-ნად: ფაქტების და სახელების სიმრავლით არ ამძიმებენ ბავშვის გონებას, მიზნების და შედეგების გამოაშკარავებით, წარმომადგენელ შესაძინებ პირების დახასიათებით და ისტორიულ დიდ მოვლენათა ახსნით გონებას უხსნიან ყმაწვილს და უხატავენ თვალ-წინ დიად ისტორიულ დრამას ადამიანის ცხოვრების ყვე-ლა საუკუნოებისას, ცდილობენ, რომ დაინახონ ბავშვებს ის დამოკიდულება, რომელიც არსებობს ერთი მხრით ქვეყნების ფიზიკურ-პოლიტიკურ მდგომარეობისა და თვისებების და მე-ორე მხრით მათ ვაჭრობისა და მრეწველობის განვითარებას შორის. ინგლისის ისტორიის მერე ყმაწვილები სწავლობენ მსოფლიო ისტორიის საინტერესო და დამახასიათებელ ხა-ნებს.

თხუთმეტ წლამდის სწავლა ერთნაირია სუყველა მოსწავ-ლისათვის; მერე კი ყველას შეუძლია სწავლის იმ გზას დაადგეს, რომელიც უფრო მოსწონს, მოსწავლე ირჩევს იმ დარგს, რო-მელიც უფრო ეთანხმება მის ნიჭს და მისწრაფებას, იმის მი-

ხედვით, თუ რისთვის უნდა მოემზადოს: ზოგი ემზამზადება უზი-
 ვერსიტეტისათვის, ზოგი მეურნეობისათვის, ზოგი ვაჭრობისა-
 თვის, ან თავისუფალ პროფესიისათვის. როგორც ვხედავთ, აქ
 სწავლა არის მოწყობილი მოსწავლეებისათვის და არა მოსწავლე
 სწავლისათვის, როგორც ჩვენს გიმნაზიებში.

საზოგადოდ, ერთი აზრი უძვეს ამ პროგრამას საუფუძვლად,
 და ეს აზრი არის ის, რომ თეორია თავის დღეში არ უნდა
 განსხვავდებოდეს პრაქტიკისგან, ყოველ ცოდნას მიზნად უნდა
 ჰქონდეს ცხოვრებაში გამოდგომა.

ყველა ამ საგნებისათვის დანიშნულია დილის სამი გაკვეთი-
 ლი; ნასადილევს კი მთელი დრო ფიზიკურ შრომას და სხეულის
 ვარჯიშობას აქვს მონდომებული; გონებრივი ვარჯიშობის შემ-
 დგე ფიზიკური ვარჯიშობა იწყება. ჩვენ სკოლაში კი მთელი
 დილის სწავლის მერე მთელ ნასადილევს და მთელ საღამოს
 9 — 10 საათამდის ბავში გაკვეთილების სწავლას ანდომებს. ეს
 მავნებელია მარტო ჯანმრთელობისათვის კი არა, თვით სწავ-
 ლისათვისაც, რადგან სრულებით შემცდარია ის აზრი, ვითომ
 ბავში სწავლობს მით უფრო ბევრს, რაც უფრო მეტ ხანს
 უზის წიგნებს.

ნასადილევს 1 ს. 45 წ.—6 საათამდის ბავშვები ბაღში,
 მინდორში ან სახელოსნოში მუშაობენ, აგრეთვე სეირნობენ
 ფეხით და ველოსიპედებით.

„ჩვენი მიზანია, — იუწყება ახალი სკოლის პროგრამა —
 მდგომარეობს იმაში, რომ გავაუმჯობესოთ ფიზიკური აღზრდა,
 გავუღვიძოთ ბავშვებს გულში ხალისი ვაჭრობისა, მრეწველო-
 ბისა, აღეზარდოთ მათში ენერჯია მოქმედებისა და ნიჭი თა-
 ვისი ან და სხვისი ნაწარმოების სწორის დაფასებისა. ბევრი
 უბედურება ხდება იმის გამო, რომ ადამიანს ფიზიკური ძალა
 არ შესწევს, ამისათვის საჭიროა ბავშვებისათვის ყოველდღიუ-
 რი ვარჯიშობა სხეულისა და ფიზიკური შრომა; ამითი მცირ-
 რდება ის მავნებლობა, რომელიც მოაქვს სხეულისათვის გო-
 ნების დაღლილობას და მჯდომიარე ცხოვრებას.“

ფიზიკური ვარჯიშობა და შრომაც ისე არის მოწყობილი, რომ იმას მიზნად აქვს ისევ პრაქტიკული სარგებლობა. აბათსკოლის სკოლაში ბავშვებმა თითქმის დაუხმარებლად ააშენეს და მოაწყეს თვითონვე თავიანთი სკოლა, როგორც, რომინზონ კრუზომ, იმათაც მოამზადეს ბევრი ავეჯეულობა, რომელსაც ხმარობენ.

თვითონ ბავშვებმა გაწმინდეს ბაღი, გააკეთეს გზები, გაიყვანეს წლის არხები; იმათ შედეგებს ღობეები, კედლები, სახელოსნოში ისინი სწავლობენ დურგლობას, ხუროთ-მოძღვრებას და თვითონვე ამზადებენ დიდ ძალ მებელს სკოლისათვის. ერთხელ ფერმის მომვლელი ავად გახდა; ბავშვებმა სურვილი გამოაცხადეს საქონელს ჩვენ მოვეუვლითო და კიდევ მოუარეს სამ დღეს, სანამ მუშა კარგად გახდებოდა. მეორედ ბავშვებმა მოინდომეს ცხენის ყიდვა, თვითონ წავიდნენ იარაღკაზვად და იყიდეს იგი. სამმა უფროსმა მოსწავლემ მალე ასწავლეს უმცროსებს ცხენით სიარული და მისი ტარება.

ზაფხულობით, რასაკვირველია, უფრო ბაღში და ფერმაში მუშაობენ. კროკეტი, ტენისი, სეირნობა ფეხით და ველოსიპედებით, ფოტოგრაფიული სურათების გადაღება სხვა-და-სხვა ადგილებისა—აი რას ანდომებენ ბავშვები თავისუფალ დროს.

სხვა-და-სხვა ნიეთებ შორის ბავშვებმა გააკეთეს სტოლი, შკაფი, სამტრედე, იხვებისათვის სახლი, სარაია და სამი ნავი.

ეხლა თურმე აპირობენ მდინარეზედ, რომელსაც თითქმის 30—40 მეტრის სიგანე აქვს, ხიდის გაკეთებას; ამ ხიდს ბურჯები ქვისა ექნება, თვითონ კი ხის იქნება, და ყოველივე ეს მარტო ბავშვების გაკეთებული უნდა იყოს.

ბავშვებსავე აქვთ მინდობილი ადგილის გამოზომვა და გეგმის დახატვა სკოლის ახალ შენობებისათვის. სახლის მახლობლად არის ქიმიური ლაბორატორია და სადურგლო.

ხანდისხან იმისთანა სერიოზულ საქმეებსაც კი ანდობს ბავშვებს სკოლის დირექტორი, როგორც ბანკიდან ფულის გამოტანა და სხვ.

ერთი სიტყვით, მასწავლებლები ისე ეკიდებიან მასწავლებლებს, როგორც დიდებს, და მოსწავლეებიც დიდს პატივისცემას და ნდობას იჩენენ მასწავლებლების მიმართ.

ყველა ზემოდ აღწერილ ვარჯიშობას მიზნადა აქვს არა თუ მართლ ის, რომ ყმაწვილი პრაქტიკულ მოქმედებას, შეაჩვიოს არამედ სხეულის განვითარებაც, მისი გამაგრება. ეს მიზანიც რომ მართლა მიღწეული არის ამ ახალ სკოლის სისტემით, მტკიცდება შემდეგით: სკოლის მოწაფის აწონვა და მისი სიმაღლის გაზომვა აჩვენებს, რომ სკოლაში ყოფნის დროს ყმაწვილი ბევრად უფრო მატულობს წონაშიც, სიმაღლეშიც, ვიდრე სახლში ყოფნის დროს; ეტყობა, რომ სკოლაში ყოფნის დროს სხეული ბევრად უფრო კარგად ვითარდება.

აქედან ვხედავთ, რომ ახალი სკოლა გონების და ზნეობის სისაღესთან, ჯანმრთელ ადამიანების გამმრავლებელია, რაც მტკიცდება იმითი, რომ სკოლაში ძლიერ იშვიათია ავადმყოფობა; სურდო და თავის ტკივილიც კი იშვიათი მოვლენაა. „ჩვენი რეჟიმი—ამბობს სკოლის დირექტორი—ყმაწვილებისათვის იმის დამამტკიცებელი უნდა იყოს, რომ უმეტესი წილი ავადმყოფობისა უმცირებისა, დაღლილობისა, უწესრიგო შრომისა ან ბიწიერების შედეგია. ყველაზე უფრო დიდ ყურადღებას ჩვენ იმას ვაქცევთ, რომ მოსწავლეები სისუფთავეს და ჰიგიენური მოთხოვნილებების დაკმაყოფილებას შევაჩვიოთ. ყოველ დღეს ცივი წყლით ტანის ბანა და ზამთარ-ზაფხულ ფანჯრებლია ოთახებში ძილი მეტის-მეტად ამაგრებს ბავშვების სხეულს.

ესლა ჩვენ შევეუდგებით იმის აღწერას, თუ რას ანდომებენ ყმაწვილები საღამოს, ჩაის შემდეგ, ესე იგი დროს 6 საათიდან—9 საათამდის.

საღამოს ახალ სკოლაში ანდომებენ საზოგადოებრივ ნიქის განვითარებას, ესე იგი ცდილობენ, რომ ყმაწვილები შეეჩვიონ საზოგადოებაში ყოფნას და რიგიანად თავის დაქერას. ყოველ საღამოს ბავშვები იკრიბებიან სასტუმრო ოთახში, სადაც ხვდებიან და ელაპარაკებიან დირექტორის ოჯახობას და

მათ სტუმრებს. სასტუმრო ოთახი ლამაზად და მხიარულად არის მოართული სურათებით და ქანდაკებით.

ისე რომ 6—9 საათამდის სკოლა ემსგავსება ოჯახის სასტუმრო ოთახს. აქვე ატარებენ დროს სიმღერებში, ფორტე-პიანოს და სკრიპკის დაკვრაში, კონცერტებში და სათეატრო რეპეტიციების გამართვაში.

მუსიკას სკოლაში პირველი ალაგი უჭირავს. ყოველ კვირაში ერთხელ აქ იმართება მუსიკალური საღამოები, რომლებშიც მონაწილეობას იღებენ როგორც მოსწავლეები, ისე მასწავლებლებიც. ყმაწვილებს იმდენივე ვიოლონები აქვთ, რამდენიც საფორტოგრაფიო აპპარატი.

დრამატიულ წარმოდგენისათვის ყმაწვილებმა თითონ მოიწყვეს თეატრი.

კვირაში ერთი საღამო დანიშნულია შექსპირის თხზულების საკითხავად.

ამას გარდა სკოლაში არის დაარსებული ორი საზოგადოება, სადაც ყმაწვილები სხვა-და-სხვა საგნების შესახებ ბაასობენ და კამათობენ; მოსწავლეები სცემენ სკოლის ნახატებიან ჟურნალს (School Magazine), ამ გვარად ყმაწვილებში იწვრთნება ლიტერატურული და ხელოვნური ნიჭი და გემოვნება. ამავე მიზანს ეთანხმება სკოლის მუზეუმის დაარსება, სადაც აგროვებენ დიდებულ მხატვრების ნაწარმოების პირებს, სკულპტურულ ნაწარმოებებს, ხელოვნურ მებელს და სხვ. და სხვ.

ის თვისებაც კი, რომელიც ნაკლულევენებად უნდა ჩეთვალოს ძველ სკოლას, ამ ახალ სკოლის კარგ მხარეს შეადგენს:

პანსიონს დიდი მავნებლობა მოაქვს ჩენს გიმნაზიებში, სადაც 500—600 ბავშვია ერთად შეგროვებული და ერთმანეთზედ ცუდი გავლენა აქვთ. აქ კი, ამ ახალს სკოლაში, სადაც მხოლოდ 50 მოსწავლეა და ასზედ მეტი არ იქნება არას დროს, პანსიონი ძალიან სასარგებლოც არის, რადგან ბავშვი უფრო დიდ ხანს არის მასწავლებლის კეთილ გავლენის ქვეშ

და ამასთან უფრო ადვილია ბავშვის გულის და ხასიათის გაგება თვით მასწავლებლისათვისაც.

მასწავლებლის გავლენა რომ ნამდვილად კეთილია, რომ მას შეუძლია და კიდევ სურს ბავშვის ხასიათის გაგება და მისი განვითარების თვალ-ყურის დევნება, ეს სჩანს იქიდან, თუ რას თხოულობს ახალი სკოლა თვით მასწავლებლისგან; მასწავლებელი უნდა იყოს ზნეობრივ მხრით ქრისტიანი, ესე იგი სიტყვით, საქმით და რწმენით ღიად ზნეობრივ პრინციპების მიმდევარი, უნდა იყოს შრომის მოყვარული კაცი, პატიოსანი მშრომელი და დადინჯებული, ესე იგი მას უნდა ჰქონდეს მაღალი მიზანი ცხოვრებისა, პატიოსნად უნდა ექიროს თავი, უნდა იხვეჭდეს უცხოთა პატივისცემას და ახლობელთა სიყვარულს; უნდა იჩინდეს მოთმინებას უბედურებაში, და ყოველთვის მართლის მოქმელი და მიმდევარი უნდა იყოს.

გონების მხრით: მასწავლებელმა ძალიან კარგად უნდა იცოდეს ის საგნები, რომელიც უნდა ასწავლოს. ამას გარდა უნდა იყოს ჰკვიანი და გონება-გახსნილი ადამიანი, რადგან ყოველი მასწავლებელი ახალ სკოლაში მასწავლებლობის გარდა აღმზრდელის თანამდებობასაც ასრულებს.

ფიზიკური მხრით: მასწავლებელი ჯანმრთელი და ენერგიული კაცი უნდა იყოს, არავითარი ფიზიკური ნაკლი არ უნდა ჰქონდეს.

პედაგოგიური მხრით: უნდა ჰქონდეს სიყვარული თავისი საქმისა, და სწავლა და აღზრდა თავის ცხოვრების უმთავრეს მიზნად უნდა მიაჩნდეს.

რასაკვირველია, ადამიანს, რომელიც ყველა ამ მოთხოვნილებას დააკმაყოფილებს შეუძლია კეთილი გავლენა იქონიოს მოსწავლეებზედ და იმათი ნდობა და სიყვარული დაიმსახუროს, რაც ძალიან აადვილებს აღზრდის საქმეს.

ძალიან ეხმარება ამ უკანასკნელს გარემოებას ისიც, რომ უფროსი მოსწავლეები იღებენ დიდ მონაწილეობას აღზრდის

საქმეში; ისინი იცავენ წეს-რიგს მთელს კლასში; ყოველ კლასში უფროსი მოსწავლე აძლევს ყმაწვილებს და თვით მასწავლებელს წიგნებს ბიბლიოთეკიდან, ზოგს საწოლი ოთახები აქვს ჩაბარებული, ზოგს სათამაშო მოწყობილობა, ზოგს ბალის იარაღები, ზოგს კიდევ კოლექციები. მასწავლებლები უფროს მოსწავლეებს ისე ექცევიან, როგორც ამხანაგებს. ენდობიან მათ და უმცროსებს იმათ აბარებენ, უფროსი მოსწავლეებიც ასევე ექცევიან უმცროსებს. ისე რომ სკოლის საქმეებში პასუხის-მგებელი თვით ბავშვები არიან. ამისთანა ნდობა ბავშვებში თავის თავის რწმენას და თავის ღირსებების გრძნობას ჰბადავს. ამისთანა ერთმანეთის პატივისცემას და ნდობას კიდევ ის შედეგი აქვს, რომ ბავშვი თავს სრულებით თავისუფლად გრძნობს მასწავლებელთან, არ ეშინიან მისი, და ამისთვისაც მართლის თქმა აქ სუყველას ჩვეულებად აქვთ; ტყუილის მთქმელს არც ერთ მოსწავლეთაგანი ხელს არ ჩამოართმევს.

ჩვენში უმაჯრესი ქება არის მოსწავლესი; „მეტად დამჯერო და მორჩილია“; ახალ სკოლაში კი მორჩილობა არ ითვლება ისეთ საყურადღებო ღირსებად. თვით დემოლენს, რომლის ვაჟი სწავლობს ბედელსის სკოლაში, მოუვიდა შემდეგი წერილი პირველ წლის ბოლოში: „მგონი, რომ თქვენ შეიღს დიდ ცვლილებას შეატყობთ: უფრო ჯანმრთელია ეხლა, უფრო დამოუკიდებელ ხასიათის და თავის თავის შეკავება უფრო შეუძლია, ვიდრე უწინ“. ამასთან დირექტორი ურჩევდა დემოლენს, რომ შვილი მართო გამოეგზავნა პარიჟიდან ბედელსში, რადგან ამისთანა მოგზაურობა აჩვევს ბავშვს თავის თავის მოვლას და გაფრთხილებას.

ეხლა მოვიყვანთ მთელ პროგრამას ახალი სკოლისას და ამითი უფრო მკაფიოდ დაეინახაყთ განსხვავებას, რომელიც არსებობს ამ სკოლის და ჩვენ გიმნაზიებ შორის. ეს პროგრამა შედგენილია საფრანგეთის სკოლებისათვის ლერლენის მიერ, ინგლისის ახალი სკოლის მიბაძვით.

ერთი კვირის განმავლობაში გაკვეთილების გაწეს-
რეგება ახალი სკოლის პროგრამით

პირველი სამი წელიწადი—საზოგადო სექცია				სპეციალური სექცია (წელიწადი)				
ს	გაკვეთილები	VI კლ.	V კლ.	IV კლ.	სიტყვიერება 3, 2, 1 კლ.	მეტყველება 3, 2, 1 კლ.	მეურნეობა და ახალშენი 3, 2, 1 კლ.	მრეწველობა და ეკონომიკა
		ფრანგული ენა	3 ს.	3 ს.	3 ს. ²⁾	5 ს.	2 ს.	2 ს.
ინგლისური და გერმან. ლათინური და ბერძნ.	8 "	8 "	6 "	2 "	2 "	2 "	4 "	
ლოთინური და ბერძნ.	—	—	—	10 "	—	—	—	
გეოგრაფია	2 "	2 "	2 "	2 "	1 "	3 "	1 "	
ისტორია	2 "	2 "	2 "	2 "	1 "	1 "	1 "	
ანგარიში და მათემატიკა.	2 "	2 "	3 "	2 "	7 "	2 "	3 "	
გეოლოგია	—	1 "	1 "	1 "	1 "	1 "	1 "	
ბოტანიკა	1 "	1 "	1 "	1 "	1 "	1 "	1 "	
ზოოლოგია	1 "	1 "	1 "	1 "	1 "	1 "	2 "	
ფიზიკა	1 "	1 "	1 "	1 "	2 "	1 "	2 "	
ქიმია	1 "	1 "	1 "	1 "	2 "	2 "	2 "	
ხატვა	2 "	2 "	2 "	2 "	3 "	2 "	4 "	
სამეურნეო და საბაზოლშენო მეცნიერება	—	—	1 "	—	—	7 "	2 "	
საეკონომიკური ანგარიში	—	—	—	—	—	2 "	4 "	
პრაქტიკული ვარჯიშობა					როგორც საზოგადო სექციაში, მაგრამ თავისუფალ საათებში.	როგორც საზოგადო სექციაში, მაგრამ თავისუფალ დროს.	როგორც საზოგადო სექციაში, ოღონდ უფრო დიდია რიცხვი პრაქტიკულ მუშაობისა და სამეურნეო მუშაობისა.	როგორც საზოგადო სექციაში, ოღონდ უფრო ბევრი პრაქტიკული მუშაობა, სამეურნეო და საეკონომიკური მუშაობები.
1. ბალახობა	6 ს.	6 ს.	7 ს.					
2. ხისა და რკინის შემუშავება	5 "	5 "	6 "					
3. ფაბრიკების და ფერმების დათვალიერება, მინერალების, მცენარეების და ცხოველების მოგროვება, მიწის ზომვა და სხვ.	4 "	4 "	4 "					
ხელოვნური ვარჯიშობა და გასართობი	7 1/2—9 ს. ყველა კლასებისათვის, გარდა უმცროსის—მეექვსის							
ორშაბათი	კითხვა, შესანიშნავ კაცების ბიოგრაფიები და სხვ.							
სამშაბათი	დეკლამაცია და სათეატრო წარმოდგენა.							
ოთხშაბათი	ხეზე გამოხარატება და სხვ.							
ხუთშაბათი	ცეკვა.							
პარასკევი	კონსერტები: სიმღერა და მუსიკა.							
შაბათი	კითხვები ბუნდოვან სურათებით.							
კვირა	საღმრთო, ზნეობრივი და საზოგადო ხასიათის კითხვებზე ბასი.							

1) სკოლა იწერს რამდენსავე ლიტერატურულ, სამეცნიერო, სამეურნეო და სხვ. ჟურნალს, რომლებიც ყმაწვილებს ეძლევა საკითხავად თავისუფალ დროს.
2) მეოთხე კლასისიდან იწყებენ თარგმანებით ბერძნულ-ლათინურ ლიტერატურების შესწავლას.

ებლა, მე მგონია, ჩვენ საკმაოდ გამოვარკვეით ახალი სკოლის აღზრდის და სწავლის მეთოდები და დავინახეთ ძველი სკოლის უფარგისობა, სადაც ლათინურ-ბერძნულ ენას 10—11 საათს ანდომებენ ყველა კლასებში, სადაც ბუნების მეცნიერებას და ფიზიკურ აღზრდას არავითარი ყურადღება არა აქვს მიქცეული, სადაც ისტორიასაც და გეოგრაფიასაც კი ისე ასწავლიან, რომ ყმაწვილს გარდა სახელებისა არავითარი ცოდნა არა რჩება თავში, ფაქტების მიზეზების, შედეგების, ან და ერთი მეორესთან დამოკიდულების აზრიც არა აქვს შეგნებული. ყოველ დღე ჩვენზე და ჩვენ ნაცნობებზე ვხედავთ ამისთანა აღზრდის სამწუხარო შედეგებს.

უფრო დაწვრილებით არ შევალთ იმის გარჩევაში, თუ როგორი უპირატესობა აქვს ამ ახალი სკოლის პროგრამას ძველთან, შედარებით, რადგან დროც იმდენი არ გვაქვს, და მგონი ყველას საკმაოდ შეუძლია თითონვე მიხვდეს, რა სარგებლობა აქვს აღზრდის ამგვარად დაყენებას.

ებლა ისიც გამოვარკვიოთ, თუ რამდენად შეგვიძლია ამავე აზრებით და მეთოდებით ჩვენც ვისარგებლოთ.

თუ ჩვენ იმას ვუცადეთ, როდის იქნება, გიმნაზიებშიაც შემოიღონ ამისთანა მეთოდები და ამგვარად გადააკეთონ მთელი სისტემაო, ეს მეტის-მეტად გვიან იქნება, და იქნება თუ არა—ისიც ღმერთმა იცის.

საქმე ის არის, რომ ყოველი ინტელიგენტი, სწავლაგანათლება-მიღებული დედ-მამა უფრო ღრმად უნდა ჩაუყვირდეს თავის მოვალეობას ოჯახის მიმართ, უფრო კარგად უნდა შეიგნოს, რა ვალი აწევს კისერზე; საქმე ის არის, რომ ყოველმა დედამ ის იდეალი თვალ-წინ უნდა დაიყენოს, რომ თავისი შვილი მომავლისათვის გამოზარდოს, რომ თავისი შვილები ენერგიულ და შეგნებულ ადამიანებად გამოიყვანოს, საზოგადოებისა ჯანმრთელ, პატიოსან და მართალ მუშაკებად აღზარდოს; საქმე ის არის, რომ მამებმა, რომელთა გონება ვითომ და დედაკაცებზე უფრო აქვთ განვითარებული, როგორც თვითონვე ამბობენ და ხშირად მეცნიერების საბუთები-

თაც ამტკიცებენ, მამებმა მარტო ოჯახის რჩენა კი იქონიონ სახეში, არამედ ნამდვილი მამობა უნდა გაუწიონ შვილებს, გონება გაუხსნან, ისე აღზარდონ, როგორც ბედელსის მასწავლებლები ზრდიან სხვის შვილებს. პროფესორმა პეტრიაშვილმა შესანიშნავი წერილი დასწერა „ივერიაში“ იმის თაობაზე, თუ როგორ უნდა იყოს დაყენებული ჩვენში სწავლა-აღზრდის საქმე, მაგრამ მე მგონი მან ეროვნულ მხარეს ნამეტანი ბევრი ადგილი დაუთმო და ნაციონალურს კი ნაკლები. ჩვენი ქალები შეგნებული, გონება-განვითარებული და პატიოსანი აზრების და გრძნობის მქონენი უნდა იყვნენ; ეროვნული გრძნობა, რასაკვირველია, თან-შეზრდილი უნდა ჰქონდეთ ბავშვობიდანვე; ეგ პირველი მოვალეობაა ოჯახისა; სწავლა-განათლების საქმეში კი ეროვნული ნიადაგი მხოლოდ ნიადაგად უნდა იყვეს, და იმაზე უნდა აღმოცენდეს ყოველი ჰუმანიური გრძნობა და აზრი.

მართალია, ბ. პეტრიაშვილი იმაშიაც, რომ ქალების სწავლა-განათლებას უფრო მალლა აყენებს, უფრო საჭიროდ რაცხს, ვიდრე კაცებისას. თუ მართალია ანდაზა — „როგორც ბერიო, ისეთი ერიო“, აგრეთვე სრულ ქეშმარიტებად უნდა ჩაითვალოს ის აზრიც, რომ როგორც ქალია, ისეთი ოჯახია. როგორც უნდა და როგორც ესმის, ისეთ ელფერს დაადებს ქალი თავის ოჯახს: ამიტომაც ყველაზე უფრო ჩვენ ქალების აღზრდას უნდა მივაქციოთ ყურადღება და ამიტომაც ქალთა კომიტეტის კეთილ განზრახვას დედათა სკოლის დაარსების შესახებ, რაც შეიძლება, ხელი უნდა მოვუმართოთ.

მეტის-მეტად სასურველია, რომ ეს აზრი მალე განხორციელდეს და ამასთან ზემო-აღწერილი სკოლების მსგავსად. მრავალ რიცხოვანი სკოლა, როგორც ვხედავთ, არც სასურველია პედაგოგიურ შეხედულებით; ახალი ტიპის სკოლის განხრა უფრო ადვილი მოსახერხებელია, რადგან სკოლას არც ყაზარმის გვარი შენობა დასკირდება და ამას გარდა 50—100 ქალისათვის განხნილი სკოლა ნაკლებ ხარჯს ითხოვს, ვიდრე 800—1000-სათვის.

მე მგონი ვაჭების სათავად-აზნაურო სკოლასაც სახეში უნდა ჰქონდეს ახალი სკოლის აზრები და შეთოდები. ისიც მგონია, რომ თავად-აზნაურობის ერთ-ერთ მამულში, თუ გინდ იმავე ოძისში, რომლის შეწირვა სწავლა-განათლების საქმისათვის თ. ზაქარია ერისთავს დიდი ხანია განუზრახავს—შესაძლებელია ისეთივე სკოლის დაარსება, როგორც ინგლისშია დაარსებული.

ჩვენ უნდა გვესმოდეს ჩვენი მდგომარეობა, უნდა გვესმოდეს, რომ სწავლა-განათლების საქმე და საკითხავი ჩვენთვის ჰამლეტის საკითხავად გარდიქვა: to bay, or not to bay, რადგან ჩვენი არსებობა მაზე დამოკიდებულია. მაშ არ უნდა დავიშუროთ არც შრომა და არც შეძლება, რომ ამ საქმეს სწორი და მაგარი ნიადაგი მოვუშალოთ. ოჯახში, სკოლაში, ლიტერატურაში და სუყველგან ჩვენ უნდა გვახსოვდეს და სისრულეში მოგვყავდეს ახალ სკოლის იდეები და თავისუფალ, განათლებულის ერის მაგალითს ვბაძავდეთ, თუ გვინდა, რომ ზნეობრივად და ეკონომიურად ავმაღლდეთ და გავძლიერდეთ.

ნინო ზუზუნაშვილი

უცხოელების დაბინავება საქართველოში *)

(ისტორიული წერილი)

I

ქართლ-კახეთმა დიდი უბედურება გამოიარა მეჩვიდმეტე და მეთვრამეტე საუკუნეებში. გარეშე მტერმა, დიდმა და პატარამ, მოსვენება აღარ მისცა ღონე-მიხდილს ქვეყანას. ოსმალ-ციხილბაშებმა და მოუსვენარმა დაღესტნის მთიულებმა თითქმის ააოხრეს ჩვენი პატარა სამშობლო. ოსმალებმა ნიშანში ამოიღეს იმიერ, საქართველო და ყიზილბაშებმა ამიერი. პოლიტიკურს შორს-გამჭვრეტელობას მოკლებულნი ოსმალნი და ყიზილბაშნი გაშმაგებით ებრძოდნენ ქართველობას და არ მოიხსენეს, ვიდრე შეუძლებელი არ გახადეს პოლიტიკური თვით-არსებობა საქართველოსი. ცოტად თუ ბევრად კიდევ კარგა ხანს გაუძლებდა საქართველო ოსმალებსა და სპარსეთს, მაგრამ ვეღარ გაუძლო დაღესტანსა. ეს მწირი და ყოველ ნაყოფიერებას მოკლებული შთა-გორიანი ქვეყანა სცხოვრობდა მხოლოდ ძარცვა-გლეჯით და ნადავლით. დაღესტანი დღესაც საზრდოს

*) აქ მოყვანილი ცნობანი ამოკრფილია შემდეგი წიგნებიდან: 1) Сводъ статистическихъ данныхъ о населеніи Закавказскаго края, извлеченныхъ изъ посемейныхъ списковъ 1886 г. г. Тифлисъ. 1893 г. 2) Сводъ статистическихъ данныхъ о землевладѣніи въ Тиф. и Кут. губерніяхъ, г. Тифлисъ. 3) Сводъ матеріаловъ по изученію экономическаго быта государственныхъ крестьянъ Закавказскаго края, т. II. г. Тифлисъ, 1887 г. 4) Магда Нейманъ, Армяне. Краткій очеркъ ихъ исторіи и современнаго положенія. С. П. Б. 1899 г. 5) Г. А. Эзовъ. Сношенія Ценра Великаго съ Армянскимъ народомъ. С. П. Б. 1898 г. 6) Акты Кавказской Археографической Комисіи, т. VII, г. Тифлисъ. და 7) Кавказскій Календаръ за 1899 г.

სამშობლოს გარედა შოულობს. ნახევარზე მეტი მკვიდრი დაღესტნისა, შეწუხებული უმამულობით, შორს იხვეწება რვა-ცხრა თვეობით და ხელობითა შოულობს ლუკმა პურსა. ვინ იცის, სად არ შეხვდები დაღესტნელ ლეკსა! ორენბურგიდან მოყოლებული მდინარე არეზამდე, საცა კი მიუწვდება ხელი, დაწანწალებს ლეკი ზამთარ-ზაფხულ, რომ ეგები საზრდო ვი-შოვნოვო. ამიერ-კავკასიის ქალაქნი, ჩრდილოეთ-კავკასიისა ორენბურგ-ურალამდე საესეა ლეკებით. ზოგი მკალავია, ზოგი ქამარ-ხანჯალს აკეთებს, ზოგი კიდევ უბრალო მუშაა რკინის გზაზე. ყარსის რკინის გზაზე ნახევარზე მეტი უბრალო მუშათა დაღესტნიდან იყო ჩამოსული. ყველგან ადვილად იცნობ ლეკსა. ბანჯღღლიანი ქუდი და ცხერის ტყავის ქურქი განუშორებელი სამოსელია დაღესტნელის მთიელისა.

უსადსრობამ და სამშობლოს სიმკაცრემ აიძულა ლეკი ძირს, ბარად, ჩამოსულიყო და აქ სადმე ბინა ეშოვნა. გარემოებაც ხელს უწყობდა. მისუსტებული საქართველო ძველგებურად პასუხს ვეღარ აძლევდა და ცეცხლითა და მახვილით შიგ დაღესტანში ვეღარ შედიოდა. ამის გამო დაღესტანმა მთელი კუთხე მოსწყვიტა საქართველოს. ეს კუთხეა ზაქათლის ოლქი ანუ, ჩვენებურად რომ ვთქვა, საინგილო. აქ ლეკობამ ადგილობრივი მკვიდრი ან ამოჟლიტა, ან, ვინც ცოცხალი გადარჩა, იმას თვისი დალი დაასეა; სწორედ ისე მოიქცა, როგორც ოსმალეთი აქარა-ლაზისტანში.

ასე დაწყნარდა ცხვარივით დღეს დაღესტანი და მშვიდობიანს ცხოვრებას მიეცა, მაგრამ ასეთი არ იყო მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს და ამ საუკუნის პირველ ნახევარს თვით იმამის შამილის ტყვეობამდე 1859 წელს. განსაკუთრებით ჰბობაქრობდა და ჰღელავდა დაღესტანი მეთვრამეტე საუკუნეში. წელიწადი ისე არ გაივლიდა, რომ დაღესტნიდან არ წამოსულიყო რომელიმე თავზე ხელაღებულ ბელადის წინამძღოლობით ბრბო საქართველოს ასაკლებად. ბრბო გამოივლიდა მტკვარს, ავიდოდა თრიალეთს და აქედან გადავიდოდა ჯავახეთს და ახალ-ციხეს, სადაც იკეთებდნენ ბინას და აქედან

იწყებოდა თარეშობა. დიდი ბრბო გაიყოფებოდა რამდენსამე ნაწილად, ხშირად სულ 25—100 კაცად და შეესეოდა ქართლს. მოულოდნელად თავს დაესხმოდა დამშვიდებულს, სამუშაოდ გასულს სოფელს და სულ ნაცარტუტას აღენდა, ვის არ ახსოვს გამოჩენილი პოეტის დავით გურამიშვილის დატყვევება მკის დროს? ბრბო ნადავლით ან უკანვე ახალციხის გზით ბრუნდებოდა, ან შესვენების შემდეგ სადმე საგურამოს ტყე-ქალებში პირდაპირ თიონეთის გზით დაღესტანს გადადიოდა. რალა თქმა უნდა, რომ ლეკობა კახეთს თავს ესხმოდა პირდაპირ დაღესტნიდან, ამისათვის საჭირო არ იყო შორიდან მოვლა.

ასეთმა შეუძლებელმა და აუტანელმა ისტორიულმა გარემოებამ საქართველო მეტის-მეტად დააძაბუნა და დაასუსტა. მკიდროდ დასახლებული ხეობანი, ხალხით საესე სოფლები სრულიად აიკლო და გაავერანა მტერმა. სოფელთა ნანგრევნი, გაპარტახტებული ხეხილიანი ბაღები და ვენახები, რუთა და არხთა ნაშთნი, მინგრეულ-მონგრეული ეკკლესიანი უტყუარი მოწამეა ამ შავითა და ბნელით მოსილის წარსულისა.

რუსობის დამკვიდრების შემდეგ სურათი შეიცვალა. რუსეთმა სასტიკი ომი გამოუტახა დაღესტანსა, სპარსეთსა და ოსმალეთსა. მთელი ოც და ათი წელიწადი მოუნდა რუსეთი ბრძოლას, ვიდრე მოაშლევინებდა შინაურ და გარეშე მტერსა ამიერ-კავკასიისაკენ ხელის პოტინებას. ტურკმენჩაის ხელ შეკრულობის შემდეგ სპარსეთი ისე დასუსტდა, ისე დაეცა და მოუძღურდა პოლიტიკურად, რომ სათვალაეში აღარც კი აგდებდა რუსეთი ამ სახელმწიფოს, საქართველოზე წამოხელას როგორღა იფიქრებდა ღონე-მიხდილი სპარსეთი და მისი ბატონი, ოღესმე თავზარდამცემი და ძლიერი შაჰინშაჰი! ასეთივე ბედი ხედა წილად ოსმალეთსაც აღრიანობოლის სამშვიდობო ხელშეკრულობის შემდეგ. მართალია, რუსეთს ოსმალეთთან ომი ორჯელ კიდვეა ჰქონდა, მაგრამ მიზეზი ამ ომებისა სულ სხვა იყო და არა სურვილი საქართველოს გაგლეჯისა.

როგორც უკვე ზემოდ მოვიხსენიეთ, რუსეთი დიდხანს ებრძოდა დაღესტანს, ვიდრე ქედს მოახრევინებდა და გასტენ-

და თავისუფლების მოყვარულ მთიელებს, მაგრამ ჩვენთვის ამ ჟამად საყურადღებო ისაა, რომ რუსეთში საქართველოში დამკვიდრების დღიდანვე მოაშლევინა ლეკებს თარეშობა და მშვიდი სოფელის ძარცვა-გლეჯა და დაწიოკება. მარტო თ. პ. ციციშვილმა ისე დააშინა დაღესტნის მთიელნი, რომ აგრე ადვილად ვეღარ დაიძვროდნენ ხოლმე სათარეშოდ, როგორც წინადა.

საქართველოს დამშვიდების შემდეგ აღმოჩნდა, რომ ნახევარზე მეტი ველ-მინდორი ცარიელი იყო, მხენელ-მთესველი ნაკლებადა სჩანდა და ამისათვის ახალი მთავრობა დიდი ხალისით აძლევდა ადგილებს დასახლებლად ყველას, ვინც კი სურვილს გამოაცხადებდა აქ დაბინავებისას. ამ სახით დაიწყო ქართლ-კახეთის დასახლება უცხოეთიდან მოსულ სხვა-და-სხვა ტომის და მილეთის ხალხით. პირველად შემოხიზვნა დაიწყეს სომხებმა და, როგორც ვხედავთ, დღესაც არ შეწყვეტილა ის შემოხიზვნა. შემდეგ გვეტუმრენ: გერმანელები, ბერძნები, რუსის მწვალებელნი, მართლმადიდებელი რუსობა, ყავლ-გასული ჯარის-კაცობა და ბოლოს მთიდან ჩამოსული ოსობა. საქართველოს წინადაც ეტანებოდნენ უცხო ტომის ხალხნი, განსაკუთრებით სომხები, მაგრამ მაშინ უფრო ქალაქ-ალაგას იკეთებდნენ ბინას და აგრე რიგად არ ეტანებოდნენ სოფლებსა. ამ საუკუნის სტუმარნი კი, რასაკვირველია, რუსის მოხელეობის გარდა, დაბინავდა სოფლად. ამ სახით, რუსის მართვა-გამგეობის დამკვიდრებამდე ჩვენში, უცხოელნი ბინავდებოდნენ ქალაქად (ტფილისი, გორი, სიღნაღი, თელავი, დაბა სურამი, დაბა ცხინვალი), შემდეგ კი სოფლად.

II

ვიდრე ვუამბობდეთ მკითხველს უცხოელების დასახლების ისტორიას, საჭიროდ მიგვაჩნია მოვიყვანოთ ცნობანი, თუ რამდენია ტფილისისა და ქუთაისის გუბერნიებში ჩასახლებული სხვა-და-სხვა ტომის ხალხი. ცნობანი დიდად საყურადღებოა

და შეეხება 1886 წელსა. ამ წლის კომლექსულ აღწერილობიდანა სჩანს, რომ ტფილისის გუბერნიაში ირიცხებოდა სულ 808143 სული. პროცენტობით რომ-ვიანგარიშით, დავინახავთ, რომ რუსობა შეადგენდა 4,43; პოლონელები და ლიტველები 0,16; გერმანელები და შედელები 0,68; ფრანგები 0,68; ბერძნები 2,74; ქურთები 0,26; ოსები 8,96; სომხები 23,96; ბოშები 0,01; ებრაელები 0,94; აისორები 0,08; ქართველები 45,01 თუშები 0,70; ფშავეები 1,13; ხევსურები 0,81; მთიულელები 0,29; იმერლები 1,11; მეგრელები 0,04; ჩერქეზები 0,16; და ქისტები 0,30. ქართველთა ტომს ერთად რომ მოეყაროთ თავი, მივიღებთ 49,09, ესე იგი ტფილისის გუბერნიაში ქართველობა არამც თუ განახევრებულა, არამედ ნახევარზე ცოტა ნაკლებიცაა. ამ საყურადღებო ციფრებიდანა სჩანს, რომ ყოველ ას კაცზე, რომაც და ათზე მეტი ქართველი არ არის. თუმცა პროცენტობით ანგარიში უფრო თვალსაჩინოა და ბევრი განმარტება აღარ ექირვება, მაგრამ საჭიროდ მიგვაჩნია თვით რაოდენობა სხვადა-სხვა ტომისა აქვე მოვიყვანოთ. რუსები და ქართველები არიან 495708 სული; მალაკნები 4822; დუხაბორები იყვნენ 7263; ბაპტისტები 96; მეშაფათენი 122; სომეხ-გრიგორიანი 179,773; სომეხ-კათოლიკენი 16173;*) კათოლიკე-რომაელები 3725; ლოტრანგნი 4372; მაჰმადიანნი: სუნის მოძღვრებისანი 68125;**) შიისანი—19504; იეზიდები 28 და ებრაელები 7632, სოფელი ჯერ კიდევ ასე თუ ისე ქართველებისათ უნდა ჩაითვალოს ტფილისის გუბერნიაში, თუმცა ყველგან კი არა, მაგრამ ქალაქებიდან დიდი ხანია ხელი დაგვაბავინეს.

აი საბუთები: ქ. ტფილისი, რუსები და ქართველები შეადგენენ 43,84 პროცენტს, სომხები 47,81; (დანარჩენი ტომების რაოდენობა აღარ მოგვყავს); ტფილისის მაზრა: რუსები და ქართველები 67,79; სომხები 18⁹/₆; ქ. ახალქალაქი: რუსები და

*) ცნობილ უქაზის შემდეგ ქართველ კათოლიკეებს სომხებად სთვლიან და ამის გამო მათ ცალკე აღარ ანგარიშობენ.

**) აქ ქართველი მაჰმადიანნიც არიან ჩათვლილნი.

საქართველოში
დაბანგების
მონიტორინგი

ქართველები 3,51; სომხები 94,56; მაზრა: პირველნი 6,81; მეორენი 58,96; სომეხ-კათოლიკენი 12,15; მაჰმადიანნი 11,48. მაშასადამე, ძველი ჯავახეთი საქართველოს კუთხედ ველარ ჩაითვლება, ძალიანაც რომ გვინდოდეს. აქ ჩვენ სტუმრად გახლავართ, სხვები კი მკვიდრ ბინადრად უნდა ჩაითვალოს. ქ. ახალციხე: რუს-ქართველობა 4,82; სომხოზბა 60,05; სომეხ-კათოლიკენი 4,58; რომაელ კათოლიკენი 14,84; ებრაელნი 15,79. არა გვგონია, ამ ციფირების მიხედვით გაჰხედოს ვინმემ და სთქვას ახალციხე საქართველოს ქალაქიაო. დიად, ჩვენი მარტო სახელია. აქ ებრაელნი რომ არ იყვნენ დამკვიდრებულნი, რომელთაც მშვენივრად და სრულის სიწმინდით შეინახეს ქართული სიტყვა-პასუხი და წერა-კითხვა, ახალციხეს ქართველთ ქალაქის ნიშან-წყალიც აღარ შერჩებოდა.*) ბორჩალოს მაზრა: რუს-ქართველები 25,50; სომხები 33,89; სომეხ-კათოლიკენი 3,76; მაჰმადიანობა 32,59; ვგონებთ აღარც ეს ძველი საორბელიანო და საბარათიანო უნდა ჩაითვალოს საჩვენოდ. ქ. გორი: რუს-ქართველობა: 57,58; სომხები 39,71; მაზრა: პირველნი 89,16; მეორენი 8,85. ქ. დუშეთი: რუს-ქართველობა 42,04; სომეხნი 57,12; მაზრა: პირველნი 95,21; მეორენი 4,28. ქ. სიღნაღი: რუს-ქართველობა 44,80; სომეხნი 55,20; მაზრა: პირველნი 89,48; მეორენი 5,59; ქ. თელავი: რუს-ქართველობა 18,00; სომხები 81,88; მაზრა: პირველნი 90,21; მეორენი 6,86. თიანეთის მაზრა: პირველნი 94,41 და მეორენი 0,76.

ამ სახით, მთელი სამი მაზრა: ახალქალაქისა, ახალციხისა და ბორჩალოსი თითქმის საქართველოს აღარ ეკუთვნის; ტერიტორია მათი სხვამ დაიჭირა. ქალაქებიც სხვას უჭირავს და ესაა მიზეზი, რომ ჩვენ ეროვნული ბურჟუაზია არ გაგვიჩნია

*) ამ რამდენისამე წლის წინად ჩვენ გავიცანით რვა-ცხრა წლის ბავშვი ებრაელი დავით სუსუნიკაშვილი, რომელიც ისე მკაფიოდ კითხულობდა და სწერდა ქართულად, რომ საბტად დავრჩით. დაბადების კითხვა მისგან ჯერ ებრაულად და შემდეგ თარგმნა ქართულად ხომ სამაგალითოა. ერთის სიტყვით, ჩვენს ებრაელებს დიდი ღვაწლი მიუძღვით ქართულის ენის დაცვა-შენახვაში. ეს არასოდეს არ უნდა დაივიწყოთ.

და მაშასადამე შემეგრთებელი ხიდიც მალალსა და დაბალს წოდებას შორის არ გადებულა.

ქუთაისის გუბერნიის განხილვა სულ სხვა სურათს წარმოადგენს. აქ მკვიდრი ქართველობის რაოდენობა ისე დიდია, ქართველობა ისე სჭარბობს უცხოელებს, რომ შიში არაფრისა არ უნდა გვქონდეს. ერთის სიტყვით, იმერეთში არაფერი დაკარგულა და ამ მხრივ შეგვიძლიან არხეინად ვიყოთ.

ზემოდ დასახელებულ კომლექსულ აღწერილობის (1886 წ.) მიხედვით სჩანს, რომ ქუთაისის გუბერნიაში ირიცხებოდა სულ 923,306 სული. პროცენტობით ასე დალაგდებიან სხვა-და-სხვა ტომნი და მოდგმანი: რუსები 0,58; ბოლგარელნი 0,01; პოლონელნი 0,07; გერმანელნი და ინგლისელნი 0,05; იტალიელნი, მოლდავანელნი და ფრანგნი 0,08; ბერძენნი 0,72; ყიზილბაშნი 0,14; ქურთები 0,09; ოსები 0,89; სომხები 1,77; ბოშები 0,08; ებრაელნი 0,76; ქართლელნი 1,48; იმერლები 44,88; გურულები 8,21; აჭარელნი 6,48; მეგრელები 23,28; სვანები 1,52; ყაბარდოვანნი და სხვა ჩერქეზთა მოდგმისანი 0,78; აფხაზები 6,54; ესტები 0,07 და ოსმალონი 3,87. მართლ-მადიდებელნი საერთოდ შეადგენენ 86,61; სომეხ-გრიგორიანნი 0,88; სომეხ-კათოლიკენი 0,97. ამ ცხრილიდანა სჩანს, რომ წმინდა, ხალასი ქართველობა ქუთაისის გუბერნიაში შეადგენს 77,78. ამათ ხალასივე ქართველობა—აჭარლები—რომ მივუმატოთ, მივიღებთ 84,21. თუ სვანებსა და აფხაზებსაც ჩვენებში ჩავთვლით, მაშინ გამოვა 92,27.

სიხარულისა და სიამოვნების მეტს არას გამოიწვევს ეს ციფრები. ას კაცზე რომ უცხო ტომის კაცი მხოლოდ რვა იყოს, სწორედ საჭიროცაა. სულ შენიანების ცქერა მოგწყინდება, ხანდახან სხვის ნახეც გაამება...

ქუთაისის გუბერნიის ქალაქებიც წმინდა ქართულ ქალაქებად უნდა ჩაითვალოს. აქავე შეჭვდება ადამიანი უმაგალითო ფაქტს. ზოგი ისეთი ქალაქია და დაბა, საცა სულ არ მოიპოვება უცხოელი, ან თუ არის, ისიც ჩენი სარწმუნოებისაა. მაგალითებრ ქ. ოზურგეთში 97,85 მართლ-მადიდებელია, მხო-

ლოდ 2,65 პროცენტს შეადგენენ სომეხ-კათოლიკენი. ცხადია, რომ ესენიც ქართველი ფრანგები არიან და არა სომეხნი; ზუგდიდში ნაჩვენებია მართლ-მადიდებელი 99,72 პროცენტი, უცხოელი სულ არავინაა ნაჩვენები.

აი დაწვრილებითი ცხრილიც: ქ. ქუთაისი: მართლ-მადიდებელნი 74,71; მწვალებელნი 0,06; სომეხ-გრიგორიანი 10,46; რომაელ-კათოლიკენი 1,20; ლოტრანგნი 0,82; მაჰმადიანნი 0,91; ებრაელნი 12,82. მაზრა: რუს-ქართველობა 99,88; სომეხ-გრიგორიანნი 0,01; რომაელ-კათოლიკენი 0,01; ებრაელნი 0,60. შორაპნის მაზრა: რუს-ქართველობა 99,18; სომეხ-გრიგორიანნი 0,87; ებრაელნი 0,45. რაჭის მაზრა: მართლ-მადიდებელნი 98,85; სომეხ-გრიგორიანნი 0,18; ებრაელნი 0,97. (ამ მაზრაში მცხოვრები ოსები მართლ-მადიდებელნი არიან, მათი რიცხვი ძრიელ მცირეა.) ლეჩხუმის მაზრა: მართლ-მადიდებელნი 98,64; სომეხ-გრიგორიანნი 0,80; ებრაელნი 1,06. სენაკის მაზრა: მართლ-მადიდებელნი 99,55; მწვალებელნი 0,01; ებრაელნი 0,44. დაბა ზუგდიდი: მართლ-მადიდებელნი 99,72; რომაელ-კათოლიკენი 0,28. რედუტ-კალე, შტატ გარეშე დარჩენილი ქალაქი, მართლ-მადიდებელნი 100,00. ანაკლია, დაბა, მართლ-მადიდებელნი 100,00. ზუგდიდის მაზრა: მართლ-მადიდებელნი 99,99; რომის აღსარების კათოლიკენი 0,01. ქ. ოზურგეთი: მართლ-მადიდებელნი 97,85; სომეხ-კათოლიკენი 2,65. მაზრა: მართლ-მადიდებელნი 99,76; მაჰმადიანნი სუნიტნი 0,24; სომეხ-კათოლიკენი 0,05. ოლქის ქალაქი ბათუმი: მართლ-მადიდებელნი 45,22; სომეხ-კათოლიკენი 23,36; რომის აღსარების კათოლიკენ 2,15; ლოტრანგნი 0,75; მაჰმადიანნი 22,22; (მომეტებული ნაწილი ქართველი ჩამომავლობისაა.) ებრაელები 6,80. ეროვნობით ბათუმში: რუსები 11,21; ბოლგარელნი 1,69; გერმანელნი, ინგლისელნი 0,75; ფრანგები, იტალიელები და მოლდავანელნი 0,45; ბერძნები 20,14; ყიზილბაშნი 6,89; სომხები 23,86; ებრაელნი 6,80; იმერლები 3,01; გურულები 3,18; მეგრელები 10,82; აფხაზები 3,74; ოსმალონი 8,46. (ბათუმში 1886 წ. ითვლებოდა 14803 სული.) ბათუმის ოლქში: რუსები 0,22; სომხები 0,87;

აქარელები 89,54; მეგრელები 3,84; აფხაზნი 1,96 და ოსმალონი 0,56. დაბა ართვინი: სომხები 76,40; გურულები 0,19; ოსმალონი 23,41. ართვინის ოლქი: სომხები 6,20; აქარელება 38,76; ოსმალონი 54,10. სოხუმის ოლქის ქალაქი: რუსები 28,66; პოლონელნი 4,13; ბერძნები 22,57; სომხები 12,86; იმერლები 5,84; გურულნი 2,13; მეგრელები 20,89; (ცოტ-ცოტა სხვებიც არიან, მაგრამ აღარ ვსახელებთ). დაბა ოჩემჩირე: ქართველები 100% (რუსულად ასეა: Грузины). სოხუმის ოლქი: აფხაზნი 86,90; მეგრელები 5,13; ბერძნები 3,03; რუსები 1,61; სომხები 1,52. ფოთი, სანავთსადგურო ქალაქი: რუსები 4,54; პოლონელნი 2,84; ბერძნები 9,96; ყიზილბაშნი 4,69; სომხები 10,66; ებრაელნი 1,15; მეგრელები 62,41; ოსმალონი 3,42 (ფოთში 1886 წ. ითვლებოდა 4709 სული).

ამ სასტატისტიკო მასალის განხილვა ცხადად გვაჩვენებს, რომ ქუთაისის გუბერნია წმინდა ქართულ გუბერნიად უნდა ჩაითვალოს. ცხადია აგრეთვე რომ შემდეგშიაც იმერეთში უცხოელების ჩასახლება იმაზე მეტი, ვისაც აქამდისინ უშოვნია ბინა, შეუძლებელია, რადგან ადგილ-მამულის სიცოტავე ქუთაისის გუბერნიისა საზოგადოდ ცნობილია და მაშასადამე უცხო ტომის მოდგმა ამ მიზნის გამო ბინას ვერ იშოვნის იმერეთში.

სულ სხვა გარემოებაში ჩავარდა ქართლ-კახეთი, ეხლანდელი ტფილისის გუბერნია. მტერმა ისე დააზიანა და დაანიავა ქართლ-კახეთი, რომ ნახევარზე მეტი მკვიდრთა ან ამოწყდა, ან ტყვეობაში დალია სული. დაცარიელებულ ადგილებს მუშაკი ეჭირვებოდა და აკი ამიტომაც კავკასიის მთავრობამ ქართლ-კახეთისაკენ გამოუშვირა ხელი ყველას, ვინც სურვილი გამოაცხადა, რუსეთის პატრონობა და მფარველობა გვინდაო.

ა. ე—ბე

(დასასრული შემდეგ ნომერში)

სალიტერატურო შენიშვნები

(„კვალის“ პუბლიცისტები და ჩვენი საზოგადო საქმეები).

წარსულს წელს ქუთაისის საადგილ-მამულო ბანკის წესდებაც იმ რიგად იქმნა შეცვლილი, რომ დამფუძნებელთა და მსესხებელთა მაგიერ, რომელთაც უფლება ჩამოერთვათ პირდაპირი მონაწილეობა მიიღონ იმ დაწესებულების საქმეების გაძღოლაში, ეგ საქმეები მსესხებელთა და თავად-აზნაურობის წარმომადგენელთა უნდა განაგონ. დიდი ხანია საზოგადოება ამის ლოდინში იყო და დასრულდა თუ არა წარმომადგენელთა არჩევანი, ჟურნალ-გაზეთებმაც ხანგრძლივი დუმილის შემდეგ ერთბაშად ხმა ამოიღეს და ლაპარაკი ჩამოაგდეს ქუთაისის ბანკის შესახებ. ბერს ეგონა, რომ საზოგადოებაში ამ ბანკის საქმეთა შესახებ ორი სხვა-და-სხვა აზრი ტრიალებს: ერთი ისა, რომ ქუთაისის ბანკი ცუდს ყოფაშია ჩავარდნილი და ამიტომ აუცილებლად საჭიროა ეგ დაწესებულება ხელიდან გამოაცალონ იმათ, ვისაც შემთხვევამ უცაბედად ხელში ჩაუგდო; მეორე აზრი კი ის იყო, რომ ბანკს არა უშავს-რა, საქმეც კარგად მიდის; ვინც ბანკის სათავეში სდგანან, არა შეუქამიათ-რაო და სხვა და სხვა. ამ ორს სხვა-და-სხვა აზრს ისე ვიყავით შეჩვეულნი, რომ თუ ვინმე სხვა რასმე კიდევ იტყოდა, ძნელად წარმოსადგენი ეგონათ. მართლაც და, მესამე აზრმაც თავი იჩინა და მწერლობაშიაც გარკვევით და თამამად იქმნა წარმოთქმული. ეგ მესამე აზრი წარმოითქვა გაზეთ „კვალში“: ამ გაზეთმა რა ამბავი ჩაიღინა ქუთაისის ბანკის შესახებ, „არს ესე სა-

კოდნარია“, და ამიტომ ჩვენს თავს ნებას ვაძლევთ — გამოვიყენოთ ამ გაზეთის ნათქვამი და ნამოძღვრები; ერთის სიტყვით, მკითხველს დავანახოთ ამ გაზეთის წინამძღოლთ „რა მოუჩნდა-ხავთ, რა წიგნი მოუწერიათ.“

„კვალის“ სულის ჩამდგმელნი და მესვეურნი ბ.ბ. გ. წერეთელი და ნ. ჟორდანიას ბრძანდებიან. პირველი ოც და ათსწელიწადზე მეტია ქართულს მწერლობაში მოღვაწეობს; ხან რომანისტია, ხან ლექსთა-მთხზველი, ხან ისტორიკოს-არქეოლოგოსი, ხან პუბლიცისტი და ხან რა; მეორე კი ახალგაზდა მწერალია — სულ ხუთი-ექვსი წელიწადია, რაც სამწერლო სარბიელზე გამოსულა. თუმცა მათ შორის წლოვანებისადიდი მანძილია და ერთსა და მეორეს შუა უძვეს დიდი ზვარი, მაგრამ დღეს-დღეობით ერთის აზრით, ერთის მიმართულებით არიან გაჟღენთილნი და ერთნაირის თვალთა ხედვის ისარით აღქურვილან. რამდენად ხანიერი გამოდგება ეკ ერთ-სულობა და ერთ-გულობა ამ ორის მწერლისა, ამას მერმისი დავგანახებ. ამ ჟამად კი მკითხველს უნდა დავანახოთ, თუ რა თვალთ უცქერენ ბ.ბ. გ. წერეთელი და ნ. ჟორდანიას ჩვენს საზოგადო საქმეს, — ბანკი იქნება თუ სხვა რამე საგანი. დავიწყოთ ბანკიდან.

ხომ მოგახსენეთ, რომ გ. წერეთელი ძველი მწერალია; იმოდენად ძველია, რომ ჩვენის ბანკების დაარსებას მოსწრებია, იმ დროს სამწერლო და საზოგადო სარბიელზე უკვე გამობრძანებული იყო; შემდეგ შიაც მონაწილეობა მიუღია ბანკის საქმეებში, ბევრიც უწერია და სხვ. რა თქმა უნდა, როცა ამისთანა კაცი ლაპარაკსა და წერას მორთავს რომლისამე საგნის შესახებ, საზოგადოებაც თვალ-ყურს ადევნებს და პატივისცემით ეკიდება ხოლმე; აზრად, რასაკვირველია, ისა აქვს, რომ ეს კაცი ბევრის მომსწრეა, ბევრი უწერია, საგანიც აწონილი და სიგრძე-სიგანით გაზომილი აქვსო. ეს ასე უნდა იყოს, ხოლო ხანდისხან ისიც შესაძლოა, რომ ამისთანა საიმედო კაცი საზოგადოებას იმედს გაუტრუებს და პირში ჩაღას გამოავლებს. სწორედ ასე მოუვიდა ბ-ნ გ. წერეთელს, როცა ქუთაისის

საღიგობრობის-მამული ბანკის საქმეს შეეხო. ამ დეკლარაციაში „გამოცდის“ მაგივრად, ბევრის ნაწილში და გამოგონება პუბლიცისტიკაში ამ ჩვენის გვერდებისა და წამებულის ბანკის ისტორია თავდაყოლილად დააყენა; ნახული და გაგონილი დაივიწყა და დღეს რაცა სთქვა, თავიდან ბოლომდე ამ მწერლის თავდაუქცევლის ფანტაზიის ნაყოფია. ეგეთი ამბავი გ. წერეთლის თავზე „არ ხალხია, ძველია“ და მარტო პუბლიცისტიკაში კი არ ემართება, არამედ ისტორიასა და არქეოლოგიაშიაც კი, მაგრამ ამებს თავი დავანებოთ. თუმცა ამ მხრითაც შეგვეძლოს ზოგი რამ საწყენი მოგვეხსენებინა. სიტყვა რომ არ გავაგრძელოთ, მოკლედ მოვიკრათ: სწორედ ბ-ნი გ. წერეთლისთანა კაცებზეა ნათქვამი ფსიხოლოგიაში, რომ „*фигици воображенія замѣняютъ въ памяти подлинныя факты и водворяются въ памяти*“. სიტყვით, მთელი წლებადედი პუბლიცისტიკა ბ-ნი გ. წერეთლისა ტყუილსა და სიცრუეზეა დამყარებული და აგებული და ქორები-თაა შეზავებული. ბოდიშს ვინდი მკითხველის წინაშე, რომ თავიდანვე ეგრე თამამად და კანდიერად ვიხსენიებ ამ პუბლიცისტის ნაწერს. მაგრამ რა გავწყობა: როცა დარწმუნებული ხარ, რომ ესა-და-ეს კაცი მწერლობის საკურთხეველს ტყუილებითა და ქორებითა ჰმოსავს, ვითარცა ფარისეველი საქვეყნოდ ცრემლს აფრქვევს და გულში ხელს იცემს, სწორედ ძნელია თავის დაქტრა, და ამის გამო თავი თუ ვერ შეგვიკავებია, დარწმუნებულნი ვართ მკითხველი შეგვიდობს, ბ-ნი გ. წერეთლის საწინააღმდეგო საბუთებს რომ მოვახსენებთ.

ბ-ნმა გ. წერეთელმა, როცა ქუთაისის ბანკის შესახებ დაიწყო წერა, დაივიწყა ყოველივე, რაიცა ამ დაწესებულების შესახებ წინედ დაწერილია; არ გაიხსენია, რომ სანამ წერას შეუდგებოდა, საქირო იყო სხვა-და-სხვა სარწმუნო მასალის გადათვალიერება, შესწავლა და სხვ.

სამაგიეროდ საკუთარს უსაზომო ფანტაზიაზე დაემყარა და ტყუილების მორევში შესცურა და თან ბ-ნი ჟორდანიაც შეიყოლია. „შენც წახდი, მეც წამახდინეო“, შეუძლია ბ-ნმა ჟორდანიამ უსაყვედუროს ბ-ნი გ. წერეთელს, თუ რომ ოდესმე

თვალი გაახილა. იგივე „შენც წახდი, მეც წამახდინეო“ ძლია ბ-ნმა გ. წერეთელმა უსაყვედუროს ბ-ნს ჟორდანიას, — იმიტომ რომ ამ ახალგაზდა მწერალმა მსკოვან მწერალს გ. წერეთელს, მიაწოდა ისეთი საკვები, რომელიც კარგად თითონაც ვერ მოენელებინა; გ. წერეთელიც გვერდში ამოსჯდომია ბ-ნ ჟორდანიას და ხელი გაუწვდია მისთვის ძნელად მოსაწვდომის საკვებისათვის, სახელდობრ, ეკონომიურ მატერიალიზმის მოძღვრებისათვის. სწორედ ამაზეა ნათქვამი: არა შეჯდა მწყერი ხესა, არა იყო გვარი მისი.

მაშ, საქმესაც შევუდგეთ და ბ-ნ გ. წერეთლის ტყუილებიც დაეანახვით მკითხველს. ბ-ნი გ. წერეთელი ცდილობს დაამტკიცოს, რომ ქუთაისის ბანკი დაარსდა თუ არა, ფეოდალებს ჩაუვარდა ხელში, რომლებიც თავიანთ სასარგებლოდ აწარმოებდნენ ამ დაწესებულებას და თუ რამ უბედურება შეემთხვა იმ თავითვე ბანკს, — სულ ფეოდალების ბრალი და დანაშაულობააო. ავტორი მოგვითხრობს, რომ ბანკის გამგეობამ, რაკი დაინახა, რომ დამფასებლები, რომელთაც დიდი ფეოდალები ირჩევდნენ, ბოროტ-მოქმედებას ჩადიოდნენ, ურჩია საზოგადოებას წესდების იმ რიგად შეცვლა, „რომ დამფასებლები გამგეობისა და ზედამხედველი კომიტეტის წევრებისაგან ყოფილიყო ამორჩეული“. („კვალი“ № 12) პირველი ტყუილი ეს გახლავთ. ბანკის დაარსებიდან დღევნდლამდე ქუთაისის ბანკში დამფასებლებს ირჩევს შეერთებული სხდომა ზედამხედველის კომიტეტისა და გამგეობისა. არასოდეს არა ყოფილა, რომ დამფასებლები საზოგადო კრებას აერჩიოს. ეგ ერთი ტყუილი. ბ-ნი წერეთელი ბრძანებს (№ 12, „კვალი“):

„უპირატესობა სესხის გადიდებისა და ნედრობების შეტანის შეღავათისა მარტო დიდი ადგილ-მამულის და გავლენის მქონე თავად-აზნაურობას ეძლეოდა. მაგივრად ასეთმა ქცევამ ქუთაისის საადგილ-მამულო ბანკის გამგეობისამ მალე მოიტანა თავისი ნაყოფი, ვინც კი იყო დიდი ადგილ-მამულის მკებატრონე თავადიშვილები, რომელთაც დიდი სესხები გამოიტანეს, ყველამ ჩატოვა ბანკში თავისი მამულები, ამის გამო ქუთაისის

ბანკმა დიდი ზარალი ნახა, მისი ბალანსის ცუდი მხარე ამ გამოეპარა სამინისტროს, რომელმაც ფიცხელი ბრძანება გამოუგზავნა მაშინდელ ბანკის გამგეობას და დაუწუნა დაფასება... ამ დროს ბანკს დარჩა დადიანების, გელოვანების, ერისთავების და მრავალი სხვა თავადიშვილების მამულები... 1882 წელს სამინისტრომ სხვა მკაცრ საყვედურთან ერთად ქუთაისის ბანკის გამგეობას აუკრძალა სესხის გაცემა "... აი ის ცოდვა-დანაშაული, რომელსაც გ. წერეთელი თავზედ ახევეს თავად-ახუნაურობას. მართლაც, მკითხველმა როგორ არ უნდა დაუჯეროს ბ-ნს გ. წერეთელს, როცა თითონ მოკლებულია საბუთები განიხილოს; ხოლო საბუთებს თუ მოითხოვს და შეისწავლის, აღმოჩნდება, რომ რაც ზემოდ ამოეწერეთ, თავიდან ბოლომდე მტკნარი ტყუილია. აი, ბატონებო, საბუთები რას მოგვითხრობენ: პირველს სამს წელიწადს ბანკის დაარსებიდან, ესე იგი 1878 მოკიდებული ვიდრე 1880-მდე სოფლის მამულებზე გაცემული სესხი უდრიდა ქალაქის მამულებზე გაცემულებსა, ხოლო 1880 წლიდან ერთბაშად იწყო ზრდა და მატება ქალაქის მამულებზე გაცემულმა სესხმა.

1880-ს წელს ქალაქის მამულებზე გაცემული სესხი ავიდა 850 ათას მანეთამდე, 1884 წელს ერთს მილიონს გადააქარბა. 1883-ს დამლევს და 1894-ის დამდეგს ქალაქის მამული იყო დაგირავებული 2,702,000 მანეთისა; სოფლის მამულებზე კი ამის მესამედი იყო გაღებული. აი, სწორედ ამ გარემოებას მიაქცია ყურადღება სამინისტრომ, სახელდობრ იმას, ბ-ნო გ. წერეთელო, რომ ბანკის გამგეობა უხვად და უშიშრად აძლევდა სესხს ქალაქის მამულის პატრონებს. მართლაც, 1882 წლიდან 1886 წლამდე ბანკს დარჩა 39 ქალაქის მამული სულ 788 ათასი მანეთისა, ხოლო სოფლისა—12 სულ 71 ათასი მანეთისა. 1883 წელს სამინისტრომ აღუკრძალა ბანკს ახალის სესხის გაცემა და ოპერაცია შეუჩერა, დაფასებაც დაუწუნა და დაფასების ინსტრუქცია შეაცვლევინა. ბ-ნ გ. წერეთელს რომ ზემოდ ნათქვამი ჩვენი შეთხზული არ ეჩვენოს, საბუთსაც დაფუ-

სახელრებთ. ეგ საბუთთა ბ-ნ რევიზორის მოხსენება და ანგარიშები.*)

აი, ბ-ნო გ. წერეთელო, ეხლა რასა ბრძანებთ? ბანკი ხომ თავად-აზნაურობის დაარსებული იყო, თავად-აზნაურობას

*) Выписка из отчета ревизора; стр. 4 и 5:

„Начавъ дѣятельность съ половины 1876 года, Кут. банкъ, на первыхъ порахъ дѣйствовалъ, повидимому, сдержанно.... Но съ 1880 года въ дѣятельности банка обнаружилась довольно рѣзкая пере мѣна, выразившаяся главнымъ образомъ въ чрезвычайно широкой раздачѣ городскихихъ ссудъ... Такое значительное количество городскихихъ ссудъ, розданныхъ въ короткй промежутокъ времени, особливо же въ небольшомъ губернскомъ городѣ, какъ Кутаисъ, само по себѣ внушало нѣкоторое недоумѣнiе. Но министерствомъ финансовъ замѣчены были сверхъ того неправильные приемы оцѣнокъ: такъ, при разсмотрѣнiи въ концѣ 1881 года журналовъ по выдачѣ ссудъ подѣ городскiя недвижимости, оказалось, что въ значительной части домовъ чистый доходъ показанъ равнымъ суммѣ, необходимой для уплаты срочныхъ взносовъ...“; стр. 46: „Движенiе ссудной операцiи по даннымъ таблицы I представляется въ такомъ видѣ. Первые три года дѣятельности банка ссуды земельныя и городскiя возрастали постепенно и равномернo; но съ 1880 гда началось стремительное повышение количества городскихихъ ссудъ. Въ 1880 году ихъ прибавилось на 850 тысячъ, въ 1881 году—свыше одного миллiона, къ началу 1884 года городскихихъ ссудъ было до 2,702, почти втрое болѣе, чѣмъ земельныхъ.... Огромная раздача городскихихъ ссудъ въ 1886—1882 годахъ обратила на себя вниманiе министерства финансовъ и послужила главнымъ поводомъ къ запрещенiю Мих. банку съ 1883 года выдачи новыхъ ссудъ... Изъ 51 имѣнiя, оставшагося за банкомъ въ пятилѣтiе 1882—1886 гг., городскихихъ имѣнiй было 39 съ суммой долга 788 тысячъ, а сельскихъ только 12 съ долгомъ 71 тысяча, т. е. въ десять разъ меньшимъ.... Наконецъ, Мих. банкъ и самъ созналъ опасность увлеченiя городскими ссудамъ“ и т. д.. Стр. 64: по настоянiю министерства финансовъ, приемы опредѣленiя стоимости имуществъ по доходности измѣнены въ томъ смыслѣ, что предѣльной величиной оцѣнки назначены: для каменныхъ домовъ 10-лѣтняя сложность чистаго дохода,—для деревянныхъ—6-ти лѣтняя и для зданiй смѣшанной постройки—8-ми лѣтняя. Стр. 72: Изъ 62 городскихихъ имуществъ—31, на сумму долга 736,493 р., остались за банкомъ въ трехлѣтiе 1883—1885 годы. Это была расплата за широкую и неосмотрительную раздачу городскихихъ ссудъ въ предыдущее трехлѣтiе 1880—1882 годы.. Сельскiя имѣнiя стали переходить въ банкъ въ большомъ количествѣ, начиная съ 1889 г. Стр. 73: по 12 крупнымъ имуществамъ понесено убытка—191,285 р.; изъ нихъ 11 городскихихъ и 1 сельское, слѣдовательно, до настоящаго времени банкъ понесъ наибольшiе убытки по городскимъ имуществамъ.“

ხელში ეჭირა, ესე იგი, ფეოდალებისა იყო, ფეოდალები მართვიდნენ, ხოლო ეს ვაჟბატონები ხელს უფრო ქალაქის მამულის პატრონთა უწყობდნენ. იმ მოძღვრებით, რომელიც თქვენ შეგითვისებიათ, ეს რით უნდა აიხსნას? თქვენ გინდოდათ დაგემტკიცებინათ, რომ ფეოდალები, რომელთა ხელში ბანკი იყო ჩაყარნილი, ფეოდალებსვე მფარველობდნენ და ვაჭარ-მრეწველთ სწავრავდნენო, და საქმით კი სულ სხვა აღმოჩნდა. ეგ იმიტომ მოგივიდათ, ბ-ნო, რომ კლასსთა ბრძოლა იქ დაინახეთ, უკედ ვთქვათ, იქ გინდოდათ დაგენახათ, საცა არაფერს შუაში ყოფილა და ადგილიც არა ჰქონია.

აბა, რა ჰკუთისა უნდა ყოფილიყვნენ ჩვენებური ფეოდალები, თუ რომ ბანკი იმისთვის დაარსეს—იქნება ცოტას რასმე გამოვრჩეთ, რომ ჩვენს საზოგადო საჭიროებას გაუძღვეთო და მსესხებლებს კი სულს აძრობდნენ და როცა შემთხვევა მოიტანდა, შეურაცხყოფასაც მიაყენებდნენ ხოლმე; ბანკის დარბაზის კიბიდანაც კი ჩამოუვდიათ უპატიეცემულოდ და ასეთის შეტევით: არ იქნება, რომ ნედლოიკაში შეღავათი მოგცეთო: ან სულ შემოიტანეთ, ან მამული გაგეყიდებათო“. თურმე ნუ იტყვით, მსესხებლებს ვაჭარ-მრეწველთაგან არავითარს შეღავათს არ აძლევდნენ, ხოლო ფეოდალების „მამულები შეღავათით უფრო მეტად ფასობდა, ისინი მეტს სესხსაც იღებდნენ და შეღავათიც ნედლოიკების გადახდაში იმათ მეტი ჰქონდათ“. ხშირად მომხდარაო, განაკრძობს ბ-ნი გ. წერეთელი, „რომ შესატანი სარგებლის ნახევარით და მესამედითაც კმაყოფილდებოდა ბანკის გამგეობა, ამ სახით დიდ მამულებზე და დიდი მამულის მეპატრონეებზე ნედლოიკები ძალიან მალე გადიდდნენო“. რაც ზემოდ ვათქმევინეთ ბ-ნ გ. წერეთელს, ის თუ ტყუილია, ესეც ტყუილი უნდა იყოს. ალბად შეღავათი იმათ მეტი ეძლეოდათ, ვისაც მეტი სესხი მიჰქონდათ ბანკიდან, ვისი მამული მეტად იყო დაფასებული, ესე იგი ქალაქის მამულების პატრონთა.

დიალ, ადვილი მისახვედრია, რომ ბ-ნი გ. წერეთელი მართალი არა ბრძანდება, როცა ამბობს—ხშირად მომხდარაო,

რომ შესატანი სარგებლის ნახევართ და მესამედითაც კმაყოფილდებოდა ბანკის გამგეობაო და ამიტომ დიდ მამულებზე „ნედლიმკები ძალიან მალე გადიდდნენო“. ადვილი მისახვედრიც რომ არ იყოს, რევიზორის მოხსენებიდანა და ბანკის ანგარიშებიდანაც აშკარად სჩანს, რომ ბ-ნი გ. წერეთელი თავისებურად ფანტაზიას აჰყოლია. აი, ამ საბუთებიდანა რა სჩანს. *) ბანკის დაარსებიდან 1886 წლის პირველს იანვრამდე რაოდენობა გირაენობის ფურცლებისა თან და თან და შესამჩნევად მატულობდა, ასე რომ ამ დროისათვის ბაზარში ტრიალებდა 3,331,000 მანეთის ფურცელი (ამათგან სოფლის მამულებისა—922,000 მან., ხოლო ქალაქისა—2,408,000 მან.). იმ დროისათვისვე ვადას გადაცილებული გადასახადი მსესხებლებზე ითვლებოდა 30 ათასი მანეთი. 1886 წლის შემდეგ გირაენობის ფურცლების რაოდენობა თან და თან ჰკლებულობს და 1891 წლის პირველ იანვრისათვის ვადას გადაცილებული გადასახადი გაიზარდა 80 ათას მანეთამდე, 1892 წ. იგივე გადასახადი 90 ათასამდე ავიდა, 1893-ს—98 ათასამდე; მოკლედ რომ ვთქვათ, გირაენობის ფურცლების რაოდენობა თან და თან კლებულობს, ხოლო ვადას გადაცილებული გადასახადი კი მატულობს. განა აშკარა არ არის, რომ 1890 წლამდე მსესხებლებზე ნაკლები ვადას გადაცილებული გადასახადი ითვლებოდა, და რაც ითვლებოდა, ისიც ქალაქის მამულებისა იყო, და ამ მამულებს ხომ, ბ-ნი გ. წერეთელი, ფეოდალთა წრიდან გამოსულნი დამფასებელნი ნამდვილს ფასოვნობაზე მეტად აფასებდნენ, რითაც ბანკი დიდს საშიშროებაში ჩააყენეს.

განა, მკითხველო, ნამდვილი არ არის, რომ ბ-ნი გ. წერეთელი ქუთაისის ბანკის ისტორია ყირაზე დააყენა? დიად, მის მსჯელობას რომ ის საბუთები გამოვაცალოთ, რომელნიც

*) Выписка из отчета ревизора, стр. 12.

ibid стр. 70: „въ пятилѣтiе 1886—1890 годы просроченныхъ платежей на балансъ стояло отъ 30 до 37 тысячъ; къ началу 1891 года просроченность сразу возрасла до 80 тысячъ и затѣмъ все увеличиваясь, къ концу 1894 года достигла 106 тысячъ.“

ბ-ნ გ. წერეთელს ხელზე დაუხვევია, არა დაურჩება-რა, მთელი მისი წრევანდელი პუბლიცისტიკა სილაზე აშენებული, ყინულზე დაწერილი გამოდგება. კარგი და პატიოსანი. ეხლა ისა ვკითხოთ, თუ რასა გულისხმობს სხვა-და-სხვა პარტიის საზოგადო პროგრამად ბ-ნი გ. წერეთელი, როცა ბანკის შესახებ ლაპარაკობს. ამ პუბლიცისტის აზრით, ფეოდალების პროგრამა მხოლოდ ის იყო, რომ თავიანთ მამულებში მეტი სესხი გაეტანათ ბანკიდან, მეტის შეღავათით ესარგებლათ და ამ სახით ბანკისათვის ზარალი მიეყენებინათ. ეგ პროგრამა ვაქარ-მრეწველთაც, წვრილ-ფეხა აზნაურთაც და გლეხებმაც შეითვისესო და ფეოდალებს ამ პროგრამის სახელით შეეჭიდნენო. ჯერ ფეოდალები სარგებლობდნენ ბანკის ფულითა და შეღავათითა და შემდეგ იგივე მოინდომა ახალმა კლასმა ვაქარ-მრეწველობისამ და სხვათაო. ჩვენ კი ვაჩვენებთ ბ-ნ გიორგი წერეთელს, რომ თავიდანვე თუ ვინმე სარგებლობდა ბანკითა და ამ დაწესებულების მეთაურთა მფარველობის ქვეშ იყვნენ, ისევ და ისევ ვაქარ-მრეწველნი, ქალაქის მცხოვრებნი და არა ფეოდალები; თუ ვინმემ ზარალი მიაყენა ბანკს, ისევ და ისევ ქალაქის მამულების პატრონებმა... ეხლა ვკითხოთ,—ეგ რა საზოგადო პროგრამაა—სესხიც ერთი-ორად მეტი მომეცით, შეღავათი მხოლოდ მე აღმომიჩინეთ და სხვას ნურავისო? ეგ პროგრამა საზოგადოებისა კი არ არის, არამედ მტაცებლებისა. საზოგადო პროგრამა თავიდანვე ის იყო, რომ მემამულეთათვის, სოფლის იქნებოდნენ თუ ქალაქისა, სულ ერთია, კრედიტი გაეჩინათ და ბანკის წმინდა შემოსავლით თავად-აზნაურობა საზოგადო საჭიროებას გასძღოლოდა და თუ რომელიმე პარტია ამ პროგრამას განზე გაუდგა, ის დაწესებულების მოღალატედ და მტრად უნდა მივიჩნიოთ.

საზოგადო სარბიელზე ახლად გამოსულმა პარტიამ ვაქარ-მრეწველებისამ, თავის მდროშედ ბ-ნი კალისტრატე ჩიკვაძე აღიარაო. ბ-ნმა ჩიკვაძემ „აიღო ალღო, სად იყო ძალა და იქითკენ გადავიდა სულით, გულით და ჯიბითაც, ნიეკედლა ახალ აღორძინებულს კლასს, რომელსაც ოპოზიციის ინტელიგენციამ

ურიგოდ ხელი აჰკრა და შეურაცხყო ბ-ნი ნიკოლაძის სტატიების წყალობით“. ამასვე ბრძანებს ბ-ნი ნ. ქორდანი („კვალი № 13). ის თუ მართალია, რომ ბ-ნ ჩიკვაიძის გაბატონებამდე ბანკის ფულითა, შეღავათითა თითქმის სულ ერთიანად ქალაქის მემამულენი სარგებლობდნენ, მაშ სადღაა, ბ-ნო გ. წერეთელი, თქვენი მოსაზრება, რომ დაზარულთა ვაჟარ-მრეწველთა ხმა ამოიღეს მაშინ, როცა ბ-ნი ჩიკვაიძე გამოვიდა საზოგადო საზბიელზეო. უსაბუთო მოსაზრებაც აპიტომ მოკვლიათ, რომ კლასსთა ბრძოლა იქ დაინახეთ, საცა არაფერი მოსატანი იყო. საბრალო კალისტრატე ჩიკვაიძე თქვენს ხელში! ძალად ექიმობა თუ გინდათ, სწორედ ეს არის. კაცს თავის დღეში ფიქრადაც არ მოსვლია კაპიტალისტურ ევოლიუციისათვის ეზრუნა, თავი გამოედვა, და „კვალი“-ს პუბლიცისტები კი ამ რალაც ევოლიუციას თავზე ახვევენ, როცა ბ-ნი ჩიკვაიძე გამოვიდა სარბიელზე.

ბ-ნ ჩიკვაიძეს კი არა, ამ დროს, ევ ევოლიუცია ბ-ნ გ. წერეთელსაც არ ჩასწვთებია ყურში და სიზმარშიაც არ მოსვლია. ბ-ნი კ. ჩიკვაიძე იმიტომ გამოვიდა საქვეყნოდ, რომ ბანკში დამკვიდრებულიყო და სხვა არაფერი.

საზოგადო საქმის სამსახურისათვის, ფეოდალობისა იქნებოდა, თუ ვაჟარ-მრეწველთა, არცა ძალა და ღონე შესწევდა, არც გული სტკიოდა: რაც ბანკში დამკვიდრდა, მას აქეთ „სხვაგან ჰქრის მისი გონება“ და ბანკისათვის თავი ერთხელაც არა სტკენია. რომ ეს მართალია, ადვილად დავრწმუნდებით, თუ ბანკის საქმეებს თვალს გადაევალებთ.

ბ-ნი ჩიკვაიძე ვაჟარ-მრეწველთა მწე და მფარველია, თუ ფეოდალებისა, მაინც იმის ზრუნვაში უნდა ყოფილიყო, რომ ბანკი წარმატებაში შეეყვანა. ხოლო ჩვენ ამას ვერა ვხედავთ. თუ როგორ ეკიდებოდა ბ-ნი ჩიკვაიძე ბანკის საქმეებს, ამას შემდეგი დაგვანახვებს.

1893-ს წელს თავ. კირ. ლორთქიფანიძემ საზოგადო კრებაში აზრი შეიტანა მასზედ, რომ წარმომადგენლობა იქმნას შემოდებული. ეგ აზრი კრებამ შეიწყნარა და დაადგინა კიდევ,

რომ ამის შესახებ გამგეობამ შესაფერი შუამდგომლობა გასწავს ოს მთავრობის წინაშე. ეგ დადგენილობა დადგენილობადვე დარჩა და გამგეობას შუამდგომლობა არ გაუწვია. მხოლოდ 3-მს თებერველს 1895 წლისას ბ-ნ რევიზორს წარუდგინა წარმომადგენლობის პროექტი. აი, ამის შესახებ რას ამბობს ბ-ნი რევიზორი: *) თავ. კ. ლორთქიფანიძის აზრი შეწყწარებულ იქმნა კრებისაგანაო, ხოლო 1893 წლის განმავლობაში ზედა-მხედველს კომიტეტს და გამგეობას ხელიც არ გაუწირვია, რომ ამ საქმისათვის მსვლელობა მიეცა. მთავრობის წინაშე შუამდგომლობის გაწევა ოზურგეთის თავად-აზნაურობამ იკისრა; ამ შუამდგომლობას ხელი ჩასკიდა გუბერნიის მარშალმა და საქმესაც მხნედ შეუდგაო; იმედი არა ჰქონდა, რომ ბანკის მეთაურთ შეედგინათ ბანკის წესდების ცვლილებათა პროექტიო. აი, ბ-ნებო, სწორედ ასე სწარმოებდა ეგ საქმე, ხოლო ბ-ნმა ჩიკვაძემ, როცა გაზეთში უსაყვედურეს—წარმომადგენლობა სრულიად დაივიწყა ბანკის გამგეობამაო და მხოლოდ მაშინ გაიხსენია, როცა თავ. მაჩაბლის საქმე დაატყდა თავზეო, ძალიან იწყინა და ბრძანა,—ყოველივე ესე კორესპონდენტის შეთხზულიაო, გამგეობა ყოველთვის ხელს უმართავდაო წარმომადგენლების შემოღებასაო და **) 1897-ს წელს სამინისტროს წინაშე შუამდგომლობაც კი გაგწიეთო!... ამას იმ საქმის შესახებ ბრძანებდა, რომელიც 1893-ს წელს იქმნა დაწყებულა.

1891-ს წელს ტფილისის ბანკს უფლება მიეცა 36 $\frac{1}{2}$ წლიანი გირავნობის ფურცლების გაღებისა ქალაქის მამულებზე

*) Выписка изъ отчета ревизора, стр. 8, 9 и 33. Стр. 8: „Не надѣясь, чтобы проектъ измѣненія устава въ желательномъ смыслѣ былъ выработанъ въ самомъ банкѣ, кн. Церетели“ и т. д.

**) Нов. Обзор. № 4733, письмо г. К. Чиквадзе:

„Всѣмъ интересующимся этимъ вопросомъ (вопросомъ о представительствѣ) извѣстно, что администрація банка всегда оказывала содѣйствіе проведенію проекта о представительствѣ, принимала участіе въ ихъ коммиссіяхъ по сему предмету, особо представляла (когда) свой проектъ въ министерство (?) и, наконецъ, 12-го іюня 1897 г., ходатайствовала предъ г. министромъ о скорѣйшемъ введеніи представительства“.

და 61 $\frac{1}{2}$ % წლიანისა—სოფლისაზე. ეს დღე იყო და ქუთაისის გუბერნიის ქალაქების მემამულენი წარემართნენ ტფილისისაკენ და რაც რამ საუკეთესო ქალაქის მამულები იყო ქუთაისში ტფილისის ბანკში იქმნა გადატანილი იმიტომ, რომ სესხის ვადის გადიდებას სარგებლის შემცირება უნდა მოჰყოლოდა. ჩვენის ბანკის მეთაურთ კრინტიც არ დაუძრავთ არც 1891 წელს და არც წინედ და მხოლოდ მაშინ, როცა ტფილისის ბანკი ლამის უნდა დაჰპატრონებოდა ქუთაისს, საზოგადო კრებამ დაავალა გამგეობას იშუამდგომლოს, რომ 36 $\frac{1}{2}$ % წლიანი გირავნობის ფურცლების გამოცემის ნება-რთვა მიეცეს. საქმე საჩქარო იყო, ცდა და ლოდინი ყველას ყოვლად არ-შესაწყენარებელი ეგონა, ხოლო ასე არა ფიქრობდა სხვათა შორის ბ-ნ ჩიკვაიძეც. შუამდგომლობა ამ ფრიად საყურადღებო საქმის შესახებ წარდგენილ იქმნა 1893-ს თებერვალში. რამდენად საჭირო იყო 36 $\frac{1}{2}$ % წლიანი გირავნობის ფურცლები, იქიდანა სჩანს, რომ, პირველს წელიწადს, როცა შესაფერი ნება-რთვა აიღო ბანკმა, ეგ 36 $\frac{1}{2}$ % წლიანი ფურცლები 205 ათასისა გასცა, მეორე წელიწადს—534 ათასისა და მესამე წელიწადს კი—758 ათასისა, ესე იგი სამის წლის განმავლობაში ამ ფურცლების რაოდენობამ თითქმის ოთხჯერ იმატა. შუამდგომლობა დროზე რომ წარედგინათ, რა თქმა უნდა, საკმაოდ მეტი ფურცელი იქნებოდა გასაღებული 36 $\frac{1}{2}$ % წლიანი, ამით მეტს ქალაქის მსესხებელს ნამდვილს შეღავათს აღმოუჩენდნენ და ტფილისის ბანკიც ისე მაგრად ვერ მოიკიდებდა ფეხს ქუთაისის გუბერნიაში. განა ეგეთი ამბავი მოუვიდოდა ფხიზელსა და მარჯვე კ. ჩიკვაიძეს, ვაჭარ-მრეწველთა ქალაქის მცხოვრებთა მწე და მფარველი რომ ყოფალიყო? ბ-ნო გ. წერეთელი. არც სოფლის მწე და მხსნელი ყოფილა, არც იმისათვის გაუწყევია ცდა და შრომა, რომ 61 $\frac{1}{2}$ % წლიანი სოფლის გირავნობის ფურცლების გაცემის ნება-რთვა აეღო. აი, სწორედ ასე უნდა ხელის გაწყობა, „კვალის“ პუბლიცისტებო. მაგრამ ეს კიდევ არაფერი. უფრო საყურადღებო ამბავს მოგახსენებთ.

1891 წელს, მაისის 21-ს, საზოგადო კრებამ მოისმინა რა აზრი თ. კ. ლორთქიფანიძისა მასზედ, თუ რამდენად სასურველი და საჭიროა კონვერსია, დაადგინა იშუამდგომლოს სამინისტროს წინაშე, რომ 6% სესხები კონვერსიის საშუალებით 5% გარდაექმნათ. ამით დიდი შეღავათი მიეცემოდა როგორც ქალაქის მემამულეთა, ისე სოფლის მემამულეებსაც, თავად-აზნაური იქნებოდა, თუ გლები. მაგრამ ბანკის მეთაურთ ეს დანადგენი საზოგადო კრებისა არც 1892 წელს გაახსენდათ, არც 1893 წელს, არც შემდეგში, ასე რომ, ეგონებთ, ვერც დღეს მიმხვდარან, თუ რა დიდი დანაშაულობა ჩაუდენიათ საზოგადოების წინაშე, მით რომ ეგ დანადგენი კრებისა დაივიწყეს.

აბა, ბ.ბ. „კვალის“ პუბლიცისტებო, ვისი მწე და მფარველნი ყოფილან ბანკის მეთაურნი და მათ შორის ბ-ნი კ. ჩიკვაიძე? ფეოდალებისა თუ ვაჭარ-მრეწველებისა? აკი მოგახსენეთ, რომ ბ-ნი ჩიკვაიძე თქვენს ხელში ძალად ექიპია და ამ მოღვაწეს თავის დღეში აზრად არ მოსვლია ვისმე საზოგადოებური სამსახური გაუწიოს.*) ბ-ნი გ. წერეთელი საყვედურს ეუბნება ბანკის ოპოზიციას: „იმის მაგივრად რომ მას ეზრუნა ქუთაისის ბანკის განკარგებაზე, შეედგინა პროექტი კონვერსიისა(?!), რომ სესხის პროცენტი შეემცირებინათ, ეშუამდგომლათ მთავრობის წინაშე, რომ ქუთაისის საადგილ-მამულლო ბანკის მოქმედება გავერცელებინათ სხვა-და-სხვა ვრცელ რაიონებზე, ის მოჰყვა გაუთავებელ ლანძღვა-გინებას კ. ჩიკვაიძისა“ და სხვ. კონვერსიის შესახებ ოპოზიციას ის მცირე ღვაწლი მაინც მიუძღვის, რომ იმისმა წევრმა წარუდგინა კრებას აზრი თუ რამდენად საჭირო იყო კონვერსია, ხოლო ბანკის მეთაურთ არაფითარი საშუალება არ იხმარეს, რომ ეგ აზრი საქმედ გარდაექმნათ. აბა, რა შუამდგომლობა უნდა გაეწია ოპოზიციას, რომელიც ბანკიდან გაძევებულ იქმნა? განა არ

*) ცალკე წერილში გამოარკვეული იქმნება დაწვრილებით, თუ რაოდენი ზარალი მიეცა ქუთაისის ბანკს მისის მეთაურთა უთაურობით.

იციტ, ბ.ბ. პუბლიცისტო, რომ ყოველი შუამდგომლობა ამის-
თანა საქმეებში უნდა გასწიოს ბანკის გამგეობაში კრების დანა-
დგენის თანახმად და არა კერძო კაცებმა, რომელთაც მთავრობა
ყურსაც არ ათხოვებს. ესეც თქვენი სამართალი და საქმის
კოდნა, ბ-ნო გ. წერეთელო, თავდაყირა პუბლიცისტო-ისტო-
რიკოსო!

აქედან აშკარაა, რომ ბანკის მეთაურთ ამ რვაოდე წლის
განმავლობაში ყოველად არ-შესაწყნარისი დაუდევრობა, გულ-
გრილობა გამოუჩენიათ საზოგადოების წინაშე; ისიც ადვილი
მისახვედრია, თუ ვისი მოტრფიალენი, რისა მოსამსახურენი
ყოფილან. ნუ თუ ბ-ნი გ. წერეთელი ეხლაც გაჯიუტდება და
არ დაგვეთანხმება, რომ არც ფეოდალებს მფარველობდნენ და
არც ვაჭარ-მრეწველთა, არამედ თავიანთს თავსა?

რა მოჰყვა იმას, რომ ბანკის მეთაურნი და მათ შორის
განსაკუთრებით ბ-ნი კ. ჩიკვაძე, ეგრე უგულოდ, უკაცრავად,
ეგრე შტრულად ეკიდებიან საზოგადო საქმეს, ბანკს? აი სწო-
რედ ეს არის საგულისხმო და საცოდნარი.

ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ, რომ ქუთაისის ბანკს თავზე
დიდძალი ზარალი დაატყდა 1883—1885 წლებში; ეგ ზარა-
ლი იმიტომ მოუვიდა, რომ 1880—1882 წლებში ბანკის გამ-
გეობამ დიდი სიუხვე გამოიჩინა ქალაქის მამულების პატრო-
ნებზე, რის გამოც დიდძალი ქალაქის მამული შერჩა ხელში.
როგორც იქმნა, ეგ მამულებიც მოიშორა ბანკმა თავიდან. სო-
ფლის მამული კი 1889 წლამდე, ესე იგი 11—12 წლის გან-
მავლობაში ბანკს დარჩი 14. 1889 წლიდან კი რაოდენობა
ბანკზე დარჩენილ მამულებისა თან-და-თან და შესამჩნევად მა-
ტულობს და ამის გამო ამ წლიდან მოკიდებული ბანკს დიდი
ზარალი მოსდის. 1890 წელს ბანკის გამგეობის თავმჯდომარედ
ბ-ნი კ. ჩიკვაძე იქმნა ამორჩეული; ამას მოჰყვა ზედამხედვე-
ლის კომიტეტის განახლება და ბანკის სათავეში ახალი კა-
ცები ჩადგნენ. რასაკვირველია, ბ-ნ ჩიკვაძესაც და იმათაც,
ვისაც მასთან ერთად წილად ხვდათ ბანკის მოვლა-გამგეობა,
იმისათვის უნდა ეთხოვებინათ ყური, დაედვათ გული, თუ რა

არის ამის მიზეზი. განა საკოდინარი არ იყო, თუ რამიზენი, რომ ეგოდენი სოფლის მამული რჩება ბანკს, თუ რა ღონეა საჭირო, რომ სოფლის მემამულეთა საშუალება მიეცეს ბანკის ვალს უფრო ადვილად გაუძღვნენ? განა საზრუნველი არ იყო, თუ რა უნდა ეშეელოს ბანკზე დარჩენილ მამულებს, რა ღონისძიებაა საჭირო, რომ ამ მამულებმა ბანკი ზარალში არ ჩასვას და თუ მაინცა და მაინც ზარალი აუცილებელი იქნებოდა,—საქმე ისე როგორ უნდა მოეწყოთ, რომ ეგ ზარალი ნაკლები ყოფილიყო. სწორედ ამებზე უნდა ეზრუნა ბ-ნ ჩიკვაიძეს, გამოვიდა თუ არა ბანკის სარბიელზე; საქმე, რომელიც ხელში ჩაბარდა, მთელი მისის სიღრმე-სიგანით უნდა აეწონა და გაეზომა, ხოლო, როგორც შემდეგში აღმოჩნდა, ამებზე თავი სრულიად არ შეუწყუხებია. რომ ეფიქრნა და გული რომ სტკენოდა, უეჭველია, საზოგადო კრების დანადგენს კონვერსიის შესახებ არ დაივიწყებდა და კონვერსია რომ მოეხდინა ბანკს, რა შეღავათი მიეცემოდათ სოფლისა თუ ქალაქის მემამულეთა, ძნელი საანგარიშო არ არის. ბანკის საქმისათვის გული რომ დაედება, იმის ცდასაც დროზე შეუდგებოდა, რომ $36\frac{1}{2}$ წლიანი გირავნობის ფურცლები შემოედო და ამით შეღავათი მიეცა ქალაქის მემამულეთათვის. ბანკის ერთგული მეთაური რომ ყოფილიყო, უეჭველია, იმის ზრუნვასაც შეუდგებოდა, რომ ბანკზე დარჩენილ მამულებსაც კარგად გასძლოლოდა, ბანკს დიდი ზარალი არ მოსელოდა. ხოლო არც ამ მხრით გაუკეთებია რამე; პირიქით, ბ-ნ ჩიკვაიძის პატრონობის დროს ამ მამულების საქმე სულ უკან-უკან წავიდა; რომ ეს მართალია, ამის მოწმე ბ-ნი რევიზორი ბრძანდება.

აშკარა და შესაძლოა ვთქვათო, ამბობს ბ-ნი რევიზორი*) რომ ბანკზე დარჩენილ მამულების შესახები ანგარიში სრულიად

*) Вып. изъ отч. ревиз. г. 75: „можно прямо сказать, что по имѣніямъ, поступающимъ въ банкъ, не существуетъ и не ведется никакой отчетности. Ни въ балансахъ, ни въ годовыхъ отчетахъ не сообщается никакихъ свѣдѣній, по которымъ можно было бы себя составить представление, какъ имѣнія управляются и продаются банкомъ“...

გ. 76: „Лица, завѣдывающія, по порученію Правленія, имѣніями, или вовсе не даютъ отчета, или же даютъ крайне не полно; отчеты эти

არ არსებობსო. არც ბალანსში, არც წლიურს ანგარიშში არავითარი ცნობები არ მოიპოვება იმათ შესახებ, ასე რომ ყოვლად შეუძლებელია წარმოიდგინოთ, თუ როგორ ჰპატრონობენ მამულებსა. ბანკის გამგეობისაგან ვისაც მამულების მოვლა და პატრონობა აქვს მინდობილი, ისინი ან არავითარს ანგარიშს არ იძლევიან, ან-და თუ იძლევიან, ისიც იმისთანა ანგარიშს, რომელიც ვერაფერს გაგაგებინებთ. გამგეობის ბანკისას საერთო ანგარიში მამულების შემოსავალ-გასავლისა არა აქვს, ასე რომ ყოვლად უღონონი ვართ გამოვარკვიოთ—ჰფარავს თუ არა ამ მამულების შემოსავალი გასავალსა. ერთის სიტყვით, შემოსავალი მეტის-მეტად მცირეა. უფროს ერთი მამული კი არავითარს შემოსავალს არ იძლევა, თუმცა იმავე მამულის პატრონი ათი-თორმეტი წლის განმავლობაში ბანკის გადასახადს იხდიდა და ცოლშიელს ჰკვებავდა მამულის შემოსავლით. ბანკის ხელში რომ გადავიდა ამისთანა მამული, მას შემდეგ არავითარი შემოსავალი არ შემოაქვს.*) ბანკზე დარჩენილი მამულები ისევ ძველის პატრონების ხელში რჩება; შესაძლოა, რომ ამ ძველმა პატრონმა დაიბრუნოს მამული, მაგრამ ამისთანა მაგალითი იშვიათია, პირიქით, წინანდელი პატრონი მამულით წინანდებურადვე სარგებლობს, არავითარ გადასახადს არ აძლევს ბანკს და ამ სახით მამული იფრცქვნება, იბნევა და იკარგება. ბანკი

ნიკმъ не провѣряются. Правленіе не ведетъ общаго хозяйственнаго отчета по имѣніямъ, такъ что нѣтъ возможности составить понятіе хватаютъ-ли выручаемыхъ доходовъ на покрытіе расходовъ банка по имѣніямъ; вообще доходы очень не велики...

*) *ibid.* გვ. 86—87: „Завѣдываніе имуществомъ, остающимся за банкомъ, крайне неудовлетворительно. Инструкція 1888 года о завѣдываніи сими имуществомъ вовсе не исполняется. Время укрѣпленія за банкомъ имуществомъ завѣситъ отъ произвола правленія. Надлежащаго надзора за имѣніями не установлено, отчего происходятъ захваты участковъ и расхищеніе имуществомъ. Доходность имѣній совершенно ничтожна; большая часть имуществомъ не приноситъ ровню ничего. Въ результатѣ банковаго хозяйничанья получается ежегодный убытокъ около 18 тыс. руб.“

ამ დარჩენილს მამულებს არ იმტკიცებს თავის დროზე, *) ამის გამო ამ მამულების მდგომარეობა ყოვლად შეუწყნარებელია. მამულს წინანდელი პატრონი განაგებს, რომელსაც იურიდიული უფლება დაკარგული აქვს, და ნამდვილი პატრონი, ბანკი, საშუალებას მოკლებულია ამ მამულებით ისარგებლოს. ყოველივე ზარალი ამის გამო თავზე ბანკს უნდა დაატყდეს. ერთი სიტყვით, ბანკში ისეთი პოლიტიკაა დამკვიდრებული, რომ მემამულეებს თითქო უფლება ეძლევა თავთავის დროზე გადასახადი წარადგინონ ხოლმე.

ამისთანა უთაურობას, დაუდევრობას, უზრუნველობას და გულგრილობას ის მოსდევს, რომ ის გადასახადი, რომელიც ამ მამულებმა უნდა იხადოს, ბანკი იძულებულია თითქმის სულ ერთიანად ძირის ფულიდან შეავსოს; ეგეთი ფული 18 ათას მანეთს უდრის წლიურად.

ამ სახით ბანკის ძირის ფული მუდამ რყევაშია. ძირის ფული იმიტომ ეწოდება, რომ ბანკის საფუძველია, ბანკის ქვაკუთხედი და ბანკს კი მისის მეთაურთა უთაურობისა და დაუდევრობისა გამო ეს ქვა-კუთხედი ფეხქვეშიდან ეცლება. აქვე უნდა გაეხსენოთ, რომ 1883 წლიდან 1894-ის პირველს იანვრამდე ბანკს 1.086,385 მანეთი შემოსვლია, ზარალი კი 271,785 მანათისა მოსვლია. ეგ ზარალი შეადგენს მთელის შემოსავლის მეოთხედს, ესე იგი 25%, **). ხოლო 1894 წლიდან

*) Вып. изъ отч. ревиз. гл. 77: „Возможно, что въ рѣдкихъ случаяхъ владѣльцы послѣ торговъ дѣйствительно уплачиваютъ недоимки и имѣнія возвращаются имъ. Но въ большинствѣ случаевъ дѣло представляется въ иномъ совѣмъ видѣ: бывшій владѣлецъ, никѣмъ не безпокоемый, остается у себя въ имѣнн; не дѣлая банку никакихъ платежей, онъ извлекаетъ доходы и окончательно расхищаетъ имущество... Неукрѣпленіе во время банкомъ за собой имуществовъ создаетъ нетерпимую неопредѣленность положенія: фактическимъ владѣльцемъ является бывшій владѣлецъ имѣнія, утеравшій юридическое право собственности, а юридическій владѣлецъ—банкъ не можетъ воспользоваться своимъ правомъ. Всѣ невыгоды при этомъ ложатся на банкъ. Владѣльцамъ же дается какъ-бы поощреніе къ невзносу платежей; они смѣло могутъ допускать свои имущества до публичной продажи“...

**) ibid. гл. 28 და ბანკის ანგარიშები 1884, 95, 98 და 97 წლებისა.

ზარალი თანდათან მატულობს. 1894-ს წლის პირველ იანვრიდან მოკლებული ვიდრე 1898 წლის პირველ იანვრამდე მთელი შემოსავალი ჰქონია 435.215 მან., ხოლო ზარალი მოსვლია—131,474 მანეთისა. ეგეთი ზარალი კი შეადგენს მეოთხედს კი არა მთელის შემოსავლისას, არამედ მესამედზე მეტსა, სახელობრ 32%—33%.

კრება ბანკისა დროზე მიხვედრილა, რომ აუცილებელია ყურადღება ეთხოვოს ბანკზე დარჩენილ მამულებს, და 1888 წელს კიდევაც დაუმტკიცებია ინსტრუქცია*) ამ მამულების მართვა-გამგეობის და სწორედ ამ ინსტრუქციის შესახებ ბრძანებს ბ-ნი რევიზორი, რომ ამ ინსტრუქციას არავინ ასრულებსო. ზედამხედველი კომიტეტისა, ის კი არა, რომელიც დღეს მეთვალყურეობს ბანკს, არამედ ის კომიტეტი, რომელიც ბ-ნმა ჩიკვაიძემ იძულებულ ჰყო ბანკს გასცლოდა, დიდის ყურადღებით და გულდასმით ეკიდებოდა ბანკზე დარჩენილ მამულებს. ეს კომიტეტი სამსახურიდან რომ გადადგა, საქმე კიდევ უფრო ცუდად დატრიალდა, 1891 წელს კრებამ დაადგინა, რომ ბანკმა საკუთრივ დარჩენილ მამულებს ერთი კაცი მიუყენოს, გამგე და მმართველი დაუნიშნოს. ეგ განაჩენი იმწამსე იქმნა შესრულებული, ხოლო, როგორც ბრძანებს ბ-ნი რევიზორი, ვერც ამით ვერა ეშველა-რა ბანკსაო; ანგარიში ამ მამულების შემოსავალ-გასავლისა მიინც არ არსებობს და არაო.**)

სიტყვით, ბანკს დროისა და გარემოებისდა გვარად იაფი კრედიტი უნდა მიეწოდებინა მსესხებელთათვის, ვინც უნდა ყოფილიყვნენ, ხოლო ბ-ნი ჩიკვაიძეს ამისათვის არავითარი ყუ-

*) Вып. изъ отч. ревизора гл. 75, ibid. гл. 75: „Общее собраніе 1891 года, по предложенію кн. Кир. Лортикванидзе, обратившаго вниманіе собранія, что имѣнія, остающіяся за банкомъ, или ровно не даютъ дохода, или же даютъ слишкомъ мало, такъ какъ за ними нѣтъ никакого присмотра, постановило: поручить Правленію и Комитету принять мѣры къ лучшему управленію имѣніями и, если окажется нужнымъ, нанять особое лицо для управленія ими“.

***) „...Съ назначеніемъ управляющаго положеніе дѣла не измѣнилось, отчетности по имѣніямъ по прежнему не существуетъ“.

რადღება არ უთხოვებია; ამით სოფლის მემამულენი განსაკუთრებით დიდს ვაჭირვებაში ჩააგდო, მამულები იმ ზომამდე დაუვალთანა, რომ დღეს სახსარი არა აქეთ ბანკის ვალს გაუძღვნენ და ამის გამო მათი მამულები ბანკსა რჩება. ბ-ნი ჩიკვაიძეს უნდა ეზრუნა ბანკზე დარჩენილი მამულების მართვა-გამგეობა წესსა და რიგში ჩაეყენებინა, მაგრამ ის არჩია, რომ ამისათვისაც თავი მიენებებინა და ბანკი ზარალსა და ვალში ჩაეგდო.

ჩვენის აზრით, ბ-ნი ჩიკვაიძის მოღვაწეობა სხვა სასწორით არ აიწონება, სხვა საზომით არ გაიზომება. აქ, ამ საქმეში კლასსთა ბრძოლა რა მოსატანი იყო? ვანა აშკარა არ არის, რომ, რომელს კლასსაც უნდა წამოეყენებინოს ბ-ნი ჩიკვაიძე, მაინც მოვალე იყო ბანკს რიგიანად, წესიერად გასძლოლოდა და მათ, ვინც კი საქმეს დაიჭერდა ბანკთან, ყველასათვის ერთნაირად ემსახურნა მართებულად და კანონიერად, ესე იგი თავის მოღვაწეობისათვის საზოგადოებური ხასიათი უნდა მიეცა. თქვენ კი, „კვალის“ პუბლიცისტო, საქვეყნოდ ლაღადებთ, რომ ბ-ნმა ჩიკვაიძემ „აღლო აიღო, საღ იყო ძალა და იქითკენ გაღვიდა სულით, გულით“ და სხვა და სხვა. ვაჭარ-მრეწველთა წარმომადგენელი შეიქმნაო; ინტელიგენცია კი უსაბუთოდ შეებრძოლა ბ-ნს ჩიკვაიძეს, მუდამ მის ლანძღვა და თრევაში იყოო, ისიც მოახერხა, რომ ბანკის წევრთ უფლება ჩამოერთვათ პირდაპირი მონაწილეობა მიიღონ ბანკის საქმეების მოვლა-მართვაშიო; გარდა იმისა, რომ ინტელიგენციას არაერთარი საბუთი არა აქვსო და არცა ჰქონდაო ჩიკვაიძის წინააღმდეგ სიტყვა დაეძრა, იმას ყოველ ნაბიჯზე უღისციპლინობა, უგზო-უკვლობა და უთავობა ეტყობაო და სხვა-დასხვა; სიტყვით, იმ აუარებელს ჭორს ვინ მოსთვლის, რომელსაც „კვალი“ ქუთაისის ინტელიგენციის შესახებ აერცელებს. ყველა ეს ჭორი იმიტომაა საჭირო, რომ ინტელიგენციას, რომელიც ფეოდალების მწედ და მფარველად დაუსახავთ, სახელი გაუტეხონ, და ბ-ნი ჩიკვაიძეს კი, რომელიც კაპიტალისტურ ევოლიუციას ვითომდა ხელს უწყობს, მფარველობა გაუწიონ. ოჰ, საბრადლო კაპიტალიზმო, ბეჩავო ევოლიუციაჲ, „კვალის“

პუბლიცისტებს „სალოლობოდ, სათრეველად“ რომ გაუხდით ხართ!..

ჩვენ კი იქა ვართ, რომ რაც ზემოდა ვთქვით, თავი რომ მოეუყაროთ და ზედ ის დაეურთოთ, რაიცა ბ-ნ ნ. ჟორდანიას არ მოსწონს ბ-ნ ჩიკვაიძისა, მკითხველი ადვილად მიხედება—რა ევოლიუციონისტი ბრძანებულა ბ-ნი ჩიკვაიძე, რომელსაც „კვალი“ მისდა დაუკითხავად ძალად ეჭიმობას თავზე ახევეს; იმასაც ადვილად გაარკვევს, ჰქონდა თუ არა ქუთაისის ინტელიგენციას რაიმე საბუთი ეგრე ერთობითა და თავ-გამოდებით შებმოდა ბ-ნ ჩიკვაიძეს და ცდილიყო ბანკიდან იმის გადაყენებას, ესე იგი იმ წეს-რიგის აღმოფხვრას, რომელიც ბანკში მას შემდეგ დამკვიდრდა, როცა ბ-ნი ჩიკვაიძე გამოვიდა სარბიელზე. ისიც აშკარა უნდა იყოს, რომ ბანკის ოპოზიცია ცდილობს ბანკში მეტი წესიერება, კანონიერება და მართებულება დაამკვიდროს—და სხვა ამისთანანი. დანარჩენი შემდეგისათვის...

ა. ნა — ლა

რედაქციისაგან დამოუკიდებელ მიზეზის გამო ამ №-ში
„უცხოეთის მიმოხილვა“ ვერ იბეჭდება.